

KT

**Unîversîteya Artûklû ya Mêrdînî
Enstîtûyê Ziwananê Ganîyan yê Tirkîya
Beşa Ziwan û Kulturê Kurdî**

Tezê Masterî

**BEHSÊ TIRKKERDIŞÊ KURDAN DE MERKEZÊK: ENSTÎTUYÊ
CIGERAYÎŞÊ KULTURÊ TIRK**

Nevzat ANUK

11711007

Şewirmend

Doç. Dr. Abdurrahman ADAK

Mêrdîn 2015

TC
Mardin Artuklu Üniversitesi
Türkiye’de Yaşayan Diller Enstitüsü
Kürt Dili ve Kültürü Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

**KÜRTLERİN TÜRKLEŞTİRİLMESİ KONUSUNDA BİR MERKEZ:
TÜRK KÜLTÜRÜNÜ ARAŞTIRMA MERKEZİ**

Nevzat ANUK

11711007

Tez Danışmanı

Doç. Dr. Abdurrahman ADAK

Mardin 2015

Mudiriya Enstîtuyê Ziwananê Ganîyanê Tirkîya ya Universîteya Artûklûyî ya Mêrdînî rê.

Na xebate hetê jurîyê ma ra Şaxê Mayzanistê Ziwan û Kulturê Kurdan de sey TEZÊ MASTERÎ qebl bîya.

(îmza)

Serek :.....

(Unvan, Name-Peyname)

(îmza)

Endam :.....

(Unvan, Name-Peyname)

(îmza)

Endam :.....

(Unvan, Name-Peyname)

(îmza)

Endam :.....

(Unvan, Name-Peyname)

(îmza)

Endam :.....

(Unvan, Name-Peyname)

Tesdîq

Ez tesdîq kena ke nê îmzayî yê nê mamostayan ê ke nameyê xo cor ra vîyareno.

Îmza

. . 2015

Mudirê Enstîtuyî

KILMEK
BEHSÊ TIRKKERDIŞÊ KURDAN DE MERKEZÊK: ENSTÎTUYÊ
CIGERAYÎŞÊ KULTURÊ TIRK

NEVZAT ANUK

Armancê na xebate; babetê asîmîlasyon/Tirkkerdişê yê cematê Kurdan de mîsyon û pratîkanê enstîtuya ke bi nameyê TKAE a ke badê Darbeyê Leşkerî yê 27 Gulane 1961 de awan bîya sero vindertiş o. Na xebate de derheqê kultur, ziwan û cematê Kurdan de vindertiş û hilberkerdişê zanayîşî yê na enstîtuye û metodî ke na enstîtuye teqîb kerdê do analîz bibê. Gelek faktorî ke nuştişê na xebate rê çime bîyê ra behskerdiş mûmkûn bo zî, motîvasyono bingeyên, na enstîtuye bi xetanê pêroyî, 1960an ra hetanî orteyê 1990an bi nîzam û bi ruhê dewrî ra paralel mîyanê faalîyetanê yê derheqê Tirkkerdişê Kurdan de û derheqê Kurdan de hilberkerdişê zanayîşî de ca gena û sereyê merkezanê ke hilberê zanayîşî kenê de yena. Armancê bingeyên yê na xebate, binê mahîyetê na enstîtuye de analîzkerdişê ê materyalî ke derheqê Kurdan de wareyanê ziwan, nasname û tarîxî de çap bîyê yo.

Na enstîtuye ke, derheqê Tirkkerdişê Kurdan de awanbîyayîşê komare ra nate 1960an ra hetanî nîmeyê 1990an sey polîtîkayê dewlete çimeyo ke tewr zaf kîtabî çap kerdê ya û kovara ke binê mahîyetê na enstîtuye de ya û bi nameyê Kulturê Tirk a ke rêyna na mesele de tewr zaf meqaleyî çap kerdê. Na enstîtuye, ê zanayîşî ke derheqê Kurdan de hilber bîyê û polîtîkayanê dewlete ke nê zanayîşî eksê înan kenê, meselayê Kurd de cayêko krîtîk de yê. Herçiqas no problem, bi îtîbarê cayo ke mîyanê ciwîyayîşê sîyasî yê Tirkîya de girewto cayo ke no qas mûhîm bigiro zî, kêmbîyayîşê xebatanê ke serê na mesela de yê, sey faktorî ke xebatê ma mûhîm kenê ra yew vêjîyenê plana verên.

Bi na xebate, prosesê 1960an ra hetanî orteyê 1990an de, Tirkîya de xebatîyayîşê na enstîtuya ke babetê Kurdan de rolo kilitî gena, hetê çînîyayîşê yan zî taybîyayîşê xebatan ra prosesê nuştişê na xebate de tay dezavantajî zî bi xo de ardê. Prosesê nuştişê na xebate de, teverê analîzê ê materyalî ke hetê na enstîtuye ra vêjîyayê de, derheqê awanîyo dezgeyî û usulanê xebetîyayîşanê hususîyan de cehdî ke hetê ma ra bîyê, hetê mûdûr û endamanê îdareyî ra bê cewab mendê. Ney ra muqabîl, coka xebatê ma hîna zaf serê dokûmantasyonî ra şîya û ê neşrîyatî ke derheqê babetê na xebate de yê ma rasayê ci, nîsbeten ma nê dezavantajan ra xelesîyayê.

Xebatê ma, despêk, hîrê qismê esasî, netîce, çimeyî û îlaweyan ra yena meydan. Qismo yewin de seba dayîşê planê peyên yê mefhumê Tirkkerdişî, sey

prosesanê meydanvejîyayîşê Netew-Dewlete ya Moderne, îşakerdişê *netewe* yê Netew-Dewlete, dezgeyanê yê hilberkerdişê zanayîşî û tekîlîyanê ke bêynateyê Kurdan û îdareyê Osmanîyan de yê, ameyê xebetîyayîş. Qismo diyin yê xebatê ma de, serê şertan ke TKAE ke babetê xebatê ma ya ardê meydan amêyo vindertiş. Babetanê Raporê Kurdan yê 27 Gulane ke bade Darbeyo Leşkerî yê 27 Gulane ameyo nuştiş û netîceyê nê raporî de enstîtuya ke amêya meydan, weşananê enstîtuye û hilberkaranê zanayîşî ca girewto. Qismo hîrêyin û peyên de zî, ê xebatî ke wareyanê ziwan, nasname û tarîxî de yê ke na enstîtuye nê wareyan de seba Tirkkerdişê Kurdan xebetîyaya ameyê girewtiş.

Çekuyê kiltî: Asîmilasyon, Netewperwerî, Tirkkerdiş, Kurdî, ECKT (Enstîtuyê Cigêrayîşê Kulturê Tirk)

KURTE
NAVENDEKE LI SER TIRKKIRINA KURDAN: ENSTÎTÛYA
LÊKOLÎNA ÇANDA TIRKÎ

NEVZAT ANUK

Armanca vê xebatê ev e ku li ser mîsyona Enstîtûya Lêkolîna Çanda Tirk ku hildabû ser milê xwe, hûr bibe û pratîkên wê bîne ziman. Ev enstîtû, piştî darbeya leşkerî ya di 27ê Gulan a sala 1961 î de hati bû sazîkirin. Di vê xebatê de, helwesta vê enstîtûyê ya li hemberî civata Kurd, çanda Kurd û zimanê Kurdî û rêbazên wê yên ku şopandiye li ser hilberîna zanînê ya di vê derebarê de, dê bêtin nirxandin. Meriv dikare qala gelek faktorên bike ku bûne sedemê nivîsîna vê xebatê; lê motîvasyona eslî ew e ku ev enstîtû navendeke sereke ye ku bi awayekî gelemperî ji salên 1960î heta piştî salên 1990î bi awayekî rêk û pêk û li gorî ruhê polîtîk ê wê serdemê ye, kar û xebatên Tirkkirinê û hilberîna zanînê yên debarê Kurdan de meşandiye. Qest û mebesta vê xebatê analîza wan materyalan e ku li ser ziman, nasname û dîroka Kurdî hatine çapîkirin di bin banê vê enstîtûyê de.

Ev enstîtûya ku ji avabûna Komarê vir de û di navbera salên 1960-1990î de herî pir pirtûkên derbarê Tirkkirina Kurdan de weşandiye û herî pir cih daye maqaleyên li ser vê mijarê di kovara Çanda Tirkî de ku di bin banê wê de dihate derxistin, di derbarê zanînên ku li ser civaka Kurd tîne hilberandin û polîtîkayên ku di ronahiya wan zanînan de dimeşin, xaleke krîtîk e di pirsgerêka Kurdî de.

Her çiqas ev pirsgerêk li gorî ku evqas cihê girîngê ku di jiyana sîyasî ya Tirkiyeyê de digre jî, xebatên li ser vê mijarê kêmtir in. Ev yekê han, ji wan faktorên yek e ku girîngiya xebata me derdixîne pêş.

Digel vê xebatê, xebata li ser vê enstîtûya ku di pêvajoya ji 1960an bigre heta piştî 1990an de li Tirkiyeyê roleke taybet leyîstiyê di derbarê Kurdan de, ji ber ku beriya wexta di vê mijarê de xebat tune ne yan jî pir hindik in, ev yekê han di pêvajoya nivîsîna tezê de bûye bîsê hin dezavantajan jî. Xêncî analîzên wan materyalan ku di bin banê enstîtûyê de diweşin, cehd û hewldana me ya ji bo bidestxistina melûmatên taybetîr ên derbarê mijarên kargêrî û avadaniya sazmanî ya enstîtûyê ya di pêvajoya nivîsîna vê tezê de, ji hêla mudurê enstîtûyê û hin endamên lijneya rêveberiyê ve

bêbersiv hatin hîştin. Lê ji ber ku xebata me bêhtir li ser analîza dokûmentasyonê bû û hemû weşanên enstîtûyê yên di derbarê mijara xebatên wê de di destê me de bûn, em nîspeten ji vê dezavantajê xelas bûn.

Xebata me ji destpêk, sê beşên esasî, encam, çavkanî û pêvekan pêk tê. Di beşa pêşîn de, ji bo eşkerekirina paşperdeya têgeha “Tirkkirin”ê, li ser mijarên wek pêvajoyên derketina holê ya Dewletên Modern-Netewî, însaya netew a ji hêla Netewe-Dewleta xwe ve, saziyên hilberîna zanînê û têkiliyên navbera Kurdên beriya Komarê û rêveberiya Osmanî hatiye sekinîn. Di beşa duduyan a teza xwe de me wan mercên ku Enstîtûya Lêkolîna Çanda Tirkî ku mijara teza me ye, aniye holê, nirxand. Di vê beşê de Rapora Kurdî û enstîtûya ku wek encama wê derketiye holê, weşanên enstîtûyê û mijarên hiberînerên zanînê cih girtine. Di beşa sisêyan a dawî de jî li ser têkiliya di navbera enstîtûyê û Kurdan, xebatên enstîtûyê yên derbarê ziman, nasname û dîrokê ku ev ji qadên Tirkkirina Kurdan e, hatiye sekinîn.

Peyvên Sereke: Asîmîlasyon, neteweperwerî, Tirkkirin, Kurd, ELÇT (Enstîtûya Lêkolîna Çanda Tirkî)

ÖZET

KÜRTLERİN TÜRKLEŞTİRİLMESİ KONUSUNDA BİR MERKEZ: TÜRK KÜLTÜRÜNÜ ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ

NEVZAT ANUK

Bu çalışmanın amacı; 27 Mayıs Askeri Darbesi'nden sonra 1961'de kurulan Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü'nün Kürt toplumunun asimilasyon/Türkleştirme konusunda üstlendiği misyona odaklanma ve bu konudaki pratiklerini ele almaktır. Bu çalışmada bu enstitünün Kürt toplumu, Kürt kültürü ve Kürt dili ile ilgili tutumu ve bilgi üretimi konusunda izlediği yöntemler analiz edilecektir. Bu çalışmanın yazılmasına kaynak olan birçok faktörden söz etmek mümkünse de, esas motivasyonun, bu enstitünün genel hatlarıyla 1960'lardan 1990'ların ortalarına kadar düzenli bir şekilde dönemin politik ruhuna uygun olarak Kürtlerle ilgili Türkleştirme faaliyetlerinin ve bilgi üretim merkezlerinin başında yer alması gelmektedir. Enstitü bünyesinde Kürtlerle ilgili dil, kimlik ve tarih alanlarında basılan materyallerin analizi, bu çalışmanın temel hedefidir.

Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren bir devlet politikası olarak Kürtlerin Türkleştirilmesiyle ilgili 1960-1995'e kadar en çok kitap yayımı yapan ve bünyesinde kurulan Türk Kültürü dergisinde de yine bu konuyla ilgili en çok makaleye yer veren bu enstitü Türkiye'deki Kürt toplumuyla ilgili üretilen bilgiler ve bu bilgilerin yansıttığı devlet politikaları, Kürt sorunu noktasında kritik bir konumdadır. Her ne kadar bu sorun, Türkiye siyasi hayatında kapladığı yer itibarıyla bu kadar önemli bir yer tutsa da, konu üzerine yapılan çalışmaların azlığı, çalışmamızı önemli kılan faktörlerden biri olarak ön plana çıkmaktadır.

Bu çalışmayla birlikte 1960'lardan 1990'ların ortasına kadarki süreçte Türkiye'de Kürtler konusunda kilit rol oynayan bu enstitüyü çalışmak, daha önce konuyla ilgili çalışmaların olmaması yahut az olması bakımından çalışmanın yazılması sürecinde birtakım dezavantajları da beraberinde getirmiştir. Bu çalışmanın yazılması sürecinde, enstitü bünyesinde yayınlanan materyallerin analizi dışında, enstitünün kendi kurumsal yapısı ve işleyişi hakkında daha özel konularda bilgi alma çabalarımız, enstitünün müdürü ve bazı yönetim kurulu üyeleri tarafından karşılıksız bırakılmıştır. Buna mukabil, çalışmamız daha çok dokümantasyon analizi merkezli olduğu için ve

enstitünün çalışmanın konusuyla ilgili tüm neşriyatına ulaştığımız için bu dezavantajlardan nispeten kurtulduk.

Çalışmamız giriş, üç ana bölüm, sonuç, kaynakça ve eklerden meydana gelmektedir. Birinci bölümde Türkleştirme mefhumunun arka planını vermek için Modern Ulus-Devletlerin meydana gelme süreçlerini, Ulus-Devletin kendi *ulusunu* yaratması, bilgi üretim kurumları ve Cumhuriyet öncesi Kürtler ile Osmanlı idaresi arasındaki ilişkiler gibi konular işlenmiştir. Çalışmamızın ikinci bölümünde, çalışmamıza konu olan Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü'nü meydana getiren şartları değerlendirdik. 27 Mayıs Askeri Darbesi sonrası yazılan 27 Mayıs Kürt Raporu ve bunun sonucu olarak ortaya çıkan enstitü, enstitünün yayınları ve bilgi üreticileri konuları yer almıştır. Üçüncü ve son bölümde ise enstitü ile Kürtler arasındaki ilişki, enstitünün Kürtleri Türkleştirmeye çalıştıkları alanlardan olan dil, kimlik ve tarih alanlarındaki çalışmaları işlenmiştir.

Anahtar kelimeler: Asimilasyon, Milliyetçilik, Türkleştirme, Kürtler, TKAE (Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü)

ABSTRACT

A CENTER ON TURKIFICATION OF KURDISH PEOPLE: THE INSTITUTE OF RESEARCH OF TURKISH CULTURE

NEVZAT ANUK

This study aims to problematize the mission and the role of the Institute of Research of Turkish Culture, which was established in 1961 after the 1960 coup d'état, with respect to the assimilation/Turkification of Kurdish people. In this study, the attitude of this institute towards Kurdish people, Kurdish culture, and Kurdish language as well as the methods used to produce knowledge about the Kurdish people will be analyzed. That this institute is the heading center in knowledge production and practicing Turkification policies of the Kurdish people from 1960s to the mid of 1990s systematically according to the political atmosphere of the time engenders the pivotal motivation of this study. Therefore, the analysis of the Institute's publications about Kurdish language, identity and history is posited as the ultimate aim of this study.

The institute, which published the most number of books and articles in the Journal of Turkish Culture, published by this same institute between 1960 and 1995 with respect to the Turkification of the Kurdish people practiced as a state policy since the foundation of the Turkish Republic has a great significance regarding the Kurdish Problem. At this point what makes this study specific is the fact that such a critique problem, which has been there during whole history of Turkish Republic, has not been studied till this time.

This study, which problematizes one of the key institutions about Kurdish issue of Turkish state for the first time, has specific disadvantages as a pioneer work. One of the main disadvantages has been the lack of specific information from the administration and board of directors of the institution on the behalf of "security policy". However, thanks to the special concentration on documents instead of declarations as libraries of the institute are open to researches, such disadvantages have been partly got through.

This study consists of three main sections with corresponding Introduction, Conclusion, Bibliography and related appendices. The first chapter presents the processes of construction of modern nation states that creates their own *nations* and the

production of information in the context of formation of the Turkish State after the Ottoman rule. The second chapter examines the conditions under which the Institute of the Research of Turkish Culture was established, namely 1960 Military Coup d'état and Kurdish Report of May 27, and related publications. The final chapter ultimately focuses on methods of Turkification of Kurdish people on the fields of language, identity and history and the relation between Kurdish people and the Institute.

Key words: Assimilation, Nationalism, Turkification, Kurds, IRTC (Institute of Research of Turkish Culture)

TEDEYÎ	
KILMEK	I
KURTE	III
ÖZET.....	V
ABSTRACT.....	VII
VATEYO VERÊN	X
KILMNUŞTEYÎ	XI
Despêk.....	1
Qismo Yewin: Împaratorî ra ver bi Netew-Dewlete	6
Qismo Diyin: Komare ra ver bi Enstîtuye.....	16
2.1. 27ê Gulane û Atmosferê Awanbîyayîşê TKAE	16
2.2. Raporî Kurdan û Raporê 27ê Gulane	28
2.3. TKAE	50
2.4. Kovara Kulturê Tirk	53
2.5. Hilberkarê Zanayîşî yê Enstîtuye	59
Qismo Hîrêyin: Tirkkerdişê Kurdan	60
3.1. TKAE Û Kurdî	60
3.2. Ziwan.....	64
3.3. Tarîx û Nasname	77
Netîce	85
Çimeyî.....	89
Îlaweyî.....	96

VATEYO VERÊN

Prosesê nuştişê na xebate de sere de seba ke mi wextê aye ra zaf werdo, xanimê mi Derya rê zaf sipas kena. Dima ra rêyna prosesê nuştişê na xebate de seba paştgirîyê mi; mamosteyanê xo ra; Doç. Dr. Abdurrahman ADAK, Prof. Dr. Hasan ÇİFTÇİ, Yrd. Doç. Dr. Ercan ÇAĞLAYAN, Yrd. Doç. Dr. Nurettin BELTEKİN, Yrd. Doç. Dr. Selim TEMO rê sipas kena. Wextanê tewr zoran yê nuştişê na teze de seba ke înan verê mi akerd, fikir û şîrove yê xo kê mî nêkerd; Zekî GÜRÜR, Ayhan GEVERÎ rê û ê embazanê mi yê bînan rê sipaskerdiş deynê milê mi yo.

KILMNUŞTEYÎ

aç. : açarnayox

amd. : amadekar

ard. : arîdayox

b. : biewnî

e.e. : eynî eser

ECKT: Enstîtuyê Cigêrayîşê Kulturê Tirk

Env. : esero ke nameyê xo vîyeren

h. : hûmare

m.r. : mîyanê rîpelan

nql. : neqlkerdox

r. : rîpel

s. : serre

TKAE: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü

Despêk

Tirkîya de awanbîyayîşê komare ra hetanî ewro, çîyê ke wareyê zanayîşanê akademîkî û entellektuelî de derheqê kurdan de nusîyayê, herçiqas goreyê konteksê şertanê îdeolojîk û sîyasî yê dewrî bê zî hertim na babete de heqîqet ra azad û heqîqet ra dûr bîyê. Wina aseno ke derheqê ziwan, kultur û tarîxê Kurdan de, zanayîşî ke mîyanê sînoranê akademîya Tirkan de ke unsuro ke tewr muhîm yê aparatanê diwas û îdeolojîkan¹ yê Tirkîya yo, vecîyayê meydan, bi îdeolojîyo resmî ra yew paraleltî mojnênê. Nê xebatî, herçiqas vecîyayîşê nê zanayîşan de nuqtaya bingeyêne polîtîkaya resmî ya dewlete bo zî, tedeye û konteksanê polîtîkan dîyar kenê.

Darbeya 27ê Gulane ra dima Tirkîya de bi destê dewlete tayê dezgeyê ke bi taybetî seba asîmîlekerdişî wext û kede xerc kerdo awanbîyê. No kontekst de, TKAE², goreyê îdeolojîyê resmî yê dewlete, Kovarî ke mahîyetê xo da vetê û kîtabê kî çapkerdê no mînwal de yê. Armançê na xebate no yo ke, nê xebatî ke senînîyê îlmî ra dûr ê û bi motîvasyonê îdeolojîkî nusîyayî sero do bi çercovaya îlmî bêro xebetîyayîş.

TKAE ke objeyê na xebatê ya, 20 Oktobre 1961 de bi qerarê Qurula Wezîran Anqara de ronîyaya. Enstîtuya ke 50 serrî xo dima verdaya, gelek babetan de 200 ra zêder kîtabî çapkerdê. Heto bîn ra na enstîtuye bi nameyê *Kulturê Tirk* (Türk Kültürü) kovarêka şeş aşmî weşanena. 1962 ra hetanî 2006 bi nameyê *Kulturê Tirk* pîyor-pîya 524 hûmarî vecîyaya û badecu zî çend vurîyayîşî metolojîkî û tedeyîyan a pey 2008 ra hetanî ewro rêyna sey kovarêka şeş aşmî weşanîyena. Hetê sînorkerdişê tarîx ra tezê ma Darebeyê 27ê Gulane ra hetan 1991 de bi wedartişê qanuna ke bi hûmarê 2932 ya xo rê bingeh qebul kena.

Êşkeno bêro fikirîyayîş ke vurîyayîşê dewreyî yê na enstîtuye, goreyê vurîyayîşê prosesanê awanbîyayîşê yê nasnameyê Kurdan paraleltî mojnênê. TKAE ke babetê na xebate ya; hetê pêroyî ra weşananê kîtab û kovaranê xo de, babetê înan bi giranî Tirkî ke mîyanê sînoranê Tirkîya û teverê Tirkîyade yê, hetê taybetî ra zî aseno ke binê çatîyê *zanistî* de sey yew merkezê Tirkkerdişê Kurdan xebetîyena. Ê merdimanê ke na enstîtuye awan kerda û seba weşananê înan rêç tayîn kerda, yew het ra mîyanê akademî ra vecîyayî û heto bîn ra zî zanayîşê ke nuştê û peyda kerdê bi tamamî îdeolojîk ê û bi parametreyê Tirkî, bi îmkananê akademî de Kurdî xebatanê xo rê babet kerdê. Ê ke

¹ Louis Althusser, *Îdeoloji ve Devletin Îdeolojik Aygıtları*, aç: Yusuf Alp, Mahmut Özışık, İletişim Yayınları, (4. Baskı), İstanbul, 2000, r.33-34

² Na xebate de edî kilmuşteyê TKAE herindê Enstîtuyê Cigêrayîşê Kulturê Tirk (Türk Kültürünün Araştırma Enstitüsü) de do bêro şuxulnayîş.

Kurdan sero xebetîyenê zafê înan akademîsyen, leşkerî ke teqawut bîyê, memûr û kesî bîn ê ke zafê Kurdî nêzanî û Kurdî û Kurdan sero xebetîyayî. Merdimî ke statûyê înan cîya-cîya yê helbet eşkenê serê na babete de bixebitî yan zî akademîsyenbîyayîşê înan zî zaf pîroz nîyo labelê muhtewa, metod û rêçê înan sero êşkeno bêro vatiş ke îdeolojîk o.

Seba fehmkerdîşê tekîliyê Kurdan û dewlete-akademî naskerdîşê xebatkaranê Enstîtuye/dewlete mûhîm o. Motîvasyono ke dîyayo vîjnayîşê na babete; na enstîtuye û kîtab û kovarî ke mahîyetê na enstîtuye de ameyê weşanayîş, konteksê sebeb û netîceyanê înan ewro rê projeksiyonêkî xêz keno. Problemê Kurd de herçiqas dewr bi dewr vurîyayîşî bibî zî, esas hetê kerdîşê hesabê çînbîyayîşê yê kultur, tarîx û ziwanê Kurdan sero şîyo. No şîyayîş bi şiklo sistematîk, materyalî ke mahîyetê na enstîtuye de neşrbîyê ra fehm beno.

Nê xebatî bi pêroyî serê fikrê “Kurdî *Îranî* nî yê *Turanî* yê” ra ameyî awankerdiş, labelê nê xebatî nêşkayî verê awanbîyayîşê nasnameya Kurdan zî bigerî. Seba fehmkerdîşê fikrê dewlete nê xebatî ke îlmîyet ra dûr ê û nezer û fehmê dewlete ke serê Kurdan de yê danê û yew çimeyo ke baş o bekraundê nê fehmî dano. Na enstîtuye her çiqas serra 1961 de awan bîya zî, xebatanê îdeolojîkan û *akademîkanê* ke verê cû neşr bîyê zî dewr kerdê. Enstîtuye ke derheqê Kurdan de gelek neşrî kerdê, badê 1960î ê cayî ke derheqê Kurdan de neşran virazenê, mîyanê înan de cayo verên gena. Aseno ke, neşrî ke îddîayê *Tirkbîyayîşê Kurdan* kenê û verê awanbîyayîşê enstîtuye ameyê çapkerdiş rêyna bi destê na enstîtuye top bîyê û newe ra bi tehrîf çap bîyê. Hetê Tirkkerdişî ra ca de fehmbeno ke na enstîtuye sey merkezêkî xebetîyena û ê kesî ke na babete de zanayîşan hilberkenê înan sey yew miqlentîs ana têhet.

Marîfetanê na enstîtuye ra yew zî no yo ke termêko newe bi nameyê *Kurdtirkî*³ îcad kerdo û eşto mîyanê sîrkûlasyonê neşrîyatî. Muhtewayê nê termî rêyna hetê enstîtuye ra ameyo dîyarkerdiş û hetê ê weşanî ke paralelê na enstîtuyede -ke bîdem yan zî bêdem ê- înan rê bîyo membayêke. Meselayê Tirkkerdişî de çîyo bîn ke tewr muhîm o senkronîzasyon o. Gama ke sey polîtîkayê dewlete bêro fikirayîş, mefhumê Trikkerdişî gere yew ca ra yan zî yew dest ra bêro organîzekerdiş. No organîzasyon hetê sosyal/sîyasal/dezgeyî ra gere bi yew fekyewî yo xurt û derdorê yew armancî de gere mutabaqatêko ciddî bibo. Meseleyê Tirkkerdişê Kurdan de zî no mutabaqat bi qewet o. Hetê vilakerdişê zanayîşî ra rasayîşê cematî nuqtayêka stratejîk a. Nayê ra zanayîşê ke

³ Kürttürklüğü

nusîyayî eynî wext û wextanê cîya-cîyayan de rêyna xo rê ca dîyo. Muhîmatî na ya ke, eynî meqaleyî zaf cayan de û zaf rêy ameyê weşanayîş. Armancê na zafî, seba cirasayîşê zanayîşanî ke nusîyayî birasî gele û no zî seba ke rasayîş asan keno sey yew metodê vilakerdişî ameyo şuxulnayîş.

Ewro hama zî Kîtabaxaneyanê Şarî yê Şaristanîyan de bê weşananê na enstîtuye yan zî ê ke paralelê na enstîtuye de weşanan kenî, bê înan derheqê Kurdan de kîtabî hama-hama êşkeno bêro vatiş ke qet çîn ê. Ê ke estê zî bi orîjînê *Kurdî* nêameyê nuştiş. Na hamle/game tezahûro barîz o ke, aqilê dewlete nêwazeno rolê wareyê tenayî yê awankerdişê zanayîşî bido kesan yan zî dezgeyanê bînan. Na hamle tena wina eşkena xo eşkera bikero: na hamle îdeolojîk û polîtîk a û dewlet wazena ke bê dewlete kesêk yan zî dezgeyêk derheqê Kurdan de zanayîş awannêkero û herkes mehkûmê zanayîşanê destê dewlete bo.

Kurdî, badê awanbîyayîşê Komare ra hetanî serranê 2000an tena bi rayîrê *kîtabaxaneyanê dewlete* êşkenê derheqê xo de birasî zanayîşanê legalan. Mefhûmê yew rayîr rê mehkûmkerdiş û cirasayîşê zanayîşanê alternatîfan ver de qanûnanê xo sey yew barîyerêk şuxulnayîş yewna metodê Tirkkerdişî yo ke zaf balkêş o.

Ewro nê aparatî îdeolojîkî binêyna rehat bê zî, hama zî sey tezahûrê kurmanê xo yê verênan, kîtabxaneyanê dewlete ke şarî rê akerdeyê de cadayîşê nê neşrîyatan ke bi rayîrê/senîniyê Kurdî ameyê hadrekerdiş (xebatî ke derheqê ziwan û kulturê Kurdan bi metodo objektîf û akademîk) mehsûr vînenê. Wina aseno ke, no *terbîyeyo* ke bi serran dewam kerdo, îdarekaran/muduranê nê dezgeyan sero otoqontrolêkî ardo meydan.

Xebatî ke no terz de yê dewlete gelek/zaf paştgirî daya ci; zafê şexsan, zanîngehan, dibistanan û kîtabaxaneyanê şarî yê şaristanîyan rê hususen bi destê Meclîsê Tirkîye ernîyayê û vila bîyê. Hereme de îndeksê kîtabaxaneyê şarî yê şaristanîyanêkî de gama ke bi çekuya “Kurd” cigêrayîşêk bêro kerdiş, hama zî bi taybetî bê weşananê TKAE weşanêk o bîn, êşkeno bêro vatiş ke merdim raşt ci nêyeno. Derheqê Kurdan de wareyê awankerdiş û vilakerdişê zanayîşan de hetanî çaryekê seserra peyêne bê zanayîşê ke bi destê dewlete yan zî ê dezgeyî ke binê qontrolê dewlete de yê nînan ra wetêr alternatîfêkî vînayîş mumkun nîyo. No hilberkerdişo bi yewdestî, sey yew netîceyê xebatê Tirkkerdişî hetê çimebîyayîşê enformasyonî de yew înad mojnenno ra. No dewr de seba cirasayîşê zanayîşan, çînbîyayîşê çimeyan û taybîyayîşê çimeyan armancanê dewlete yê îdeolojîkan rê yew rehatî zî peyda keno.

Israrê dewlete ke çimeyê enformasyonî bîyayîş de yo bena babetê yewna xebatêka ciddî. Ewro hetê îmkananê teknolojikîyan ra avrîyayîşê yê teknolojiyê internetî, zêdebîyayîşê arşivanê interaktîfan û peydabîyayîşê qenalanê zanayîşanê yê alternatîfan, nê halî neweyî nîsbeten “qontrolê dewlete ke serê zanayîşî de yo” şikito û tesîrê xo kêm kerdo.

Xebatî ke bi destê na enstîtuye virazîyayê, xebatê Tirkkerdişî bi formulasyono zafhetî girewto destê xo û hetanî ke destê înan ra ameyo tehrîfatê zanayîşî viraşto. Giranîyê nuqteyanê yê xebatanê na enstîtuye ke seba Tirkkerdişê Kurdan de hetê ziwani, kulturî, etnikî û tarîxî ra cayo muhîm genê. Heto bîn ra nê xebatî hetê metodoloji ra zaf probleman ra muteşekkîl ê. Seba ke beşanê bînan de ca dîyayo na mesela tîya de kilm biryeno.

Bingeyê û sînorê na xebate, esas 524 hûmarê kovara Kulturê Tirk û kîtabî ke hetê TKAE ra seba Kurdan yan zî babetê Kurdan de nusîyayê yê. Nê kîtabî ke bi destê na enstîtuye ameyê çapkerdiş, yew qismê înan verê cû kovarê enstîtuye de weşanîyayî û badê cû zî sey kîtabî çap bîyê û yew qismê înan zî kîtabî ke verê cû –derheqê Tirkbîyayîşê Kurdan de- çap bîyî newe ra bi mudaheleyê muhtewayî çap bîyê.

Nê xebatî herçiqaq mahîyetê akademî de û sey metodanê cigêrayîşê akademîkî virazîyayî zî nizdîyê temamê înan senînîya îdeolojikî de yê. Na senînîya îdeolojikî, xo hama-hama pêroyê meqeleyan de û kîtaban de zelal mojnena. Armancê na xebate no yo ke; nê xebatî ke dewreyê xo de bi metodê etno-polîtîk weşanîyayî, înan sero do bi metodanê inter-dîsîplîner bêro xebetîyayîş.

Babetê na teze ke bi nameyê TKAE a heta nika bi awayêka akademîk/îlmi nêameya xebetîyayîş. No derheq de kîtabêko zanistî yan zî meqaleyêka îlmî û sewbîna xebatî nêvirazîyayî. Nayê ra ke muhîmatîyê na xebate zêde bena û no nêxebetîyayîş û xagî na xebate rê binêk dezavantaj o. Dezavantajo bîn zî muracaatî ke seba agahî, zanayîş û belgeyanê enstîtuye virazîyayî bînefîcemendişê înan yo. Labelê, seba ke heme hûmarê kovaran û kîtabî ke derheqê Kurdan de yê û sînoranê na teze de yê, arşiv û kîtabxaneyan ra ameyê peydakerdiş. Bi no peydakerdiş zî –seba ke na teze xebatekî dokûmnasyonî ya- na kêmiyê teze telafî bena.

Êşkeno bêro vatiş ke ewro atmosfero sîyasî yê rojaneyî, aktîvîteyê TKAE pasîvîze kerdo. Qismen enstîtuye popularîteyê xo vînd kerda û yew sînorê marjînal de

menda. No mînwal de bêtîcemendiş û cinêrasayîşê bi mudur û qurulê îdareyî yê enstîtuye zî bi fikrê nermbîyayîşê atmosfero sîyasî yê rojaneyî êşkeno bêro îfadekerdiş. Çünke partîyê îqtîdarî vatişê yê zîhnîyetê Kemalîstî ra dûr a û nayê ra zî endamê enstîtuyê xo nêdanî verê çiman.

Qismo Yewin: Împaratorî ra ver bi Netew-Dewlete

Sey sîstemanê bînan sîstemê netew-dewlete zî bi meseleyanê cîya-cîyayan ra eleqedar a. Ewrûpa de netîceyê qerardayîş û her ware de serdestîbîyayîşê yê dêreyî bîyo sebebê şeranî ke bi serran dewam kerdo. “No dewre de Katolîkî ke Îngilizîstan de hûmarê înan kêm ê û Protestanî ke Firansa de hûmarê înan kêm ê înan sero kıştîşî ke bîyê sey qetlîam bî bî. Goreyê peymanê ke (Peymanê Westphalia) virazîyaya; dewletî, gere ê insanî ke mîyanê sînoranê înan de ciwîyenê, înan ra tu grûba dînî grûba dînîya bîne ra zêde tolerans nêvînero û hemeyê înan bi şertanê eynîyan muamele bivînî. No konteks de, Peymanê Westphalia ke bi tarîxê 1648 a têsîrê xo yo ke serê peydabîyayîşê netew-dewletanê modernan de yo mûhîm o. Goreyê na peymanê tu dewletêk dewleta bîne ra zêde bi qîymet nêbî, yanî heme eynî bî.”⁴

Peymanê Westphalia ke cêservistişê/abiryayîşê dewlete û dêreyî arda, heto bîn ra zî sey toxûmê sekûlerîzmî hesebîyena. “Ewrûpa, bitaybetî şeklê îdareyo sîyasî yo newe ke Ewrûpayê rojawanî dayo despekerdiş, îdere de di şeklî neweyî yê mûhîmî ardênê; şeklo yewin, îdareyo merkezî yo ke îdareyî yew merkez de tepişeno û sîstema feodalî rê alternatîf a, a bîne zî fehmê dewleta moderne ke bi cîya-cîyatîyê fonksîyonelî vecîyaya werte ya.”⁵

Seba hîna baş fehmbîyayîşê sînoranê na teze, vurîyayîşê pêroyî ke dewra peyên yê Osmanîyan de ameyê meydan gere bêrê zanayîş. Çünke vurîyayîşê dewra peyên yê Osmanîyan, derheqê esasanê bingeyên yê felsefeyê awanbîyayîşê Komare danî. Hetê dewreyî ra yeno zanayîş ke pêroyê dînya de û bi taybetî zî Ewrûpa de vurîyayîşî ciddî ameyê meydan. Bingeyê nê vurîyayîşan de bîyayîşê Şoreşê Firansî (1789-1799) sey yew qonsensusî qebûlbeno. Firansa de rijîyayîşê monarşîyo mutlaqî ra dima herinde neyî de awanbîyayîşê Komare û dewamê neyî de bi peydabîyayîşê fikranê *Netewperwerîyan* –sey tarîxê dadî ra bîyayîşî nêbo zî- rijîyayîşê Împaratorîyanê zafnetewîyan û cayê înan de awanbîyayîşê dewletanê hîna qickekan rê zemîn hadre kerdo.

⁴ Abdulvahap Akıncı, “Modern Ulus Devletlerin Doğuşu”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Aralık 2012, h.34 r.64

⁵ Hannes Wimmer, *Evolution der Politik*, WUV Verlag, Wien 1996, r. 311 ra nql. Mehmet Soytürk, “*Modern Devlet ve Güvenlik: Fransa, Avusturya-Macaristan ve Osmanlı İmparatorluğu’nda Jandarma Teşkilatı*”, *History Studies: International Journal of History* ISSN: 1309 4173 (Online) 1309 - 4688 (Print) Volume 4 Issue 2, m.r. 301-316, July 2012, r.303-304

Netewperwerîyo ke ma fehm kerdo, nîmeyo diyin yê seserra 18ine ra zaf tapa nêşino. Tezahûro ewil yo gird ke no tevgero newe rê zî bîyo tesîro dînamîk Şoreşê Firansî (1789-1799) yo. Labelê netewperwerî, peynîyê seserra 18ine de hama-hama eynî wext de zafê dewletanê Ewrûpayî de vecîyayo werte.”⁶ Naye ra zî ““Çaxa netewperîyan” yew donema ke milletanê cîya-cîyayan kerda mîyanê mucadeleyî, seyyewbînî(eşitlik) yew mefhum bi ke seba ney gere mucadeleyî bibêne.”⁷ Nayê ra zî çend împaratorî yenê rijînayîş û rêyna gelek netew-dewletê neweyî yenê meydan.

Împaratorîyê Osmanî seserra 18ine û 19ine de gelek qewet ra kewena, herre vînd kena û nîzamê leşkerî vînd kena. Yew profilê dewletêka cigêrayîşanê neweyan dima kewta xêz kena. No dewr de rojawan de tevgeranê “modernbîyayîş”î despêkerdê, problemanê rojane yê îdarî, leşkerî û ekonomîkan ver de Osmanîyî mecbur verdîyayî ke rojawan teqîb bikerî. Seserra 18ine de herekîyayîşo eşkera ver bi rojawanîbîyayîşî bîyo û esasen binê tesîrê Fransayî de ameyo mendiş. Manaya pêroyî de, vernîyê reformanê seserra 18ine ver bi modernkerdişê qewetanê leşkerî yê Osmanîyan bi. “Bi na wesîle, seba danaskerdişê sîstemanê leşkerîyan bi rayîrê perwerde û teknoloji sere de Fransaya ra û çend dewletanê Ewrûpa ra leşkerê pispore daynêne ardiş.”⁸

Matbaa ke bingeyê modernbîyayîş a no dewr de arda Îstanbul. “Bi linga verênebîyayîşê pisporeanê leşkerîyan yê Fransayî tayê dibistanê leşkerî awan bîyê û no ware de, wareyê zîwanî de û wareyê qaîdeyanê hukumerdişî de tay weşanî virazîyayê. Zafê nînan weşanê açarnayê yê Matbaayê Mûteferrika yê ke Matbaaya yewine yê Osmanîyan a.”⁹

Bêmetodanê teknîkî, îdarî û leşkerî zî dewrê Osmanî yo peyên de hama-hama temamê sîstemananê ke teqîb bîyê ya Ewrûpa ra îthal bîyê yan zî sey teqlîdê Ewrûpayî bîyê. Şert û mercê îdarî, leşkerî û ekonomîkî yê ê rojan no mînwal de herekerdişê Osmanîyan mecbûr verdayo û sewqê reformanê radîkalan kerdo. “Teşebbûsî ke sistematîk nîyê yê seserra 18ine de mesele bi temamî eynî ya: duştê Rojawanî de

⁶ Hans Kohn, “Milliyetçilik Fikri”, *Milletler ve Milliyetçilikler*, der. Mümtazer Türköne, Etkileşim Yayınları, İstanbul, 2012, r.131

⁷ Nazan Maksudyan, *Türklüğü Ölçmek Bilimkurgusal Antropoloji ve Türk Milliyetçiliğinin Irkçı Çehresi 1925-1939*, Metis Yayınları, İstanbul, 2007, r.19

⁸ Büşra Ersanlı Behar, *İktidar ve Tarih Türkiye’de Resmi Tarih Tezinin Oluşumu (1929-1937)*, Afa yayıncılık, İstanbul, 1996, r.47

⁹ Büşra Ersanlı Behar, *İktidar ve Tarih Türkiye’de Resmi Tarih Tezinin Oluşumu (1929-1937)*, r.47

vindkerdişê herre û yezî de çare peydakerdiş. ”¹⁰ Tîya de analîzê Ersanliyî mesele eşkera kena:

“Seba raştkerdişê şertanê ekonomîkî û sîyasalîyanî yê Împaratorîya Osmanî, muracaatê bi reformanê radîkalan hîna zaf seserra 19ine de bîyê. Gelek wareyan de qontrolo merkezî yo dîrekt despêkerdo. Torê merkezîbîyayîşî serranê 1930an de pira-pira vurîya. Wezaretî awan bîyê û statûyê karmendan ameyê başkerdiş; rasayîş/muwasala, komînikasyon û tayê xizmetanê bînan de 1840an de û 1850an de çî bîyê/ameyê awankerdiş. Ver bi peynîyê nîmeyo verên yê seserra 19ine sistêmê perwerdeyî ya laîke seba despêkerdiş cehdî/kefî bîyê. Seba standardkerdişê dibistananê verênan û mîyanênan xebatî bîyê. Bi yewna vatiş, edî sinaî ra hetanî perwerdehî zafê wareyan de rayîrê hadrekerdişê heyatê cematî de yew fikirî hukmê xo despêkerd bi.”¹¹

Mîyanê armancanê bingeyên yê meyîlanê îktîdarî de laîkbîyayîş, modernbîyayîş yan zî rojawanîbîyayîş cagirewtêne. Meyîlê îktîdarî binêyna cuapê sey xercê cigêrayîşê netew-dewlete pêroyê Ewrûpayî geno binê tesîrê xo.

Mîyanê sînoranê Tirkîya de baqîyeyê gelan ke Osmanîyan ra mîras mendê yew çendtewrîya etnîkî ya ciddî, dînî û kulturî arzkerdene. “No dewro ke Çaxê Împaratorîyan cayê xo Çaxê Milletan/Gelan rê verdeyo de, seba ciwîyayîşê Dewletê Osmanîyan bê çareyê milletanê cîya-cîyayanê çenddînî û çendetnîkîyan yê Osmanîyan ra yew “millete” vetiş çareyêk çîno. Hikmet-î Hukmat (Raison d’etat) mecburo ke yew “millete” îcad bikero.”¹² Fikrê Netew-dewlete, do Osmanîyan mehtacê formûlanê neweyan biverdo. Seba Netew-Dewletêkî, bîyayîşê Dewleta Osmanî ya ke zafnetewî ya hamleyanê neweyan bi xo de ana:

“Serranê verênanê yê Komare de, teşwişeyo ke derheqê Kurdan de yo, bîyo sebebê esasî yê tengîye. Sey ney, Ermenî û Rûmî ke welat de mendê înan rê zî sey bi çimê xainê potansiyel ameyo ewnîyayîş. Ê diwasî ke etnîk-dînî yê û înan diyê, zafê Ermenî û Rûmîyan rê bîyo sebebê terkê welatî. Bi diwasan seba asîmîleyî zor dîyayo Kurdan. Sîstema Perwerdeyî ya Netewe û Leşkerîya Mecbûrî, bîyê esasê armancê prosesê perwerdeyî ya ke kêmanî/ekalîyetî rê daqeburkerdişê nasnameya Tirk dana.”¹³

Seke grûbanê etnîk-dînî yê bînan meselayê Kurdan ra bêro ewnîyayîş, nê bedilyayîşan ra têsîrnêvînayîşê Kurdan bêmkana o. Yan zî seba Kurdan metodê *taybet* do bibê yew mecburîyet.

Mîyanê gelanê Osmanîyan de ê ke Tirk nîyê nufuso tewr zaf Kurd bî. Na babete de goreyê fikrê Yegenî tekîliyê bedilyayîş-tadîyayîşo disey serreyê dewra peyên yê Tirkîyayî problemê Kurdan ra azad nîyo û îşaret keno ke modernbîyayîşo ke mûhrê xo

¹⁰ Mesut Yeğen, *Devlet Söyleminde Kürt Sorunu*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011, r.15

¹¹ Büşra Ersanlı Behar, *İktidar ve Tarih Türkiye’de Resmî Tarih Tezinin Oluşumu (1929-1937)*, r.47

¹² Mümtazer Türküne, *Türk Modernleşmesi*, Lotus Yayınları, Ankara, 2003, r.189

¹³ Edirne Roman Derneği, *Biz Buradayız! Türkiye’de Romanlar, Ayrımcı Uygulamalar ve Hak Mücadelesi*, mîyan ra: Sinan Gökçen-Sezin Öney, “*Türkiye’de Romanlar ve Milliyetçilik*”, İstanbul, 2008, r.132

dayo disey serreyê dewra peyên yê Tirkîyayî ro, gere bi problemê Kurdan tekîlî virazîyo. Yegen; “[na serûvena disey serre] ra dima dîzaynanê îdarîyan ke bi gamanê millîkerdiş û sekûlerkerdişî destek dîyayo ci, bi seserra 19ine destbi zêdebîyayîşî kerdo, peydabîyayîşê serwedartişanê pîlan yê Kurdan de hetê eynî dewr de vecîyayîş ra raştameyîşê înan, meheqqeq tesadûf nîyo û eleqayê xo yewbînan de esto. Çîyo ke fehmbeno no yo, bi wertevecîyayîşê problemê Kurd, tekîlîyêka dîrekt bêynateyê serûvenê modernbîyayîşî, prosesê girdî ke sey sekûlerbîyayîş, millîbîyayîş û merkezîbîyayîşê yê cematkî ra ameyê meydan û tarîxê cematkî yê disey serra peyên yê Tirkîya ra vila bîyê esta.”¹⁴

Gama kê sey yew tamamîyet mesela sero bêro fikirayîş, donemanê peyênanê yê Osmanîyan de û awanbîyayîşê Komara Tirkîya de seke Yegen zî behskeno yew tekîlîya dîrekt esta. Seba na tekîlîye ma vajîn hetanî seserra 19ine werte ra wedartişê Mîrektîyanê Kurdîstanî û dewamê ney de peyder-pey bedelnayîşê sîstema îdarî yê Eyaletê Kurdîstanî, hem name û hem zî mahîyetê nê îdareyî, êşkeno bêro vatiş ke derheqê na tekîlîye de ney sey yew emareyî bêro qebûlkerdiş. “Eyaletê Kurdîstanî ke bi şiklo resmî 14ê Kanûne 1847 de awanbîyayîşê aye îlan bîya, 1848î ra pey salnameyanê dewlete de destbi cagirewtîşî kerda. Nameyê na eyaleta hetanî serreyê 1868î bi nameyê Eyaletê Kurdîstanî menda û qeydanê cuwapêyan de qeza û lîwayî ke mahîyetê aye de yê bedilyayê, dima ra zî nameyê na eyaleta bîyo Eyaletê Dîyarbekirî.”¹⁵

Nê hamleyî ke Osmanîyan no dewr de kerdê hetê mantixê polîtîk-îdeolojîkî ra yewbînan genê û êşkeno bêro vatiş ke sey xebatêkî vîrê/hafîzayê na cografyayî vîndkerî yê. Labelê no dewro ke fikrê netewpewerî hewla-hewl dîyar bîyê û derheqê ameyoxê xo de tayînê rêçan bîyê, wedartişê nameyê Kurdîstanî mîyanê Kurdan de tradîsyonanê neweyî ameyê meydan. Tîya ra pey Kurdî seba namêyanê komel, cemîyet, weşan ûeb nameyê Kurdîstanî şuxulnayî. Hetê şuxulnayîşê na çekuye ra belkî sey yew bertek/reaksîyonî bikarardiş şîroveyo ke dûr nîyo.

“Binê hûkmê Osmanîyan kewtişê Kurdîstanî seserra 16ine de raştê dewrê Yawûz Selîmî yena, Kurdan hetanî seserra 19ine sey îdareyo serbixwe/xoser ciwîyayîşê xo dewamkerdo û yeno zanayîş ke gureyanê mîyanênanê înan rê zaf mudahale nêbîyo, wina ciwîyayê.”¹⁶ Osmanîyan de despêkerdişê bi hereketanê reformanê yê terzê

¹⁴ Mesut Yeğen, *Devlet Söyleminde Kürt Sorunu*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011, r.15

¹⁵ b.: Kürt Çalışmaları Grubu, *Osmanlı Kürdistan'ı*, Bgst Yayınları, İstanbul, 2011, r.28-30

¹⁶ Kürt Çalışmaları Grubu, *Osmanlı Kürdistan'ı*, r.26

Rojawanî û bi ney ra giredaye seserra 19ine de xebatî ke seba merkezîkerdişê Kurdîstanî bîyê, seba hereketanê qêdînayîşê hakîmîyetê heremî yê Kurdan, Kurdan ra reaksiyon dîyo; netîce de zî serwedartişî ke seserre de vila benê despêkerdê.

“Siltananê Osmanîyan heta ke resayê seserra 19ine, Kurdîstanî û ê heremî ke nîzama feodal û eşîrkî yê seba mîyanê sînoranê Osmanîyan de bitepişî, tawîzan danê û ver bi înan hereketê Osmanîyan sist bî. Kurdî ke bac nêdanê û nêwazenê leşkerî bikerê, duştê înan de hereketê biyezkerdişê otorîteya merkezî ameyê meydan û herhew/tim zî Kurdan sare wedart o.”¹⁷ Seba pîtkerdiş/zixmkerdişê tekîlîyanê sistan yê Kurdan û merkezî, serwedartişî ke bîyê no noto ke Nacî Kutlay Ş. Süreyya Aydemîrî ra neqlkeno muhîm o. “... Rojhelat û Rojhelatê Başûrî yê Anatolyayî de Beg û Şêxê Kurdan, sey Hukumdaranê mustaqîlan ciwîyaynê. Muhîmanê înan ra Babanzade 1806, Abbas Mîrza 1813, Emîn Paşayo Mûşî 1828, Mîr Mehmûd 1832, Bedirxan 1842, Yezdan Şîr 1855, Ebdûllaho Nehrî 1880 verê ra dewam kerdên û şînî.”¹⁸

Seserra 19ine de “Serwedartişanê tewr girdan ra yewe Serwedartişê Mîr Bedirxanî yo beynateyê serranê 1842-1847an de bîyo û dewrê xo de gelek tesîrê ey bîyo.¹⁹ Serwedartişo ke 1847 de bi teslîmbîyayîşê Bedirxan Begî qedîyayo, rojnameyê resmî yê Dewleta Osmanî Teqvîm-î Veqayî de (hûmare 345) îlanbîyayîşê sey “newe ra feth” ê Kurdîstanî, bale anceno. Bi eynî qeyde/şîkl, çîyo balkeş no yo ke, badê zaferê/girewtîşê şerî, seba ê merdiman ke no şer de cagirewto madalyayêka bi namêyê “Madalyayê Kurdîstan”²⁰ madalyayêk seba vilakerdişê înan çap bîya.²¹

Bêynateyê Osmanîyan û Kurdan de zafbîyayîşê meseleyanê diwasnayîş-sarwedartişî, îşaret keno ke milletî ke binê hukmê Osmanîyan de yê nînan ra Hukmat tewr zaf bi Kurdan ra problemên o. Îlanê *Newe ra fethî* û dayîşê *Madalyayê Kurdîstanî* çimê Osmanîyan de muhîmatîyê nê Gureyê akerde eşkera kenê û rêyna seba fehmkertişî nûmuneyê baş ê.

Meseleya bîne ya muhîm meselayê rayîranê tîranî ya, ke rayîrî seba muqtedîrîye muhîm ê. Seba vilakerdişê hukmî yan zî tesîskerdişê asayîş û îdareyî yan zî seba mudahaleyê lezgîn nê rayîrî zaf muhîm ê. Yeno zanayîş ke “Siltan Ebdilhemîd seba

¹⁷ Naci Kutlay, *İttihat Terakki ve Kürtler*, Vejin Yayinevi, Stockholm, 1990, r.7

¹⁸ Naci Kutlay, *İttihat Terakki ve Kürtler*, r.7

¹⁹ Kürt Çalışmaları Grubu, *Osmanlı Kürdistan'ı*, Bgst Yayınları, İstanbul, 2011, r.26

²⁰ Kürdistan Madalyası ile ilgili daha geniş bilgi için b.: Malmîsanîj, *Cızira Botanlı Bedirhaniler ve Bedirhani Ailesi Derneğinin Tutanakları*, Avesta, İstanbul, 2009, r.85-97

²¹ Dinç, Akpınar'dan aktaran: Kürt Çalışmaları Grubu, *Osmanlı Kürdistan'ı*, Bgst Yayınları, İstanbul, 2011, r.27

rehat diwasnayîşê serwedartişî ke Kurdîstan de benê û seba lezûbez cirasayîşê leşkeran bi hereme, viraştişê rayîranê asînan sero bi dîqqet vinderto.”²² Hetê temsîlkerdişê îqtîdarî estbîyayîşê rayîranê asînenî sey yew emareyê îqtîdarî qebûl beno.

Gama ke bêro ewnîyayîşê prosesê derbasbîyayîşê împaratorî ra ver bi netew-dewlete yê Osmanîyan, çiyî ke zaf cîya-cîyayê kewenî mîyanê Gureyê û yeno zanayîş ke rewşêka gîrîft a. Sereyê fikiranî ke yew qebûlo umûmî genê de, teza zixme naya ke motorê nê vurîyayîşî Cemîyetê Îttîhad û Teraqî yo. “Tarîxê seserra peyên yê Tirkîya, yew hete ra sey tarîxê Partî û Cemîyetê yê Îttîhad û Teraqî yo. Serranê peyênanê yê Împaratorîya Osmanî ya şeşsey serre û bingeyê vurîyayîşî ke Komara Tirkîya vîyarnena/derbaskena, sebebo sereke yê înan fehmê têsîranê yê Îttîhad û Teraqî yo.”²³

Cemîyetê Îttîhad û Teraqî ke tesîrê nayê serê dewro peyên yê Osmanîyan û polîtîkayanê Komarê Tirkîya de mûhîm qebûl beno, yeno zanayîş ke Gulane 1889 de²⁴ awan bîya. Awankerdoxê nê Cemîyetî sey tertîbê kesane ke duştê Ebdûlhemîdî de yê, ney grûbanê etnîkanê cîya-cîyayan ra yê: mîyanê gelanê Kurd, Ereb, Çerkez, Tirkan ra peyda bîyê.²⁵ Fraksîyono ke bi prensîbanê azadîwaz û seyyebînîwaz/yeksanîwaz zîyayo/vecîyayo werte, coka serranê bînan de transformê ver bi netewpereresîyê Tirk bîyo do zaf hetan ra reaksiyon bivînayêne. Verê, beynateyê roşvîranê Kurdan û Îttîhadperestan de tekîliyêka baş bibî labelê badê na rewşa newe tekîliyê înan xerepînena û reaksiyonî virazîyenê. Malmîsanij na rewşe wina tarîf keno: “1909 ra pey, Îttîhad û Teraqî pira-pira rîyê xo yo Tikperest û Turanperest mojneno û yew îderoyo ke sey îdareyê îstîbdatî yê Ebdûlhemîdî awan kenê. Dima ra, roşvîran ke kokê xo de Kurd ê û fikranê cîya-cîyayan de yê û verê cû mîyanê hereketê Jontirkan de bîyê, teşkîlatanê muhalîfan de ca genê heta rey-rey zî ma vînenê ke înan qedemeyanê îdareyê nê teşkîlatan de zî ca girewto.”²⁶

“Netew-dewleta ke bi Komare awan bîya (...) Sey mîsalanê Rojawanî, kewena mîyanê gêrayîşê “netewe” ke xo meşrû bikero û badê meydanvecîyayîşê sînoranê programatik yê na netewe zî nasnameya ke çarcovayê aye nê sînoran xêzkerdo bido qebûlkerdiş. No mana de Programo Kemalîst, rêçê “dewlet pawtiş” ra aqîtyeno û newe

²² Naci Kutlay, *İttihat Terakki ve Kürtler*, Vejin Yayınları, Stockholm, 1990, r.12

²³ Naci Kutlay, *İttihat Terakki ve Kürtler*, r.3

²⁴ Şerif Mardin, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, r.74

²⁵ Gülçiçek Günel Tekin, *İttihat Terakki'den Günümüze Yek Tarz-ı Siyaset: Türkleştirme*, (2. Baskı), Belge Yayınları, İstanbul, 2011, r.27

²⁶ Malmisanij, *Yüzyılımızın Başlarında Kürt Milliyetçiliği ve Dr. Abdullah Cevdet*, Jina Nû, Uppsala, 1986, r.51

yew form dayîşê bi cematî xo rê armanc keno û na çarcova de yew programo ke verê xo dano nuqtayêka hîna radîkal; “yew netewe xelqkerdiş”.²⁷

“Netewperwerî ke bingeyê telifûzê yê Kemalîzmî hesebîyena, heta domayîyê Komare de, rojeva polîtîk û sosyal yê Tirkîya de palana verên de ya. Armanco esasî yê Tirkîya “do biraso sewîyeyê medenîyetanê muasiran” û peynî de avkerdişê netew-dewletêka ke do na sewîye zî bivîyero yo. No armacê Komare, Tirkan birasno yew parçeyê ey bîyayîşî ke heq kenê yê medenîyetanê berzan û bi waştîşê zêdekerdişê xururo millî alanan netewperest bî.”²⁸ “Seba dewleta ke ganî ver de ya rê çareserîyanê ke paradîgmayanê çaxî rê mehquîl ê dima gêrenê û reçeteyê çareserî yê dewrê neweyî, seba ke netew-dewlete îşaret kena, verê seba na dewlete gêrayîşê netewêk vecîyeno, dima ra na netewa muhayyelî rê pekardişê herrê welatêkî tik-tena waha naye bo do biwazîyo.”²⁹

Nufusêko zaf Osmanîyan ra mîras mendo û mîyanê nînan de ê ke Tirk nîyê zaf ê. Seba vurnayîşê nê nufusî rewş gere bibedîlyêne. Seba ney, gere formûl û tetbîqî neweyî bivirazîyêne. “Tirkperestîyo bi sîstem û Tirkkerdiş, bi derbasbîyayîşê Komare ra pey, rêyna sey “hereketê gelî” nîyê, unsûrê bûroqratik û bi destê entelîjansîya, bi taybetî zî bi îradeyê Mistefa Kemalî newe ra kewto merîyet.”³⁰

Metnê ewîl yê fikrê netewperestî yê Tirk yan zî fikrê Tirkperestî yo ke do bibo polîtîkaya esasî yê Osamanî êşkeno bêro vatiş ke “Hîrê Terz-î Sîyasetî”³¹ yo. “Bi îfşabîyayîşê “Hîrê Terz-î Sîyasetî” yê Yisif Akçurayî “Tirkperestî, bîyo sey polîtîka ya ke seba xelasnayîşê dewlete hetê bûrokrasîyê sivîl-leşkerî yê Osmanî bi waha bîya. Na polîtîkaya ke game bi game aver şîya bi xo, beynateyê 1913-1918î ke Îttîhadperestan bi tamamî kindirî girewtê destê xo û badê Lozanî bi îlanê Komare ra pîya werte de ronîyayo, bi tetbîqan sabîto.”³²

²⁷ Suavi Aydın, *Türk Kimliğinin Yaratılması ve Ulusal Kimlik Sorunu Üzerine*, Özgür Üniversite Kitaplığı, Maki Yayınları, Ankara, 2009, r.117

²⁸ Edirne Roman Derneği, *Biz Buradayız! Türkiye’de Romanlar, Ayrımcı Uygulamalar ve Hak Mücadelesi*, miyan ra: Sinan Gökçen-Sezin Öney, “*Türkiye’de Romanlar ve Milliyetçilik*”, İstanbul, 2008, r.130

²⁹ Kürt Çalışmaları Grubu, *Osmanlı Kürdistan’ı*, Bgst Yayınları, İstanbul, 2011 r.32

³⁰ Aydın, Suavi, *Türk Kimliğinin Yaratılması ve Ulusal Kimli Sorunu Üzerine*, r.118

³¹ Bi Tirkî: Üç Tarz-ı Sîyaset

³² Kürt Çalışmaları Grubu, *Osmanlı Kürdistan’ı*, r.36

Yeno zanayîş ke gelek endamê Îttîhad û Teraqî, ke Mistefa Kemal zî giredayeyo,³³ teşkilê Komara Tirkîya de û teşkilatanê muhîman de ca dîyayo înan. Mistefa Kemal, gama ke qedroyanê Komara Tirkîya tayîn keno, ê ke tradîsyonê Îttîhadçîyan ra ameyê bi taybetî cayanê tewr muhîman dano înan. Tunaya, Dewleta Tirk ke 1923 de awan bîya û qadroyanê xo yê ke netewperestê Tirk ê bi pêşengîyê/lîderîyê Mistefa Kemalî organîze bîyê, wina behskeno:

Badê Şerê Xelisyayîşî, ê Îttîhadperestî ke tever de bî tapa ameyê. Cavît Beg ke serranê şerî de Swîs û Fransa de bi, Duyun-î Umûmîye rê Wekîlê Dayînan vîjyayo û agêrayo. Qara Kemal Beg newe ra ameyo serê şirketanê xo; hevalanê xo yê verênan de yazxanêyê xo de yo ke Mes'adet Hanim de yo yeno têhet, ê hewalê ey ke bêkar mendê înan paweno. Nazîrê Maarîfî yo verên Şûkrî Beg, tayînê Walîtiyê Trebzonî bîyo, badê cû zî vîjnayîşê 1923î de lîsteyê Firqayê Helq/Gelî ra sey Mebûsê Îzmîtî vîjyayo. Mehmûd Celal (Bayar) Mûdûrê Pêroyî yê Banqayê Îşî yo. Memdûh Şewket (Esendal) Beg Sêfirê Tehranî yo. Îsmail Canbolat Beg, Mebûsê Îstabulî yo. Ney tena yew-çend numûne yê.³⁴

Dewrê peyên yê Osmanîyan ra hetanî awanbîyayîşê Komare, derheqê fikrê netewperwerî senî bedelîyayo û senî serê hamleyanê îdeolojîkanî rê îlawe bîyo û rihê wextî de senî oryante bîyo, halîhazir de fikrî cîya-ciyayî zaf ê. Mîsal netewperwerî ya ke halê meşrûkerdiş yê netew-dewleta modern de bîya sey amûrêkî, bi referansanê îdeolojîkan manaqezençkerdiş de dîyarker bîya. Çunke netewperwerî tena waharê yezê şekildayîş yê karanê sîyasîyan rê bes nîya. Naye ra ke tim û tim zincîle ke hem helqaya zeîf hem zî helqaya tewr bi yez a bîya, îlaweyê na zincîle bîya û bi ihtîyacê sey şiklo îdeolojîk asayîş xo de dîyo.”³⁵

“Bi neçarbîyayîşê otorîteya merkezî ye Împaratorîya Osmanî û ewîl 1820an de bi vilabîyayîşê fikrê netewî ke mîyanê Rûman de, şerî ke seserranê 19 û 20ine pêdima bîyê û netîceyê sey mûbadeleyî ke 1920an de bîyê de, verê Împaratorîya Osmanî û dima ra Komara Tirkîya, pira-pira cematê etnîk û komê dînî hîna kêmbîyê û bîya cematêko “tek rengîn”. Mîrasê Împaratorîya Osmanîyan ke bi çenddînî û çend etnîkî bî, bi destê netew-deweleta Komarparêz bi hîşyarî red bîyê.”³⁶

Verê fikrê netewbîyayîşî, nasnameya etnîk muhîm nîya. “Esas bi newe ra kifşkerdişê elît û roşnvîranê Osmanîyan, kifşkerdiş û waharvecîyayîşê Tirk û Tirkî,

³³ François Geogon, *Osmanlı-Türk Modernleşmesi (1900-1930)*, aç.: Ali Berktaş, 3. Baskı, YKY, İstanbul, 2013, r.17

³⁴ Tarık zafer Tunaya, *Türkiye’de Siyasi Partiler*, Cild:3, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000, r.707

³⁵ *Doğu-Batı Dergisi*, mîyan ra: Mehmet Karakaş, *Türkçülük ve Türk Milliyetçiliği*, Doğu Batı Yayınları, İstanbul, 2006, h.38, r.57

³⁶ Edirne Roman Derneği, *Biz Buradayız! Türkiye’de Romanlar, Ayrımcı Uygulamalar ve Hak Mücadelesi*, mîyan ra: “Gökçen, Sinan., Öney, Sezin., Türkiye’de Romanlar ve Milliyetçilik”, İstanbul, 2008, r.131

raştê eynî wextî û konjoktûrî yenê. Anatolîya û Tirkî hetanî vîzêr manayo ke taybet îfade nêkerdêne, heta bi cahîltî tapamendişî ra eynî tepîşyêne, badê dewrê diyin yê seserra 19ine newe ra kifş bîyê û yew qiyet û mûhîmatî ci rê etf bîyo.”³⁷ Înşayê netewe ke bingeyê netew-dewlete ya edî hewceyo tewr mûhîm o. Netewe ke do însa bîbo rê yew zî nasnameya netewî gere bîbo. Awanbîyayîşê nasnameya netewî ya ke wasitayê prosesê netew-dewletbîyayîşî ya, netîceyê çaxa modern/şoresê edndûstirî ya.³⁸

Nê xebatî ke muhtewayê polîtîkayanê resmî yê dewlete yê, bi awanbîyayîşê Komara Tirkîya ke 1923 de ya, verê emareyanê xo yê ewîlan bi aktîfbîyayîşê mayezagonê 1924î de mojnênê. Fikrê Tirkperestî ke dewranê peyênan yê Osmanîyan destbi mojnayîşê xo keno, badê îlanê Komare, xo sey *Aqilê Dewlete*³⁹ wareyanê sosyal, sîyasal û dezgeyî de mojneno.

No kontekst de, pêroyê nê wareyan de ver bi dezgeybîyayîşî ameyo şîyayîş. Dezgeyî ke derheqê wareyê sey ziwan, tarîx, kultur, antropolojî bixebîtî û zanayîşan peydabikî awan bîyê. Hamleyê îdeolojîk sey Tezê Tarixî yê Tirk, Teorîyê Tîj-Ziwanî, êşkeno bêro wendişê sey îdeayê *Tirkî* yê Netew-Dewleta Tirk ke sîrayêtê wareyanê zanayîşî kerda mûmkûn o. Nê teşbûsî ke aparatê îdeolojîk yê dewlete bi şiklo organîze faalîyet mojnênê, xo sey waha dewlete hesebnayîş û xo wina vînayîş yê Firqayê Helqî yê Komare⁴⁰ pêroyê dezgeyanê dewlete sero bi fehmê partî-dewlete, beno sebebê rêçdayîşê bi dewlete.

“Komara Kemalîst, awankerdişê netewe yê dewrê tek-partî de “aparatanê diwas û îdeolojîkî yê dewlete” ra bi zîyade îstîfade kerdo. No kontekst de Komara bi tek-partî, aparatnê îdeolojîk ke yê sey perwerde, çapemenî, Dibistananê Millet, Wecaxanê Tirk, Keyeyanê Gelî, Odeyanê Gelî, Enstîtûyanê Dewe û bi şuxulnayîşê aparatanê yê diwasî sey Mûfettiştîyanê Ûmûmîyan, qereqolan û rayîran keweno mîyanê însayê netewêka newe.”⁴¹ No mînwal de ê cemîyet û dezgeyî ke awan bîyê do seba rasayîşê netew-dewlete de rolan bigirî û caardişê nê programî de bibê aktîvistî ke tewr heraretin.

Tehayyûlê Modernbîyayîşî, destbi xebatan keno û ê dezgeyî ke nê xebatan îdare bikerî seba *nasnameya ke xeyal bena* teşkîl benê. Na nasnameya newe gere *bi kok bo*.

³⁷ Kürt Çalışmaları Grubu, *Osmanlı Kürdistan'ı*, Bgst Yayınları, İstanbul, 2011, r.33

³⁸ Suavi Aydın, *Türk Kimliğinin Yaratılması ve Ulusal Kimlik Sorunu Üzerine*, Özgür Üniversite Kitaplığı, Maki Yayınları, Ankara, 2009, r.27

³⁹ Suavi Aydın, *Türk Kimliğinin Yaratılması ve Ulusal Kimlik Sorunu Üzerine*, r.35

⁴⁰ Bi Tirkî: Cumhuriyet Halk Fırkası

⁴¹ Ercan Çağlayan, *Cumhuriyet'in Diyarbakır'da Kimlik İnşası (1923-1950)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014, r.15.

Hewceyê Mûhendîsîya newe esto û gere hemwelatê newe yê Tirk peyda bibî. Yew zî nê hemwelatan de mecbûr gere *vîro netewe* bibo. “Seba pêkardişê vîrê neweyî ê xebatê tarîxî ke bîyê de sey wezîfeya “millî û îlmî” yena vînayîş. Nê nasnameyî ke pêkyenê do bingeho netewî de bibînê. “Bi rayîrê netewperestî averşîyayîş” sey wasitabîyayîşê awankerdişê nasname yê netewperestîya Tirk zaf kaşnêr ameyo vînayîş.”⁴² “Bi awanbîyayîşê netew-dewlete laîkbîyayîş, bi ardişê halê hemwelatî yo hîşyarbîyaye û bi armancê yewdestîyê dewlete ke serê standartbîyayîşê kulturî û perwerdeyî do bêro viraştiş.”⁴³ “Nê teşebbûsî eynî sey “Cematanê Xeyalîyan” rê rûh pîfkerdişê Andersonî yê, sey mûdehaleyanê sunî û îradî yê însanî û sey nesneyê cigêrayîş yê zihnîyetî manenê.”⁴⁴

⁴² Bûşra Ersanlı Behar, *İktidar ve Tarih Türkiye’de Resmi Tarih Tezinin Oluşumu(1929-1937)*, Afa yayıncılık, İstanbul, 1996, r.39

⁴³ Bûşra Ersanlı Behar, *İktidar ve Tarih Türkiye’de Resmi Tarih Tezinin Oluşumu(1929-1937)*, r.48

⁴⁴ Suavi Aydın, *Türk Kimliğinin Yaratılması ve Ulusal Kimlik Sorunu Üzerine*, r.127

Qismo Diyin: Komare ra ver bi Enstîtuye

2.1. 27ê Gulane û Atmosferê Awanbîyayîşê TKAE

Heta domayîyê tarîxê Komare, tarîxê sîyasî yê welatî de gelek meseleyan vuqû dîyo. Mîyanê nê meseleyanê vîyarteyo nêzdî yê Tirkîye de darbeyê leşkerî yê mûhîmî ameyê meydan. Seke zanîyeno tarîxo sîyasî yê Tirkîya de darbeyo verên Darbeyê 27 Gulane 1960î yo. Komîteya ke bi nameyê Komîteya Yewî ya Millî yena zanayîş û darbeyo leşkerî yo ke sey îcraatê cuntaya ke hetê 38 endamê Yezanê Çekinî yê Tirkî ra ameyo meydan û rêyna dima ra qederê Tirkîya ke a roje ra tapa vurnayo û mîyanê tarîxo sîyasî yê Tirkîya de cayo mûhîm tepîşneno. Na cuntaya leşkerî mîsyon û vîzyonê Tirkîya bi serran dîyar kena û mayezagonê 1924î kok ra vurnenê⁴⁵ û dima ra zî tarîxê 9 Temmûze 1961î de mayezagona newe qebûl bena. Badê destserenayîşê îdareyî, Hûkumeto Leşkerî bi qanûnê 12 Hezîrane 1961 tarîx û hûmara 1ne çend maddeyanê yê Qanûna Teşkilatê Esasî bi çend maddeyanê demkîyan pasîfîze kerdê.⁴⁶ 15 Oktobre 1961 de newe ra vîjînayîşo pêroyî virazîyeno û 25 Oktobre 1961de hukmê Komîteya Yewî ya Millî qedîyeno.⁴⁷

No dewr ke bi nameyê dewrê Hukmato Leşkerî yeno namekerdiş de Hukmatê Cemal Gürselî yo yewine û Hukmatê Cemal Gürselî yo diyine di donemî benê. Komîteya Yewî ya Millî û Desteyê/Qurulê Wezîran pîya bîyê û ê qanûn û qerarî ke vacîyayê bi tesdîqê Komîteya Yewî ya Millî ra dima hama kewenî merîyet. Nînan ra wetêr qontrolê bûroqratanê sivîlan ke binê qontrolê leşkeran de yê, qontrolê înan serê hukmatî de tam bi. Orgeneral Cemal Gürsel hem Serokê Dewlete bi hem Serokwêzîr bi hem zî Serokê Komîteya Yewî ya Millî bi û qeraktero tewr biyez yê 27ê Gulane bîyo.⁴⁸

Verê rapor û awanbîyayîşê na enstîtuye tîya de gere behsê yew xebere-belge ya ke 14 Temmûze 1960 de Rojnameyê Hûrrîyetî de vecîyaya do bêro behskerdiş. Seba prosesê toximê nê fikrî na xebere mûhîm a:

“Kurd Çîno Tirk Esto⁴⁹”

Anqara, 13 (Hususî) – Yew qonferanso ke na şewe hetê mamosteyanê Tarîxî ra F. Kırzioğlu⁵⁰ ra dîyayo de: Kurdî bi eslê xo nesebê/irqê Tirkan ra yê û no zî bi

⁴⁵ Cemil Koçak, *27 Mayıs Bakanlar Kurulu Tutanakları, I. Cilt (2 Haziran 1960 – 6 Ocak 1961)*, İstanbul, 2010, YKY, r.17

⁴⁶ Cemil Koçak, *27 Mayıs Bakanlar Kurulu Tutanakları, I. Cilt (2 Haziran 1960 – 6 Ocak 1961)*, r.17

⁴⁷ “*Milli Birlik Komitesi*”, tr.wikipedia.org/wiki/Milli_Birlik_Komitesi, ci rasayîş: 06.01.2014

⁴⁸ Cemil Koçak, *27 Mayıs Bakanlar Kurulu Tutanakları, I. Cilt (2 Haziran 1960 – 6 Ocak 1961)*, İstanbul, 2010, YKY, r.17

⁴⁹ Seba metno orjînal b.: Îlaweyî, îlawe-1

⁵⁰ Kırzioğluyî ney qonferansî ra pancês serrî cuaver, rojnameyê Teswîrî de zî yew rêzenuşteyo hîrê parçeyî nuştebi. Nê nuşteyan de Kurdî bi nameyê “Kurdê Zaza û Kurmanc” ame namekerdiş her wîrdî zî

wesîqayanê tarîxîyan û kîtabeyan ameyo îspatkerdiş. Qonferanso ke dîyayo hetê Wêzîrê Pawitişê Millî Orgeneral Faxrî Ozdîlek, Qumandarê/Qomûtanê Garnîzonî Tûmgeneral Cemal Madanoxlu û endamê Komîteya Yewî ya Millî û yew cemato qerebalixî temaşe bîyo de Kırzioğlu seba parçekerdişê Asyaya Vêrîne tertîbanê Rûsan ke yew meselaya Kurdçîftî îhdaskerda û danê ciwîyayîş ra behskerdo û îspatkerdo ke Kurdî neslê Tirkan ra yenê, mensûbê Kewmê Qardûkan yê ke yew qolê Saqayan ê yê.

Gere Sebikerî?

Badê qêdîyayîşê qonferansî, endamanê Komîteya Yewî ya Millî perskerdo ke derheqê na dawa de gere çî bêro kerdiş; nayê sero xeberdoxî zî vato ke gere hetê Zanîngehê Erziromî Tikperestî sero xebatî bêrê kerdiş, bi no metod zî vernîyê faalîyetanê menfî yê Rûsan do bêro girewtiş. Nayê sero endamanê Qomîteye zî vato ke na meselade qerarî ke hewceyê do bêrê girewtiş.⁵¹

Na xebere ra pey êşkeno bêro vatiş ke *Kurdçîftî/Kurdperestî* sero xebetîyayîş edî bîyo dêynê milê dewlete(Komîteya Yewî ya Millî). Dewlete sero kayî estê, emelê Rûsan estê û telûke esto. Dewlete xo rê yew *sebebo qayîm* dîyo, nayê ra pey zî gere qerarî bêrê girewtiş û no derheq de xebatî bêrê zêdekerdiş, akademîyê Tirkan gere na mesela sero bixebitîyo û enstîtuyî gere awan bibî. Gama verên yê hewceyê awanbîyayîşê nê teşkîlatan na ya. No fikir yew wexto kilm de mergûzyeno û pira-pira beno qewetin û hetanî biraso TKAE.

Seba ke TKAE enstîtuyêka bi destê Komîteya Yewî ya Millî ameya awankerdiş, merdim rehatî sero êşkeno biraso no netîce: rêçê enstîtuye zî na komîte tayîn kena. Bi yewna mana, no hukmato ke tîmsîlê dewletî yo, hîskerdişê hewceyîyê enstîtuyêka winasî û armancê awankerdişê na enstîtuye, beno yew îspatê îdeolojîk û polîtîkbîyayîşê na enstîtuye.

Herçiqas bî şîarê “Cematanê Tirkanî ke teverê sînoranê Tirkîya de mendê bi meseleyanê Kulturî yê nê cematan ra eleqedar bena sey mûseseyêka îlmî awan bîya” bo zî, na enstîtuye cuapê sey merkezê Tirkkerdişî destbi caardişê wezîfeyê xo ya eslî kena.

Awankerdişê na enstîtuye de tesîrê mûsteşarê dewrî yê serokwezîrtî Alparslan Tûrkêşî bîyo. Nuştoxanê na enstîtuye ra Ahmet B. Ercîlasun wina neqlkeno: “[TKAE] badê 27ê Gulane, Qurmay Albay Alparslan Tûrkêşî yew hewceyo winasî dîyo bi cehdê ey no fikir mergûzîyayo û tarîxê 20 Oktobre 1961ê de Enstîtuye sey komelêk awan bîya.

pîya Kurd qebûlbîyî, nê wîrdî zî verê Kurd ê û dima Tirk ê labelê 1960î ra pey husûsen Tirkbîyayîşê Kurdan serê namekerdişê *Kurdîrkîftî* ra dewam kerdo. Biewnîn: Kırzioğlu, F. “Kurmanc Kürtlerin aslı”, r.2-3, Teswîr, 1 Gulane 1945, Kırzioğlu, F. “Kurmanc Kürtlerin aslı”, r.3, Teswîr, 22 Gulane 1945, Kırzioğlu, F. “Kurmanc Kürtlerin aslı”, r.3, Teswîr, 1 Hezîrane 1945

⁵¹ “Kurd Çîno Tirk Esto”, Hûrrîyet, 14 Temmuze 1960, Îstenbol

Serranê ewîlan de Hukmatî ra paştgirîya maddî zî girewta. Kovara aşmî ke îlmî ya û mîyanê yew serre de di hêwî vecîyena; Cigêrayîşanê Kulturê Tirk û bi çend tewrê weşananê bînan destbi dasinaşnayîş û cigêrayîşan kerda.”⁵²

Yew nuqtaya mûhîm ya ke derheqê awanbîyayîşê yê TKAE zî pîyanê fikrî yan zî lînganê verênan ra yew yê enstîtuye Alparslan Tûrkeş o. Keypelê MHP ya fermî de qîsmê pêşkêşkerdişê ciwîyayîşê yê Alparslan Tûrkeşî de cend cumleyî ca genê:

“Serre 1960, tarîx 27 Gulane, merdimo ke radyo ra teblîxê destsernayîşê yê îdareyê dewlete eşkera kerdo yê Komîteya Yewî ya Millî ya ke verê ra rêxistinê xo viraşta û armancê xo vergirewtîşê qoxeyê/lejê birayan û tayê reforman kerdiş o wendo û “Albayo Qewetin yê Îhtîlalî” yo. Qurmay Albay Alparslan Tûrkeş hukmatê Îhtîlalî de wezîfeyê Mûsteşartî yê Serokwezîrtî geno. Wexto ke na wezîfe de yo dezge û awanîyanê Teşkilatê Fendkerdişî yê Dewlete, Enstîtuyê Îstatîstîkî yê Dewlete û TKAE awan keno.”⁵³

Qurmay Albay Alparslan Tûrkeş ke “Albayo Qewetin yê Îhtîlalî” yo û awankerdoxê Partîyê Hereketê/Tevgerê Netewperest (MHP) ya ke yew rêça Tikperst-Netewperest teqîbkena yo, sey pîyanê fikrî yê TKAE êşkeno bero hesebnayîş. Wexto ke sey pîyanê awankerdoxan ra yew hesebîyeno zî, gerê cîhetê organîzasyonel û kollektîf yê dewlete çîman vero nêremê û na xebate kollektîvîteyê dewlete xovîr ra nêkena. Awankerdoxî enstîtuye, pozîsyonanê awankerdoxanî ke wexto ke enstîtuye sîparîşkerda û wextê awankerdişê na enstîtuye seba fehmkerdişê îdeolojîyê awanbîyayîşê yê na enstîtuye emareyanê ciddîyan danê.

Badê destsernayîş, bindestkerdişê îdareyî û awankerdişê Desteyê/Qurulê Wezîran hetê Hukmatê 27ê Gulanî ra, o dewr de 124 hebî kombîyayîşî ameyê kerdiş. Nê zebitan ra 12 hebî qet nêyenê peydakerdiş û 57 hebî kombîyayîşî zî nêgirîyayî binê zebtî.⁵⁴ Desteyê/Qurulê Wezîran badê destpêkerdişê Gureyê ca de/derhal zî bi Kurdan ra eleqedar beno. Çunke ê kombîyayîşî bi zebitan qeyd bîyê înan ra tewr kêş hebî

⁵² Ahmet B. Ercilasun, “*Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü*”, <http://www.yg.yenicaggazetesi.com.tr/yazargoster.php?haber=20091>, (ci rasayîş: 08.10.2013)

⁵³ “*Türk Dünyasının Bilge Lideri Türk Milliyetçiliğinin Kurucusu Başbuğ Alparslan Türkeş’in Hayatı*”, http://www.mhp.org.tr/htmldocs/basbug/hayati/mhp/basbugumuzun_hayati.html, (ci rasayîş: 08.10.2013)

⁵⁴ Cemil Koçak, *27 Mayıs Bakanlar Kurulu Tutanakları, I. Cilt (2 Haziran 1960 – 6 Ocak 1961)*, İstanbul, 2010, YKY, r.8

derheqê Kurdan de yê. Nînan ra wetêr ihtîmalêko pîl ê kombîyayîşî ke qeyd nêbîyê ê zî bi zafî derheqê Kurdan de bîyê.

Yeno zanayîş ke Kurdîstan de 1937-38 de Hereketanê Dêrsimî ra hetanî serranê 1960an, wareyê Kurdan de yew bêvengî hukmê xo ramito. Bi îfadeyê Özgürelî: “No sir nîyo ke Hedîseyanê Dêrsimî ra pey, tu kesî de cesaret nêmendo ke sarê xo berz bikero û qalêk vajo. 1938î ra pey tu kesî çekuya Kurd nêgirewta fekê xo.”⁵⁵ Êlule 1959 de na bêvengîye bi despêkerdişê Dawayê 49an ke nameyo pêroyî yo cayê xo dayo mehkembîyayîşê Kurdan yê neweyan. “Gama ke yew Generalo Ereberest ke nameyê xo Sevaf o duştê Evdilkerîm Qasim ke lîderê Îraqî yo û heqê otonomî dayo Kurdan sarewedarneno, yew grûba yezî yê Mela Mistefa Berzanî ke bi yezanê hukmatî ra pîya hereket kena zî grûbêka Tirkan kişt bî.

Badê na xebere rasena Anqara û yew mebûsê Partîyê Gelî yê Komare (CHP) Asim Eren hukmatî ra perseno, vano “Şima do bi eynî muqabele nêkenî?”. Bi nê persî zî sîyaseto ke zaten sûr o ehne beno sûr. Çend wendekarê Kurdî zî duştê Erenî de yew metnê protestoyî teblîx kenê û binê nê metnî de “Kurdê Tirkîya” nusenê. Badê nê teblîxî fitîl adir geno.”⁵⁶ Bajê mesele ya ke roja 31 Tebaxe 1959î de rojnameyê Îlerî Yurtî de bi weşanê metnêko Kurdî ke bi nameyê *Qimil* o û hetê Mûsa Anterî ra ameyo nuştîş qirîzo diyin hesebyeno, bîyo sebebê reaksiyonanê hîrayan yê çapemenîya Tirk. Aleyh de manşetî ameyê eştiş.⁵⁷ Wexto ke nê meseleyî vuqûbenê hukmat zî destbi fikirayîşê tebdîran û çîyê ke seba Kurdan gere bêrê kerdiş kerdo. Qerheqê na mesela de zanayîşê ke Musa Anter dano vêrnî akenê:

“Goreyê raporo ke badê darbeyo ke duştê PDyî (DP) de bîyo û kewto destê ma –ke no rapor kovara YONî ke yê Avciolî ya de weşanîya- Celal Bayar, Seroko Diyin Qurmay Albay Cewdet Sunay, Wezîrê Dewlete yo Turanperest Tewfiq Îlerî, Serokwezîr Ednan Menderes û Wezîrê Gureyanê Teverî Fatîh Rûştî Zorlu kom benê. Raporo ke Ergun Gokdenîzî hsdrekerdo ke o dewr de no merdim şefê problemê Kurd yê Ewlehîya Millî yo –ke no zat, bêynateyê serranê 1975-76î de Mêrdînî rê Walî tayîn beno- yeno wendiş. Bi xetanê pêroyî tedeyeyê raporî no yo: 1- *Eke Tirkîya de henar hebî roşnvîrê Kurdan vîndibî Problemê Kurdan tewr kê m hîris serre tapa şina.* 2- *Ma gere ê Kurdî ke seba operasyonî ma vîcnayî ma gere înan ra vaje Qomûnist, çunke Kurdî qomûnistan*

⁵⁵ Özgürel, Avni. “Kürt sorununda kavşak: 49’lar davası”, http://www.radikal.com.tr/yazarlar/avni_ozgurel/kurt_sorununda_kavsak_49lar_davasi-972402 (ci rasayîş: 20.12.2013)

⁵⁶ Özgürel, Avni. “Kürt sorununda kavşak: 49’lar davası”, http://www.radikal.com.tr/yazarlar/avni_ozgurel/kurt_sorununda_kavsak_49lar_davasi-972402 (ci rasayîş: 20.12.2013)

⁵⁷ Ayşe Hür, “Öfkesiz Kürt: ‘Apê’ Musa Anter”, http://www.radikal.com.tr/yazarlar/ayse_hur/ofkesiz_kurt_ape_musa_anter-1151956 (ci rasayîş: 20.12.2013)

ra hes nêkenê û nêtepişnenê. 3- Gere nas û eqrebayê qewetin yê nînan mîyanê partîyanê sîyasîyan de çîn bê ûeb.

Cewdet Sunay û Celal Bayar vanê “*temam*”. Celal Bayar bawerîyê xo bî tecrûbeyanê Dêrsimî keno, vano “*zaten inqîla [kokanê înan vetiş] lazim o*”. Tefvîq Îlerî “*gelê hevalan şîma mi zanî. Ez dostê Kurdan nîya, eke ma hereketêko winasî bikî şîma vanî Cezaîr nêanî Kurdîstan? Wina perskeno... Fatîh Rûştî Zorlu “Çîyo ke winsaî nêbeno. Ez nika ra îstîfa kena, zaten tever de halê ewnîyayîşê rîyê însanan nêmendo ma de. Qîrkerdişê Arminîyan, Qîrkerdişê Rûman, Qîrkerdişê Kurdan, newe-newe mîyanê tarîxî de yew parçe çikole besto, qîrkerdişêko newe ma nêêşkenî bipawî.” vano.⁵⁸ Tewr peynî de Ednan Menderes mendo, “Hevalno wa bo, zaten sûcî ke mûfettiş beg behskeno sûcê îdamî yê. Ma nînan ra pancas heban tepişnenê, bi qerarê mehkemayî îdam kenê. Eke bi no sîstem ma pancas-pancas bitepişî û bi qerarê mehkemayî îdam bikî ma henzar tenan *temam kenî*”⁵⁹. Helbet gere verecu Mehkemayê Anqarayî yê Qewetanê Erdî ra pancas hebî mûzakereyê tepiştişî yenê girewtiş û dîyenê Ewlehîyo Millî. Eke Ewlehîyo Millî nameyê kamî ke binuso, o qerarê tepiştişî beno nê ey.”⁶⁰*

Nê îfadeyî, pozîsyonê Hukmatê PDyî (DP) ke duştê Kurdan de yê mojnenê ke armancê Komare ke roja awanbîyayîşî ra hetanî a roje nêbedilyayê, tena metodê vînkardiş, îdamkardiş, asîmîlekardiş û sûrgûnkardişî bedilyayê. Yew mana de, bi taybetîyê nê meseleyan de bêro ewnîyayîş, seba îdamkardişî pêroyê rayîrî yenê cerebnayîş û yew bingeho huquqî peyda nêbo zî hepisanê ke bi serran dewamkenê û sûrgûnî ke nêqedîyenê sey yew sîstemê yê îşkencekerdiş-pasîfkerdiş êşkenê bêre vînayîş. Wareyê Kurdan de nê bêperwabîyayîşî û nê nîzdîbîyayîşî benê babetê yewna xebate.

Nê tedbîrî ke Hukmatê PDyî seba Kurdan fikirayê, ê merdimî ke bi darbeyê 27ê Gulane Hukmatê PDyî qedînenê rê benê sey îlhamî. Badê çîkerdişê darbeyî, kombîyayîşanê Desteyê Wêzîran de runiştîşanê ewîlan de babetbîyayîşê Kurdan seba ke halîhazir de bîyayîşê “Dewayê 49an” û “Qimil”î bi. Çîyo ke dewrgirewîyayo tena selahîyetê hukmatî nîyê, eynî wext de munaqeseyê dewrî yê zî. Dewayê 49an ke verê Hukmatê Darbeyî destpêkerdo, bi waştîşê “daliqnayîşê” nê wendekaran na doneme de dewamkena. Labelê seba “daliqnayîşî” bingeho huquqî nêameyo vînayîş û badê cû nînan beraatkerdo.⁶¹ Yeno zanayîş ke nê merdimî ke demêka derge binê şertanê zaf xiraban de heps de mendê û îşkence dîyo, badê vecîyayîşê hepsî zafê înan bi nêweşîyan merdê. O dewr de nê muneqeseyî germinî ke Tirkîya de dewam kenê, tesîrê nînan raseno merclîse zî û serokwêzîr Cemal Gürsel û gelek wezîrî na mesela sero qalkenê.

⁵⁸ Halo orjînal yê metnî wina yo.

⁵⁹ Cayê ke sîstemê îtalîkî de nusîyayê metno orjînalî de zî wina yê.

⁶⁰ Musa Anter, *Hatıralarım*, (2. baskı), Yön Yayıncılık, İstanbul, 1991, r.149-150

⁶¹ b., Musa Anter, *Hatıralarım*, (2. baskı), Yön Yayıncılık, İstanbul, 1991, m.r.,172-173

Seke zebitnameyanê dewrî ra zî fehmbeno, halo kronîk ke destpêkê Komare ra hetanî a roje dewam kerdo rêyna nûks kerdo: *parçebîyayîş*. Badê awanbîyayîşê Hukmato 1in yê Cemal Gürselî, Wêzîrê Karanê Mîyanên Îhsan Qiziloxlî qezayê Sêwasî Qabaxyazî de qampêkî dano viraştiş û 485 kesî ke bi sûcbîyayîşê Kurdperestî dano tepîştiş û tîya de genê nezaret.⁶² Nê ke tîya de yê badê mehkemekerdişî, cezayanê Surgûnkerdiş û hepsî genê û bade efê pêroyî yê 1963î encax hîrê serre cuapey no proses qedîyeno.

Na qismê yê na xebate de serê fehmê Kurd yê 27ê Gulaneperestan vinertiş zarûrî yo. Kombîyayîşanê yê Desteyê Wezaretî de, ê ke her firsend de Kurdan kenê babatêk, sereyê înan de Serokwezîr Cemal Gürsel yeno. Hama kombîyayîşo hîrêyin de Wêzîrê Karanê Mîyanên Îhsan Qiziloxlî qal geno û senî ke vano: “Seba faalîyetanê Kurdperestî Sêwas de 180 kesî binê nezaretî de yê” Serokwezîr Cemal Gürsel destbi qiseykerdişî keno:

“Ez serê meseleyê Kurdperestî de meşgûl bîya. Esasen memlektê ma de çîyo ke bi nameyê Kurd de bo çîno. Ê eşîrî ke Xoresan ra, Asyaya Mîyanên ra, Eydîn ra, nate ra, wete ra sewq bîyê ameyê o ca de ca girewto û maalesef mûsayê no hal. Çünke nînan ra leşkerî nêameyê girewtîş, binê îdareyê tayê Began de, Kurdî înan bi xo îcad kerda. Bi eslê xo, werte de zûmreyêka nameyê Kurd xo rê malbikera [qet] çîna.”⁶³

Problemê Kurd, bi nê qalanê yê Serokwezîr Cemal Gürselî rayîr geno. No nizdîbîyayîş, metodê awankerdişê zanayîşan û tedeyeyanê ke derheqê Kurdan de yê, sey gûzergaho esasî yê zanayîşanê ke dewlete awakena/dana awankerdiş hetanî serranê 90an teqîb beno. Badê awanbîyayîşê Komare hetanî serranê 60an, hûmarê kîtaban, kovaran û rojnameyan ke wareyê Kurdan de neşr bîyê zaf tay ê. Meselayê Şêx Seîdî ra dima dewlete, seba ke tamamê rayîranê yê awankerdişê zanayîşanî ke bi destê Kurdan benê û wareyê Kurdan de yê qefîlînenê. Naye ra zî na bebete de kîtabî/weşanî winasî zaf kême ê. Nînan ra teber rêyna tayê waşanî/kîtabî ke bi destê delete yan zî teşwîqê dewlete ameyê çapkerdiş estê.

1960î ra ver Tirkîya de derheqê Kurdan de tayê çimeyî ke bi destê dewlete yan zî bi destê tayê kesanî ke xo wahîrê dewlete vînenê û seba asîmîlasyon, Tirkkerdiş û tehrîfatê zanayîşanî sero ameyê kerdiş nînan ra behskerdiş de fayde esto. Na rewşa ke Malmîsanîj sey *antîkurdolojî* îfadekeno, eke rêyna bi cûmleyanê Malmîsanîjî bêre

⁶² Cemil Koçak, *27 Mayıs Bakanlar Kurulu Tutanakları, I. Cilt (2 Haziran 1960 – 6 Ocak 1961)*, İstanbul, 2010, YKY, r.157

⁶³ Env., r.157

îfadekerdiş: “Wexto ke ez vana antîkurdolojî qestê mi no yo ke raştîyî ke derheqê Kurdan de yê aliznenê û xebatî ke seba wertenêvecîyayîşê raştîye yê. Nuqtayê hereketê yê nê xebatan na ya ke seba Kurdî yew millet nîya, ziwanê Kurdan yew ziwan nêhesebîyeno û eksê nînan de yew tezê tarîxî ya resmî ke sey Kurdî verê Tirk bî labelê Tirkî xo vîra kerda kilmyena ya.”⁶⁴ Rêyna goreyê Malmîsanîjî destpêkê xebatanê antîkurdolojîyî hetanî dewro peyên yê Osmanîyan şîni. Badê îlanbîyayîşê Meşrûtiyeto Diyînî, Îttîhad û Teraqî ke yew mudeyo derg dewlete îdare kerdo, sey hewceyê projeyê xo yê mûhendîsî yê cematî û bi taybetî serranê Şerê Dînya yo yewin de muracaatê rayîranê asîmîlasyon û Tirkkerdişî kenê.⁶⁵ Wareyê Tirkbîyayîşê yan zî Tirkkerdişê Kurdan de kîtabo verên hetê Nacî Îsmâil [Pelîster]î ra ke bi mehlesê Habîl Ademî zanîyeno ra ameyo nuştiş û nameyê xo *Kurdî: Tedkîqato Tarîxî û Îctîmayî* yo. No kîtab bi nameyê Doktor Frîçî 1918 de hetê Emnîyet-î Umûmîye yê Aşair û Muhacîrîn ra weşanîyeno. Rêyna serê nê kîtabî de îbareyê “Hetê Akademîyê Şerqî yê Berlînî ra ameyo neşkerdiş” nusîyayo.⁶⁶ Îttîhadperestan seba mojnayîşê *ilmî* û bidobawerkerdişî ra yew unavanê doxtarî û wina yew nuştox dayo nuştiş.

Tîya de neqlê lîsteyê kîtabanî ke wareyê Kurdan de beynateyê serranê 1920-1970an de Tirkîya de çap bîyê yê Malmîsanîjî fayde esto. Qismanê amemyoxê na xebate de seba vînayîşê ê merdimî ke newe ra bi destê TKAE erzîyayê pîyasa neqlêko mûhîm o:

“- Musa Kâzım Paşozâde, Kafkas Yolu Hatırası-Elhân: Âdât-ı Ekrâd-Hayat-ı Memleket ve Bazı Malûmat-ı Müstahsala [Vîrardişê Rayîrê Qefqasî-Elhan: Edetê Kurdan Heyatê Memleketî û Tayê Malûmatê Müstahsalayî], Necm-i İstikbal Matbaası, İstanbul, 1921

- Süleyman Sabri Paşa, Van Tarihi ve Kürdler Hakkında Tetebbuat [Tarîxê Wanî û Derheqê Kurdan de Tetebbuat], Matbaa-i Ebu Ziya, İstanbul, 1928

- Piyade Miralaylığından Müteakit M. Rıza, Benlik ve Dilbirliğimiz [Yewîya Ziwanî û Xoyîyê Ma], [1932]

- Naşit Hakkı, Derebeyi ve Dersim [Derebegî û Dêrsim], 1932

- Ali Kemali, Erzincan: Tarihi, Coğrafi, İçtimaî, İdarî, İhsaî Tetkikat Tecrübesi [Erzingan: Tecrûbeyê Tetkikatî yê Trix, Erdnasî, İçtîmaî, İdarî, İhsaî], Resimli Ay Matbaası T. L. Şirketi, İstanbul, 1932

- Kadri Kemal Kop, Doğuda Araştırmalarım [Rojhelate de Cigêrayîşî Mi], 1933

⁶⁴ Malmîsanîj, *Antikurdolojiden Kürdolojiye giden yol ve İsmail Beşikçi*, İstanbul, 2010, Weşanxaneyê Vateyî, r.11

⁶⁵ Env., r.11

⁶⁶ Env., r.12

- Naşit Hakkı Uluğ, Tunceli Medeniyete Açılıyor[Tuncelî Medeniyetî rê Abeno], 1939

- Van ve Güney Bölgesi Tarihi[Tarîxê Wan û Heremê Başûrî], Genelkurmay Başkanlığı, X. Şube

- Ömer Kemal Açar, Tunceli-Dersim Coğrafyası[Erdnasîyê Tuncelî-Dêrsimî], Türkiye Basımevi, 1940

- M. Şerif Fırat, Doğu İlleri ve Varto Tarihi [Tarîxê Bacaranê Rojhelatî û Vartoyî]T, İstanbul, 1948

- Mehmet Tevfikoğlu, O Türktür Kürt Değil[O Tirk o Kurd Nîyo], Kardeş Matbaası, 1963

- M. Fahrettin Kırzioğlu, Kürtlerin Kökü[Kokê Kurdan], Bölüm 1, Diyarbakır'ı Tanıtma Derneği Yayınları, Ankara, 1963

- M. Fahrettin Kırzioğlu, Her Bakımdan Türk Olan Kürtler I. Bölüm: Tarih Bakımından Kürtlerin Türklüğü[Kurdî ke Her Hete ra Tirk ê Qismo Yewin: Hetê Tarîxî ra Tirkîyê Kurdan], Çalıskan Basımevi, Ankara, 1964

- M. Salih San, Bu Bir Rapordur: Doğu Anadolu ve Muş'un İzahlı Kronolojik Tarihi(Kürklük ve Çerkezlik Konusuna da Değınilmiştir.)[No Raporêk o: Tarîxê Qronolojîkî yê Mûşî yo bi îzeh (Ca dîyayo Babetê Kurdî û Çerkeztî zî)], Özel Yükseliş Koleji Yayınları, Ankara, 1966 (Qepaxê peynî de cumleyê "Be pere vilabeno" esta)

- M. Fahrettin Kırzioğlu, Kürtlerin Türklüğü[Tirkîyê Kurdan], A. Ü. Ziraat Fakültesi Talebe Derneği Yayını, Kurtuluş Matbaası, Ankara, 1968

- İbrahim Arvas, Tarihi Hakikatler (İbrahim Arvas'ın Hatıratı) [Heqîqetî Tarîxî (Hatiratê İbrahîm Arvasî)], Yargıçoğlu Matbaası, Ankara, 1964

- Dr. Mehmet Eröz, Kürtlerin Menşei ve Türklerin Kürtleşmesi[Menşeyê/Kokê Kurdan û Kurbîyayîşê Tirkan], Türkiye Harsî ve İçtimaî Araştırmalar Derneği, İstanbul, 1962

- Emekli Vali Edip Yavuz, Tarih Boyunca Türk Kavimleri [Domayîyê Tarxî de Qewmê Tirkan], Ankara, 1968

- Ufuk Şehri (İstanbul Üniversitesi Talebe Birliği Başkanı)[Bacarê Ufuqî (Serokê Yewîtiyê Telebeyan yê Zanîngehê İstenbolî)], İstanbul⁶⁷

Na bîblîyogrfya ke Malmîsanijî ra ameya neqlkerdiş yewna çîyo mûhîm dana. 1920an ra hetanî 1960an nê 40 serran de nizdê 10 hebî weşanan weşanîyayê. Badê darbeyê 60î, des serre de nizdê des hebî kîtabî ke derheqê Kurdan de yê çap biyê. Bi yew şîroveyo normal, êşkeno bêro vatiş ke awankerdişê zanayîşî yê Darbeyê 1960î goreyê 40 serrî ke 60 ra verde yê ra çar qat zêdîyayê. No zî îstehê darbeyê 1960î verê çiman de rafînenno.

⁶⁷ Malmîsanij, *Antikürdolojiden Kürdolojiye giden yol ve İsmail Beşikçi*, İstanbul, 2010, Weşanxaneyê Vateyî, r.1-16

Yeno zanayîş ke îdeolojîyê awanbîyayîşê Komare, yew diwasê Tirkî ke bi têkîlîyê hemwelatî û mayezagonî nanê serê grûbanê etnîkan ke Tirkîya de ciwîyenê û çarcîwayê nasnameyê Tirk de ca dîyeno nînan. Hemwelatê Komarê Tirkîya Tirk bî. Hetanî 1960 seba Tirkkerdişê Kurdan ê eserî ke vecîyayê bingeyê înan îlmî nêbî û palana verên de qebûlê Tirkî vecîyayî. Teorîyê Ziwan-Rojî⁶⁸, Kongreyî Tarîxê Tirk⁶⁹ manayê terîtoryalî de Tirkîyê hemwelatîyan qebûlkerdên labelê xebatanê badê 60an de ancîyayî heremanê mîkroyan, tek û tek Tirkîyê grûbanê etnîkî û dîniyan îspatkerdiş sero xebatî bîyê. Coka Kurdî mîyanê nê grûban ra grûbêka hîna mûhîm a Tirkîya de vecîyayê rêza verêne. Meseleyê Tirkî manayê sîyasalî de nasnameya ke bi zor ameya dayîş, eynî wext de badê meseleyanê cematî yan zî sîyasîyanê yê gelanê bînan dima ra hetê dewlete ra newe ra virazîyaya. Manayê sosyalî de wextanê ke yew qerqîlyayîşo polîtîk çîno Kurdî Kurd ê, labelê wextanî ke meselaya polîtîk cereyan kena bi têsîrê aqilê dewlete, Kurdî bê bîyayîşê Kurdî her çî benê. Verê Komare, zanayîşî ke no ware de bîyê û badê Meseleyê Şêx Seîdî yan zî badê Komare zaf cîya yê. Halo polîtîk têsîrê xo bi zafê gureyan ra keno.

Na tekîlîya ke beynateyê rewşa polîtîk û raştî de ya dima ra, eke hewceyê agêrayîşê babetê Gürselî bibo; badê qalkerdişê Gürselî ke cor de ca dîyabi ci, pêroyê qiseykerdişanê ke teqîb kenê de eynî yo û tim no mînwal de dewam keno. Goreyê Gürselî çîyo ke bi nameyê xo Kurd bo çîno. Kurdî Tirk bî û eşîrî ke Asyaya Mîyanên û cografyayanê Tirkan ra ameyî yê û Kurdî musay bî. Labelê dewamê qiseykerdişê xo de nê qalan ke keno, çira Gürsel derheqê Kurdan de wina fikiryeno û çira wazeno wina bo fehmbeno; “Labelê ma gere ney bizanî ke, heremê Rojhelatî ber û kelayê Asyaya Qickekî yo/ya. Eke o ca wina yan zî o tewr destê memleketî ra bivecîyo, çî Anatolyaya Mîyanên de çî zî rojawanî de îmkanê ciwîyayîşî çîn o.”⁷⁰ Gürsel û Desteyê Wêzîran ke bi no şîar hereket kenê seba vergirewtîşê nê ihtîmalî tedbîranê tewr bi tewran sero mûnaqaşa kenê.

Gama ke Cêmîl Qoçaq na mesela sero nuseno notêbinî de vîrardişanê Amîl Artûsî ke Wezîrê Dewlete yo ra yew qisim dano. Na mesela de nîzdîbîyayîşê yê Hukmatê 27ê Gulane û senî sîrayetê suhbetanê kesane kerdo û hîşê erkanê dewlete de na babete senî fehmbena rê metnêko mûhîm o:

⁶⁸ Güneş-Dil Teorisi

⁶⁹ Türt Tarih Kongreleri

⁷⁰ Cemil Koçak, *27 Mayıs Bakanlar Kurulu Tutanakları, I. Cilt (2 Haziran 1960 – 6 Ocak 1961)*, YKY, İstanbul, 2010, r.158

“Peynîyê aşma Temmuze de rojêk ma Cemal Gürselî derheqê fraksiyonanê parçeker yê bacaranê ma yê Rojhelatî de qiseykerdên. Mi ra ney vatî: ‘Anatolîyayê Rojawanî, sey kelayê Anatolîyayê Werte û Mîyanênî ya. Eke Anatolîyayê Rojahelatî bêro vîndkerdiş, ma nêşkenî Anatolîyayê Werte û Rojawanî bipawî. Naye ra zî, ma gere Anatolîyayê Rojahelatî çi ke beno wa bibo ma gere bipawî. Belkî 30 serre cûapey bêynateyê ma û ê ke wazenî Anatolîyayê Rojhelatî ma ra biqerifnî de yew şer zî biveciyo. Na mesela de gere çew hîşar bo. Yew ziwan qalkenê ke tîmîyandeyê yê Erebkî, Ecemkî û Tirkî yo û nêmaneno Tirkî û ê ke vanê qey ê netewêka yê û xo ra Kurd vanê, raştî de Tirk ê. Ney sey Kormancî û Zaza biyê di lete. Labelê pêroyî tena hemwelatê ma nîyê, eynî wext de hemcîns/hemnîjadê ma yê zî. Bi paştgirîyê têsîranê dîni sey Şafîtî, Elewîtî, Qizilbaşî, Bektaşîtî hem mîyanê xo de parçe biyê, hem zî vanî qey ma ra cîya yew netewe yê. Hal no yo ke, raştîyî tarîxî mojnênê ma ke eslê ney çîno.’ Paşayî, na babete de behsê dewê Qasimanî yê Gimgimî de kîtabê [Mehmet] Şerîf Firatî ra ke bi nameyê *Tarîxê Bacaranê Rojhelatî û Vartoyî* yo ke paştê xo dano bi cigêrayîşanê îlmîyan û 1945 de weşanîya yo kerd. (...) Gürselî wina dewamkerd: ‘Badê mergî nuştoxî no kîtab pîyasa ra top biyo. Mi yew heb da peydakerdiş. Seba rêyna çapbîyayîşê nê kîtabî mi da Wezaretê Perwedeyî. Gere pêroyê roşvîranê yê Tikîya nê kîtabî biwanî. Ma gere hemcînsanê/hemnîjadanê ma yê ke xo ra Kurd vanî hîşar bikî û çîmanê xo a bikî.’”⁷¹

Bi no metno ke neqlbîyo, medotanê û nîyetê Hukmatê 27ê Gulane bi qîsme bo zî yeno asayîş. Cigêrayîşê zanayîş û belgeyanê ke derheqê Kurdnêbîyayîşê Kurdan de yê destpêkeno û destbi arîdayîşê zanayîş, belge û dokûmananî ke no paralel de yê kenê. Rêyna nê dokûmanî bi destê dewlete seba zêdenayîşe dîyenê Wezaretê Perwerdeyî yê Millî. Meseleya bîne zî cîya-cîyayî yê dîni/mezhebî ya. Esasen nê cîya-cîyayî yê dîni/mezhebî cûapey bi destê dewlete seba parçekerdişê Kurdan do bêrê şuxulnayîş. Labelê nika zî îfade kenê ke Kurdî sey netîtecyê nê cîya-cîyayî yê dîni/mezhebî xo yewna netewe hesebnenê. Nê zanayîşî zî zanî: Kurdî, Zaza û Kurmancan ra yenê meydan. Labelê rêyna seba ke atmosfer, rewş û polîtîkayanê rojevî ney meqbûl nêvînenê coka *Kurdî Kurd nîyê*.

Badê nê metnî çîyo ke gere bala merdimî bianco yo bîn zî no yo: tersê parçebîyayîşî. Na terse zî -do bêro behskerdiş- bena sebebê gelek tedbîran. Kurdî hetê Dewlete ra zaf baş zanîyenê labelê sey hewceyê polîtîkaye, îstîqameto ters de û seba ke dezenformasyonêko seba Kurdan bîyaro mêydan Serokwêzîr zî keweno mîyanê Gureyê û kîtabê *Tarîxê Bacaranê Rojhelatî û Vartoyî* cakeno û seba newe ra çapkerdişî bîzzatîhî beno teslîmê Wezaretê Perwerdeyî yê Millî keno.

Badê înan, Wêzîrê Ticaretî Cîhat İrem behsê erşawtişê muhacîranî ke Taşlîtarla de yê keno û vano ma nînan bierşawe bi Şerqe. Dima ra Wezîrê Perwerdeyî yê Millî Fehmî Yawûz vano: “Lazimo ke ma bi awankerdişê yew enstîtuyê cigêrayîşê yê sosyalî

⁷¹ Cemil Koçak, *27 Mayıs Bakanlar Kurulu Tutanakları, I. Cilt (2 Haziran 1960 – 6 Ocak 1961)*, İstanbul, 2010, YKY, m.r.,158-159

na mesela bi welçeyê memleketî de hal bikî.”⁷² No rayîr tîya ra hetanî awanbîyayîşê TKAE do şêro.

Kombîyayîşê 7ine yê Desteyê Wêzîran de rojev sera-cêr Meselayê Kurd a. Cemal Gürsel yew Bûroyê Xeber û Propaganda ke giredayê yê Wezaretê Gureyanê Mîyanênî ya dano awankerdiş û vano ma seba ke tîya de bixebitî zanyaran û propagandakaran bigirî. Wezîrê Perwerdeyî yê Millî Fehmî Yawûz zî vano mi *seba polîtîkayanê Tirkkerdişî rektor û mamosteyan ra rîca kerdo ke na babete sero vinderîn û metodan îcad bikerîn*. Gürsel ke qale geno û îlawe keno: “Lazim[o] ke metodî îcad bibî. Wexto ke yewe vajo ez Kurd a, gere ci rê îspat bibo ke no fikir xelet o û ê ke şima xapînenê Rûs ê ke bi wesîqeyan gere îspat bibo. Ewwela [ma]⁷³ gere zanîngehan ra despêbikî.”⁷⁴

Seba meşrûyetê zêmînê yê çîyo ke gere îspat bibo, bi vîjnayîşê zanîngehî, tezahûrê endîşeyê îlmîtî û bawerkerî yo. Yanî, nê fikrî ke polîtîk ê seba bi destê zanîngehan runîşnayîşê zemînê yê akademîkî, na mesela akademî rê îhale bena. Akademîya Tirk seba derheqê asîmîlekerdiş û Tirkkerdişê Kurdan de *zanistîkerdiş* qebûl kerda. Seba ke Akademîya Tirk asîmîlasyono/Tirkkerdişo zanistî sero cehd kerdo û ked dayo, camîaya netewe û mîyannetewîye de meşrûyetê xo neçar kerda. No proses de rolê akademî yo eslî îhlal bîyo ke na babete de wendişê kîtabanê Îsmail Beşikçi elzem o. “Babeta Problemê Kurd ya netewî de, zanîngeh, hama zî şênbero raşt redkeno. Îdeolojîyo Resmî yanî Kemalîzmî bi pêroyê wişkanîyê xo raminena. Estbîyayîşê netewê Kurd bi îsrar redkena. Ê merkezî bîn ke zanayîş hilber kenê zî, ke teverê zanîngeh de yê, eynî şêlî berdewam kenê.”⁷⁵

Babetî ke sero qîsey benê tayê înan de Gureyê ke hewceyê muhendîsî yê nufusî yê estê. Mîsal ameyo rojeve, derheqê Kurdan de wazenê ke înan ver bi zereyanê Anatolîyayî bidê goçkerdiş û tîya de newe ra îskan bikî⁷⁶ û rêyna cayî ke Arminîyan ra veng mendê Tirkî ke muhacîr ê û teverê Tirkîya ra ameyê nê cayan de ca bidî înan. Seba nêyî zaten halîhazir de Qanûnê Îskanî ke aktîf a û paştê xo dana Qanûnê Tehcîr ke bi

⁷² Cemil Koçak, *27 Mayıs Bakanlar Kurulu Tutanakları, I. Cilt (2 Haziran 1960 – 6 Ocak 1961)*, İstanbul, 2010, YKY, r.159

⁷³ Metno orjînal de wina yo.

⁷⁴ Env., r.221

⁷⁵ Beşikçi, İsmail. (1977), *Bilim Yöntemi, Kürtlerin Mecburi İskânı*, Komal Yayınları, İstanbul, r.22

⁷⁶ Cemil Koçak, *27 Mayıs Bakanlar Kurulu Tutanakları, I. Cilt (2 Haziran 1960 – 6 Ocak 1961)*, r.223

tarîxê 14 Hezîrane 1934 û bi hûmarê 2510⁷⁷ a rêyna ameya rojeve. Goreyê Hukmatê 27ê Gulane, PD ya ke bi derbe lexvbîya/pasîfîzebîya hetê Kurdan kena û Kurdan hîmaye kena.”⁷⁸ Mîyanê qalanî ke qalî benê de na rewşe zî esta û gere na rewşe bi lez û bez hetê eksê nê halî de biaçarnîyo. Rêyna goreyê Hukmatê 27ê Gulane, seba temînkerdişê asîmîlasyonî Şerq de radyoyî gere biameynê awankerdiş û tîpê dewe de rojname gere biameynî çapkerdiş. Nameyê rojnameyîzî sey “Koroxlî” amey bi dayîş.⁷⁹ Dewam kerdo û vato ke “Heto bîn ra Cemal Gürsel vano ez zî Erzirom ra ya çîyo ke bî nameyê Kurd de bo çîno û “dewletî bînî qicanê ma yê ke Şerq de yê, xemilê Kurd danî înan û wazenê kê înan ma ra biqerifnî.”⁸⁰ Vano ma wetê Sêwasî ra vanê ney Kurd ê û behsê na xeletîye keno û vano ewro ra tapa ma do hîna zaf dîqqet bikî. Zaten goreyê Gürselî *dadîyê Kurdî û kokê Kurdî Tirkî ya*.

Fendî ke Hukmatê 27ê Gulane seba Kurdan kerdê nê yê: asîmîlasyon, mehkemekerdiş, tehcîr, muhendîsîya nufusî, radyoyî û seba nê gureyan awankerdişê dezgeyanê taybetan û bê înan zî gelek babetî no dewr de rêyna û hîna biqerar rojeve îşgal kerda. Peynîyê pêroyê nê fend û munaqesayanî ke derheqê Kurdanî ke babetê gelek kombîyayîşan ê de *Raporê 27ê Gulane* vecîyayo werte. Rêyna TKAE ke babetê na xebate ya daxîlê nê fendkerdişan de ya.

⁷⁷ Cemil Koçak, *27 Mayıs Bakanlar Kurulu Tutanakları*, I. Cilt, r.218

⁷⁸ Env., r.220

⁷⁹ Env., r.220

⁸⁰ Env., r.220

2.2. Raporî Kurdan û Raporê 27ê Gulane

Netîceyê xebat, munaqêşa û fendkerdişanê yê Hukmatê 27ê Gulane raporêko zaf teferruatî nusiyyayo. No raporo ke semedê bi sîstem asîmîlekerdişê Kurdan hadre bîyo ewnîyayîşê dewlete bi Kurdan ra verê çîman de zit-bûlit rafînenî. Tîya de awanbîyayîşê Komare ra nate hetanî ewro do serê raporani ke hûmarê înan hewtay⁸¹ ra zêde yê û derheqê Kurdan de yê bêro vindertiş. Problemê Kurd ke domayîyê tarîxê Komare de estbîyayîşê xo her wext domnayo, êşkeno bêro vatiş ke heme donemanê partî û hukmatan de qeydeyêk nayê sero ameyo fikirayîş, tedbîrî wez bîyê, qergilyayîş hîs bîyo û hetanî ewro tim û tim babetêka mûhîm bîya.

Zanîyeno ke, manaya ciddî de, badê awanbîyayîşê Komare despêkê tradîsyonê yê derheqê Kurdan de rapornuştişî raştê badê Meselayê yê Şêx Seîdî yeno. Yayman no ware de nînan neqlkeno: “Wertevecîyayîşê meselayê Serwedartişê yê Şêx Seîdî ke serra diyine yê Komare de ya, bena sebebê hadrekerdişê Fendê Îslehatê yê Şerqî û na fendê yew mana de bena belgeya esasî yê Polîtîkayanê Rojhelatî.”⁸² Seke Hukmatê 27ê Gulane gama ke keweno tengane mûracaatê na qanûne keno, Hukmat û Partîyî bîni zî çîyanê winasîyan kenê.

Tena babetê Raporan ke seba Kurdan ameyê nuştiş zafê nuştuxan û cîgêrayoxan rê bîyê wareyê xebatî. Bi ney ra gîredaye zaten halîhazir de gelek xebatî estê.

“Projeyê awakerdişê yew neteweya homojen yê Komare serê qaxitî de problem biaso zî prafîk de beno sebebê gelek probleman û Rojhelat de gelek serwedartişî yenê meydan. Nê serwedartişî bi sîstemanê tundan/wişkan yenê diwasnayîş û dima ra benê sebebê serwedartişanê neweyan, lefokê serwedartiş-diwasnayîş-serwedartişî bîya sey tradîsyonê yê sîyasetê dewlete. Ê îdarekerî ke hesîyayê ci ke duştê nê meseleyanê ke benê de tik-tena bi tedbîranê ewlehîye yew netîcegirewtîş mûmkûn nîyo, derheqê babete de mûracaatê metodanê mûcadeleyanê herayîyan kerdê. No kontekst de metodo ke gama ewîle mûracaat ci bîyo derheqê çareserîyê persî de danûştişê raporani o. Hama badê pêroyê hedîseyanê mûhîman û serwedartişan ra dima bi suretê siparişê yew raporî, no ware de yew lîteratûro hîra ameyo meydan.”⁸³

Hîkayeyê kifşbîyayîşê yê gelek raporani Kurdan ke zanîyenê yew babeta balkêş a. Hama êşkeno bêro vatiş ke tamamê nê raporani bi îbareyanê *mîyankerde/veşarî, seba esbab-i mucîbî, husûsî, taybet*, hetê dewlete ra tena ê ke eleqedar ê zanê û raporî ke sey sirî nimya yê. Yan bi xeletî ameyê kewtê binê destî yan zî bi keda pîle encax şexsanê mûhîman ra yan zî bi awankerdişê tekîlîyanê yê şexsîyan peyda bîyê. Seba hîna baş

⁸¹ Belma Akçura, *Devletin Kürt Filmi 1925-2011 Kürt Raporları*, Postiga Yayınları, (3. baskı), İstanbul, 2011, r.13

⁸² Hüseyin Yayman. *Türkiye'nin Kürt Sorunu Hafızası*, Doğan Kitap, 2011, İstanbul, r.11

⁸³ Hüseyin Yayman. *Türkiye'nin Kürt Sorunu Hafızası*, r.11

fehmkerdış, Saygi Öztürk ke nuştoxê kitabê bi nameyê “Raporê Kurd yê Îsmet Paşayî” yo û cûmleya ke seba sernameyê vervateyî nušta “Mi no rapor badê keda hîrê serran girewto” a dima ra no qışim de:

“Ti nêvanî ê serrî çî serrî bîyê. Seba fehmkerdışê ney gere raporo ke Îsmet Înonî serra 1935î de Atatürkî rê pêşkêş kerdo bivînîyo, badê cû zî no rapor gere satir bi satir biwanîyo. Labelê raporo ke a kasa de nimyayo vînayîşê ney wina asan o? Ez seba cirasayîşê nê raporî hend kewtên lakî. Her hewî ez bi cewabê “neyyy ez nêşkêna bidîî” ra rî bi rî mendêne. Beynate ra tam hîrê serrî vîyertî. Rêyna bi bêhêvî, seba “eczkerdişî” wexto ke mi va “Raporê Îsmet Înonûyî” ver bi kasaye. Ode de bê vengê asinên yê kasaye tu vengêk çîn bi. Hela ke a dosye ver bi mi ra dergkerdêne, wexto ke va “Ti do mi ra girewtîşê na dosyaye domayîyê emrê xo de tu kesî ra nêvajî. Na babete de bawerîyê mi bi to esta.”, seba ke tever de kesêk destê mi de dosye nêvînero bi yew tedbîro asan mi dosye eşt pênîyê paştê xo. Raporê Îsmet Înonî ke bi serran a kasa de nimyayo mi bîna ra bi no şikl ardêne tever...”⁸⁴

Na hîkaye ke tena êşkêna bêro hesebnayîşê serencamê cirasayîş û neşrbîyayîşê yê yew raporî ya û deheqê ê raporê bînan ke bi desan ê fikir dana. Nînan ra tever na hîkaye fend, rapor û pratîkî ke wareyê Kurdan de yê mojnena ke çiqas nimite yê û çiqas mûhîm ê.

Kurdî, awanbîyayîşê Komare ra hetanî ewro tim û tim rojevê dewlete de yê, seba Komare grûbêka zaf talûkeyin a. Nayê ra yo ke, domayîyê 50-60 serrî ewîl yê Komare de raporî ke derheqê Kurdan de yê temamen bi bingeyê fendanê *iskan, terbîye, asimilasyon, Tirkkerdiş* yan zî *pakkerdiş/kiştîş* yê. Problemê Kurd ke hama zaf fend û projeyî sero bîyê, ewro zî arenaya netewe û mîyannetewe de sey meselaya tewr krîtîk yê Tirkîya vinderte ya.

Vîst serrê ewîl yê Komara Tirkîya de, ê raporî ke zanîyenê hûmarê nînan serê vîstî yê û nîme ra zêde yê înan zî deheqê Dêrsim (Tuncelî) de yê ke bi namekerdişê “Serêpizrike” ameyo namekerdiş. Mîyanê nê vîst serranê peyênan de zî sere de hetê partîyanê sîyasîyan û ê ke derheqê problemê Kurd ê û ûmumî rê eşkera bîyê, hûmarê înan pancasî vêrêne.⁸⁵

Êşkêno bêro îddîakerdiş ke Tirkîya de pratîkanî pêroyan yê ke wareyê Kurdan de yê di rîyê înan estê. Yew rîyo eşkera û yew zî rîyo nimite. TKAE ke babetê na xebate ya, rîyê na enstîtuye yo ke aseno; bi terîfê/pênasê *mûseseseya ke eleqedarê meseleyanê kulturî yê gelanê Tirkan* bona ya labelê pratîk de rîyo ke nimite yo de, Kurdî ke yew

⁸⁴ Saygi Öztürk. *İsmet Paşa'nın Kürt Raporu*, Doğan Kitap, (5. baskı), 2008, İstanbul, r.13

⁸⁵ Belma Akçura, *Devletin Kürt Filmi 1925-2011 Kürt Raporları*, Postiga Yayınları, (3. baskı), İstanbul, 2011, r.51

gela Tirkan nîyê labelê Kurdî bîyê objeyê xebatan û teza Tirkbîyayîşê Kurdan sero bi dil û can xebetîyayê û na teze pawita.

Pêroyê pratîk û sînoranê na enstîtuye ke şuxulîn, mîsyon û vîzyonê înan hetê wezîfedaranê yê Komîteya Yewî ya Millî ra awan bîya, bi raporê -ke no rapor zî bi destê Komîte ameyo hadrekerdiş- 1961î dîyar bîyo. Kîtabo ke hetê Can Dündar û Ridwan Aqarî ra bi nameyê “Ecewît û Arşîvê Ey o Nîmite” nusîyayo de, no raporo ke 1961 de ameyo nuştîş vecîyayo werte. Pêşkêşkerdişê raporî wina yo: No wêzîro ciwan û dînamîk [Wêzîrê Kar û Xebate Bülent Ecewît],⁸⁶ kombîyayîşê Qurulê Wêzîran de paporêk ke bi destê leşkeran hadre bîyo dî. Tarîx 1961 bi û leşkerî, heremê Başûr û Rojhelatê Anatolyaye de tedbîranê Problemê Kurd yo bi îhtîmal o sero bi teferruat vidertê bê. *No rapor serranê bînan de adeta sey xeberkarê polîtîkayanê yê ke dewelete do tebîq bikero yo*^{87, 88}.

No rapor hetê Serokê yê Daîreyê Polîtîka Qurmay Albay Haşim Tosunî ra bi îbareyê “kesî rê taybet”î ameyo nuştîş.⁸⁹ No rapor ke yew lingê na xebate ya sero gere bêro vindertiş. Çünke no rapor ma rê ê gureyê ke bi *wadeyo derg* yê nê dewrî û nê dewrî ra dima serranê bînan de benê rê motîvasyonê esasî îzeh keno.

Felsefeya esasî yê nê raporî satiranê ewîlan ra fehmkardiş mûmkûn o: “Heta ke Hukmatê Înqilabî qerarê Qurulê Wêzîran ke bi hûmarê 1108î yo veto dîyo ke heremê Rojhelat û Başûrî de nezerê qismanê welatî yê bînan goreyê dereceyê bal antişî de îhmal dîyo û hereme de seba hîna zêdekerdişê nûfûzê dewlete, giredayîşê gelî bi nîzamê dewlete ra hîna pîtkerdiş, îdraq kerdo ke garantîyê tekparçebîyayîş/temambîyayîşê welatî yo. Seba rayîrê temînê yê nêy wezîfeyanê tetkîkî dayê Teşkilatê Fendkerdişê Dewlete^{90, 91}.”

Bi no wezîfe, Teşkilatê Fendkerdişê Dewlete ke hetê Cuntaya Leşkerî ameyo awankerdiş, wezîfeyê xo yo ewîl geno. Verê ney de ê polîtîkayî ke seba Kurdan do bêre şuxulnayîş zî seke zafê raporê de esto îbareyê “*Garantîyo Yegane yê Tekparçebîyayîş/Temambîyayîşê yê Welatî*” nê raporî de zî ca girewto. Rêyna paragrafo peyên yê nê raporî de *temennîyî* werte de ronîyenê yan zî *emr* benê. “Badê Hukmatê

⁸⁶ Açıklama bana ait

⁸⁷ Kirpe eîde mi yo

⁸⁸ Rıdvan Akar, Can Dündar. *Ecevit ve Gizli Arşivi*, İmge Kitabevi, (2. baskı), İstanbul, 2008, r.90

⁸⁹ Env., r.91

⁹⁰ Devlet Planlama Teşkilatı

⁹¹ Env., r.91

Înqîlabî, seba ê hukmatî ke nê hukmatî dima ra yenê rê yew telakkîyo ke sey suxulnayîşê heqqan o mebo, ê tedbîrî ke teklîf benê *Garantîyo Yegane yê Tekparçebîyayîş/Temambîyayîşê yê Welatî* yê û bi adaptasyonê zîhnîyetê hewceyê fendkerdişê yê wadeyo dergî ke îdareyê dewleta modern de yê, sey ardimê hukmatî ke dima ra bêrê rê qebûlbîyayîşê înan temennî beno.”⁹²

Hewceyê fendkerdişê yê wadeyo dergî ke temennî beno yan zî no ardime yê Hukmatê Înqîlabî, ê hukmatî ke badê înan do bêrê rê, ke do ameyoxê na xebate de bêro vînayîş, înan rê emir telakkî kerdo. Çunke ê tedbîrî ke teklîf benê Garantîyo Yegane yê Tekparçebîyayîş/Temambîyayîşê yê Welatî yê. Ê tedbîrî ke teklîf bîyê mîyanê raporî de gelek derg û dila yê. No rapor ke, dewlete seba esasanê programê yê averşîyayîşê Rojhelat û Başûrê Rojhelatî hadre kerdo ke dewlete nê esasan do tetbîk bikero. Tedbîrê nê raporî, pêroyê sînoranê yê ciwîyayîşê Kurdan genê mîyanê xo. Cayê tetbîqê tedbîr û fendanê yê nê raporî ke hetê îktîsadî, îdarî, ekonomîk, cematkî, akademîk, leşkerî ca genê Teşkilatê Fendkerdişê Dewlete yo. Pêroyê nê babetan de no merkez wezîfedar tayîn bîyo⁹³ û bi oragnîzatorîyê Qewetanê/Yezanê Tirk yê Çekin do bêrê tetbîkkerdiş.

Rapor, binê sernameyê “Esasê programê averşîyayîşê yê Başûrê Rojhelatî” de çar heb maddeyan ra mûteşekkîl o. Nê maddeyî bi rêz; *A Prensîbî, B Tedbîrî, C Tetbîqkerdişê Prensîban û Mekanîzmaya îdarî ke Seba Caardişê Tedbîran Awanbîya* û maddeyo pêyên zî *D Wareyê Xebatan yê “Grûba Rojhelatî”* yo.

Seba ke no rapor zaf hîra û bi detay o no qîsim de beşî ke kewenê mîyanê sînoranê na xebatê do bi rêz înan sero bêro vindertiş. Sernameyo yewin yê raporî *Prensîbî* yo. Beşê prensîban de panc hebî maddeyî ca genê. Gama ke bi hewayo pêroyî nê maddeyan ra bêro behskerdiş, maddeyo yewine de; behsê *parçenêbîyayîşê yewîya milletê tirk* keno.

Maddeyo diyine de; seba pawitişê nê pêrotî û çîyî ke nê pêrotî rê tehdîd ê vergirewtişê înan wezîfeya eslî yê otorîteyê dewlete ya.

Maddeyo hîrêyine de; heremê Rojhelat û Başûrê Rojhelatî de, behsê tehlûkeyanê teverê welatî ra yê û tehdîdê xerepînayîşê yê yewîya welatî kenê ra behs keno û tehrîk û teşebûsan ra behs keno. Badê cû zî tehlûkeyinbîyayîşê na rewşe ra behs beno û

⁹² Env., r.91

⁹³ Env., r.94

berdewamî de mûhîmbîyayîşê hetê yewîya welatî ra timî yê polîtîkayanê hukmatî ra û hewceyîyê çarçîvayê nê polîtîkayan de hereketkerdişî ra behs keno.

Maddeyo pancine de; wexto ke partîyê sîyasî mûcadeleyê îqtîdarî kenê gere çalakîyanê ke na rewşê erzenê telûke ra dûrî vinderê. Şertbîyayîşê yê faaliyetanê ke tesîrê cîyabîyîşî kenê gere bi qewet verê înan bêro girewtiş. Naye ra gere nê partîyan ra bêro vatiş ke faaliyetî ke hereme de yenê kerdiş gere bi prensîbanê ke goreyê yew çarçîva yê biraminî. Rêyna yew pîyabîyayîşo winasî ke gere mîyanê ê partîyanî ke îqtîdar de nîyê de gere bibo.⁹⁴

Bi manaya pêroyî seke qismo yewine ra zî fehmbeno, roja awanbîyayîşê Komare ra nate heremê Rojhelat û Başûrê Rojhelatî tim û tim dewlete rê yew tehdît teşkîl keno. No halo kronîk yê dewlete seke raporê bînan de zî esto nê raporî de zî bi timî sey yew tehdîdî yeno vînayîş û tim û tim gere tedbîrî bêrê fikirayîş. No halê cuntaya leşkerî û şiklê hereket û nêzdîbîyayîşan, mantiqê dewlete yo qlasîk îfşa keno. Stîlê çalakîyanê senkronîzeyî ke mîyanê dezgeyan de yê no rapor de zî kifş ê. Çunke wextê caardişê yê tedbîranî ke no rapor de yê, hem partîyê hukmatî ra û hem zî ê partîyî bînî ke îqtîdar de nîyê rê yew hereketo organîze wazîyeno. Mîyanê raporî de barîz dîyar yo ke senkronîzeyê yê aparatanê dewlete meheqeq esto.

Sernameyo diyine yo ke rêz de yo sernameyê “Tedbîrî” yo. No sername de hîrê hebî maddeyî ke prensîbê esasî yê dewlete yê bê şîrove yenê dayîş:

“Seba tespîtê prensîbanê esasîyan îcab keno ke rayîro esasî ra bêro şîyayîş:

(a) Tedbîrê dewamkerdiş û zêdekerdişê girêdayîtiyê heme unsuranê yê hereme bi sistema ke mewcûde ra

(b) Tedbîrê vergirewtişê yê faaliyetanê cîyakeran

(c) Tedbîrê vergirewtişê yê faaliyetanê cîyakeran û teşwîqanê yê teverê welatî.”⁹⁵

Nê hîrê hebî tedbîrê esasî sey prensîb ameyê qebûlkerdiş û seba tetbîqkerdişê nê prensîban rapor de bi derg û dila ca dîyayo ci. Seba vergirewtişê pêroyê nê tehdîdan ra dima dore yena “Îslehê Îdareyî”. Binê nê sernameyî de bi xetanî pêroyî behsê kêma verşîyayîşê heremê Rojhelat û Başûrê Rojhelatî ra behs beno. Seba ke na hereme nezerê heremanê bînan de hetê îmkananê amme û hetê temsîlê otorîteyê dewlete ra hîna

⁹⁴ Rıdvan Akar, Can Dündar. *Ecevit ve Gizli Arşivi*, İmge Kıtabevi, (2. baskı), İstanbul, 2008, r.92

⁹⁵ Rıdvan Akar, Can Dündar. *Ecevit ve Gizli Arşivi*, r.93

kêm a coka hereme îhmalî bîya. Sey yew netîceyê îhmalî zî hereme de otorîte kewta destê dezgeyanê sosyalî yê axatî, seyyîdtî û şêxtî. Nayê ra na rewşe, girêdayîtiyê gelî bi dewlete ra kêmna û seba ke îmkan û zemîno mazbut dana faalîyetanê cîyakeran.

Bi dewamî, mîqtar û qalîteyê personelanê ke hereme de yê kêm ê û armatûrê înan bes nîyo, hewceyê hereme ra bes nîyenê û na rewşe zî îtimadê dewlete kêmna ra behsbeno. Tedbîren û sey rayîrê girêdayîtiyê gelî bi dewlete ra zêdekerdiş, îdare gere îsleh bibo, bi qewetkerdiş û ardişê yew halî ke wezîfeyê xo hîna baş biko. Cumleyî peyên yê nê qismî nê yê: “Bi no îtîbar, rewşê teşkîlatê îdarî û polîtîkayê memûrî yê Rojhelat û Başûrê Rojhelatî, *bi esasanê dîyarkerdeyan*⁹⁶ gere newe ra verê çimî ra bêro derbaskerdiş. No eynî wext de vergirewtişê yê faalîyetanê cîyakeran zî do asan bikero.”⁹⁷

No rapor ewnîyayîşê dewlete ke bi heremê Kurdistan ra yo bi yew şiklo dîrekt dano û o qas zelal o ke ci rê zêde teferruat û şîrove zî hewce nêkeno.

Qismê tedbîran de maddeyo şeşine zî: sernameyê “Fendê Aversîyayîşî ya Taybete” yo. Binê nê sernameyî de, bi şertê verçimê de tepiştîşê tayê hususanê taybetan, awerşîyayîşê îqtîsadî û sosyalî yê hereme, girêdayîtiyê gelî bi dewlete ra gire bido wazîyeno. Yeno behskerdiş ke, hereme de do tena hedefê zêdekerdişê dahatî nêpawîyo, gere “Fendî Aversîyayîşî yê Rojhelat û Başûrê Rojhelatî” bêre hedrekerdiş.

Nê fendanê *hereme de tena hedefê zêdekerdişê dahatî nêpawîyoyan*⁹⁸ de mesleyî ke gere bêre bidestkerdiş wina rêz bîyê:

“(a) Hereme de zêdebîyayîş û vilakerdişê dahatîyî peydakerdiş.

(b) Bi rayîrê tedbîrê îqtîsadî û goreyê bi esasanê dîyarkerdeyan, heremanê bînan ra nufus antişê bi hereme yan zî yew qismê nufusî yê na hereme, bi rêyê teşwîqanê îqtîsadîyan şawitişê heremanê bînan *vurnayîşê qompaşîyonê yê nufusî*⁹⁹

(c) Caardiş û verastkerdiş/raştkerdişê faalîyetanê îktîsadî, perwerdeyî, tedduristî/weşî û ê xizmetanê bînan de bi paştdayîşê cigêrayîşanê sosyolojîk, antropolojîkî *esasî ke temsîl/asîmilasyonî temînkenê ra adaptebîyayîş*.¹⁰⁰

(d) *Rêyna bi paştdayîşê cigêrayîşanê sosyolojîk û antropolojîkîyan, vurnayîşê awayîyê sosyalî yê hereme hetê/ver bi temsîlî/asîlasyonî temîn bikero ra tadayîş*¹⁰¹.”¹⁰²

⁹⁶ Kirpe eîde mi yo

⁹⁷ Rıdvan Akar, Can Dündar. *Ecevit ve Gizli Arşivi*, r.93

⁹⁸ Kirpe eîde mi yo

⁹⁹ Kirpe eîde mi yo

¹⁰⁰ Kirpe eîde mi yo

No qisimo ke armancanê nîhayîyanê yê Fendê Aversîyayîşî ya Taybete bi awayo akerde ramojneno seba na xebate gelek mûhîm o. Çünke armancanê nîhayîyanê yê na enstîtuya ke babetê na teze ya bi metodê nê di maddeyanê peyênan do xebatanê yê Tirkkerdişê Kurdan bikero. Seba ke qismanê dewamê nê raporî de zanayîşî ke derheqê Tirkkerdişê Kurdan de yê û zaf teferruatî û xorin ê estê, nika do dewamê cigêrayîşê nê raporî bibo.

Qismî ke nê qismî ra dima yenê, pêroyê nê armancanî rê rayîranê pratîkî xêz kenê. Behsê nê piratîkanî ke do bi destê Teşkilatê Fendkerdişê Dewlete ke seba nê gureyan bi taybetî ameya awankerdiş û yew merkezê hereketkerdişî ya beno. Sernameyê nê qismî; *Mekanîzmaya Îdarî ke Seba Caardişê Prensîban û Tetbîqkerdişê Tedbîran* o; no qisim zî ke şîroveyî ra ca nêverdeno. tîyade ca dîyayo prensîbanê xebatî û armancê awankerdişê yê *Grûbê Rojhelatî* ke do binê mahîyetê yê Teşkilatê Fendkerdişê Dewlete de bixebîtîyo. Sere de, armanc û esasê yê na mekanîzmaya îdarî wina ameyê dayîş: “(1) dewamdarîyê tetbîkkerdişê yê prensîbanê polîtîkayê dewlete, (2) bi şiklo sîstemî hadrekerdişê tedbîran ke do bêrê tetbîqkerdiş, (3) semedê caardişê nînan, seba ke temînkardişê kordînasyonê yê mekanîzmaya îdarî “Grûbê Rojhelatî” tesîs bîya. Nê Gureyê ke cor de yê seba biêşko înan biko, gere goreyê esasanî ke cêr de yê bêro xeberîyayîş.”¹⁰³

Tîya de esasanê yê Grûbê Rojhelatî ke seba temînkardişê kordînasyonê yê mekanîzmaya îdarî awanbîya cagirewto. Nê esasî bi panc maddeyan û panc fiqrayan ameyê îzehkerdiş:

“1. Derheqê Heremê Rojhelat û Başûrê Rojhelatî de, zere û teverê meleketî de, pêroyê neşrîyatanî kê neşr bîyî û do neşr bibî, cayanê muhtelifanê yê teşkilatê dewlete de (MAH¹⁰⁴ Serokatîyê Qurmaya Pêroyî, Mûdûrtîyê Ewlehîye yo Ûmûmî) derheqê na hereme, seba zanayîşê ke bi qiymet bîyê(kiymetlendirilmiş bilgi) bi dewamî topkerdişê înan, awankerdişê yew Merkezê Dokûmantasyonî,

2. Hetanî nika, meseleyî ke Heremê Rojhelat û Başûrê Rojhelatî de ameyê werte, tedbîrî ke gêrîyayê û serê netîceyanê nînan kerdişê cigêrayîşan,

3. Bi îstîfadekerdişê cigêrayîşanê ke Daîreyê Fendkerdişê Sosyalî de do bêrê kerdiş, Heremê Rojhelat û Başûrê Rojhelatî de seba averşîyayîş, vurnayîşê strûktûrê nufusî û hetê asîmilasyonî ra tespîtkerdişê prensîbanê esasîyan ke tetbîqê înan do raşt bo, kerdişê teklîfan ke hewceyê,

¹⁰¹ Kirpe eîde mi yo

¹⁰² Rıdvan Akar, Can Dündar. *Ecevit ve Gizli Arşivi*, r.93

¹⁰³ Rıdvan Akar, Can Dündar. *Ecevit ve Gizli Arşivi*, r.94

¹⁰⁴ Hereketê Ameleyî yo Millî verê awanbîyayîşê Teşkilatê Îstihbaratî yo Millî (MÎT) wezîfeyê MÎTî keno.

4. Seba tetbîqkerdişê prensîban ke bîyê sey Polîtîkayê Dewlete rê ê fend û programî ke hewce yê kerdişê înan û kerdişê gureyanî ke tetbîqê nînan temînkenê,

5. Qontrolkerdişê tetbîqanî nezdê nê maqamanî ke nê fend û programan ra eleqedar ê.”¹⁰⁵

No qismê raporî de fendî ke aqilê dewlete de yê hîna zaf net ê. Dewlete zafê dezgeyanê xo ra îstîfade kena û rêyna bi halo senkronîze derheqê Kurdan de malûmat arî dana. Seba arîdayîşê nê malûmat û dokûmanan yew merkezê bi nameyê Merkezê Dokûmantasyonî awan kena. No merkez meseleyanê Kurdanî ke hetanî a roje bîyê, tespîtkerdişê nê tedbîran ke duştê nê meseleyan de ameyê girewtiş û sebebên sernêkewtişanê nê meseleyan sero fend û proje vînayîş sero edî îdaraker o. Bi nê tecrûbeyan zî no merkez do fendanê başêran virazo. Seba vurnayîşê strûktûrê nufusî û ê xebatî ke serkewtişê asîmîlasyonî peyda kenê do bêrê kerdiş. Temînkerdişê gureyanî ke seba tetbîqê pêroyê nê fendan, rêyna seke tim beno bi yew halo zixm qontrolê înan sero îdare do bigêrîyo binê destî.

Esasê felsefeyê awanbîyayîşê yê Teşkilatê Fendkerdişê Dewlete asîmîlasyonê Kurdan û bi fendan mûhendîsîyê nufusî kerdişo. Dewlete, seba temîn û tetbîqê gureyanê xo yew tu detaye nêvîyere. Hetê cematî ra normal vînayîşê yê Dewlete rê lazimî û legalîyê dezgeyan fehm beno. Labelê bê gureyanê eslî yê dezgeyanê dewlete yeno zanayîş ke nê dezgeyî seba xizmetê asîmîlasyonî awan bîyê. Armancê eslî yê awanbîyayîşî ke asenê û nêasenê bi pêroyî bajê îfşa benê. Seke nê raporî hasb-el qeder armancê awanbîyayîşê yê Teşkilatê Fendkerdişê Dewlete îfşa kerdo.

Dewamê nê raporî de, ke êşkeno bêro hesebnayîş ke seba Kurdan hetanî serranê 90an sey pusulayêkî yo, huhsûsî ke Teşkilatê Fendkerdişê Dewlete gere rîayet bikero ameyê rêzkerdiş:

“(a) Bi wasitayê unîteyanê yê Heremê Rojhelatî ke hetê meqamanê eleqeyên yê dewlete ameyê awankerdiş, hetê meqaman ra faalîyetî mûhîmî ke wazîyenê Rojhelat û Başûrê Rojhelatî de bêrê kerdiş hama safhayê fendkerdişî de gere DPT¹⁰⁶ xeberdar bibo.

(b) Nê unîteyî ke daîreyanê dewlete de yê, teşkilatî ke mîyanê înan de yê, goreyê fend û programanê ke tespît bîyê, faalîyetî ke Heremê Rojhelat û Başûrê Rojhelatî de yê, bi raporê hîrê aşmîyan DPTyî¹⁰⁷ rê erşawitiş.

(c) Raporanê ûmûmî ehwalî ke hetê Wezaretê Walîtiyê Hereme ra Wezarête Gureyanê Mîyanênî rê erşawîyêne, bi şîklê cewabdayîşê hewceyanê DPTyî, newe ra çîmî ra derbaskerdişî ra pey yew nushayê înan bi DPTyî rê erşawitiş.

¹⁰⁵ Env., r.95

¹⁰⁶ Teşkilatê Fendkerdişê Dewlete

¹⁰⁷ Devlet Planlama Teşkilatı

(d) Seba gureyê dokumantasyonî ke maddeyo yewine de vîyeren, bi temasanê sexsî yê pisporanê Grûba Rojhelatî bi eleqedaranê Seroktîyê îstîhbaratî yê Qurmaya Pêroyî, Mûdûrtîyê Ewlehîye yo Ûmûmî û MAHî rê pîya, erşawitişê biqiyetkerdişê derheqê na mesela yê nê maqaman bi DPTYî.”¹⁰⁸

Nê çar fiqrayê peyênî mojnênê ke meqamanê eleqedaranê yê dewlete de, unîteyî Heremê Rojhelatî awan kerdê. Bi vînayîşê fendkerdişê tora organîzasyonel yê Teşkilatê Fendkerdişê Dewlete û unîteyanê eleqedaran, esasen seba ke Teşkilatê Fendkerdişê Dewlete sey serbanê/çatîyê nê organîzasyonî ameyo fikirayîşê îfşa keno. No çatî/serban sey merkezê têhetameyîşê yê pêroyê dezgeyanî ke eleqedarê îstîhbaratî yê îmaj bîyo.

Qismo ke tîya ra pêy o, sernameyê “Wareyê Xebatê yê Grubê Rojhelatî” esto. No qisim de behs beno ke, pisporanê DPTYî babetê Heremê Rojhelat û Başûrê Rojhelatî de ê raporî ke verêcû nusîyayê û *bi eleqeyê mes'ele yê ney wendî û tedbîrî neweyî girewtî*. Nê tedbîrî zî “1. Derheqê Heremê Rojhelat û Başûrê Rojhelatî de programanê cigêrayîşan hadre kerdîş, 2. Bi têhetardişê îdarekaran û sîyasetmedaranî ke Hereme de xebeîyayê yan zî hama zî xebeîyenê, kerdîşê mûnaqeşayanî ke do tecrûbe û fikranê înan bido ekskerdiş.”¹⁰⁹

Seba kirişnayîşê nê tecrûbeyan Kombîyayîşî yê Heremê Rojhelatî bêynateyê tarîxanê 8, 10, 16ê Sibate 1961 û 24ê Adare 1961 de bîyê û nêtiçeyê nê kombîyayîşan de wareyê/sînorê faalîyetanê yê Grubê Rojhelatî ameyê dîyarkerdiş. Xebatê verênan yê DPS[Daîreyê Fendkerdişê Sosyalî]yî, bi netîçeyê tespîtanê yê heremanê faalîyetan yê ke bi netîçeyanê raporê vêrênan û fikrî ke erzîyayî werte no qisim virazîyayo/nusîyayo.¹¹⁰

No qisim ke fendkerdişê asîmîlasyon, tehcîr û îskanî te de virazîyayî, qismanê tewr mûhîmanê yê nê raporî ra yew o. Seba ke pêroyê nê gureyan bi awayêko derg û dila maddeyî ameyê nuştiş û no qisim ke muameleyê sey asîmîlasyon, îskan û tehcîrî êdî benê rastiqîn gelek bend û maddeyan ra muteşekkîl o. Sernameyo ewîl “Muhacerat, Îskan û Gureyê Herrî” yo. No qisim 11 maddeyan ra yeno meydan û sernameyo binên; “a. Gureyê Acîl” despêkeno:

“(1) Qanûnê Îskanî û tetbîqatê aye halîhazir de ya, gere na qanûne hewceyanê polîtîkayanê ke tespît bîyê lazîmîyanê înan rê bes bo û asîmîlasyonî tîmîn bikero û bi sîstemêka îlmî bêro lekolîn kerdîş û îcab bikero zî gere tedîl bibo.

¹⁰⁸ Rıdvan Akar, Can Dündar. *Ecevit ve Gizli Arşivi*, r.95

¹⁰⁹ Env., r.96

¹¹⁰ Env., r.96

(2) Hereme de strûktûrê nufusî ke leyhê yê ney ke vanî qey bi xo Kurd ê ra seba ver bi leyhê Tirkî açarnayîş, bi nufuso zêde yo ke kiştê Behra Sîya de yo, duştê şertanê zoran de yê duştê zorîya şertanê îqtîsadîyan yê hereme de şîyayîşê ver bi cayanê bînan rê mecbûr ê û Tirkî ke teverê welatî ra ameyî hereme de cadayîşê înan. Û Hereme de ê ke vanî qey bi xo Kurd ê ra seba hîcretê/goçê ver bi teverê Hereme teşwîkkerdiş û bi finansekerdişê nê hîcretî, bi heyeto ke mîyanê Wezaretan ra seba gureyanê îskankerdişê înan ver bi cayî ke qijê Tirkî estê de nê heyetî ra:

(a) Bi verê çimî de tepîştîşê heremanê ke îskanî rê mûsaît ê, serê îsîqametanê startejiyan ke do hetê Qurmayê Pêroyî rê tespît bîyê,

(b) Tirkîya de ê ke vanî qey bi xo Kurd ê hetê birnayîşê têkîliyê înan bi Kurdanê Îran û Îraq, hereme de, bi vilakerdişê zafanê înan ke vanî qey bi xo Kurd ê, bi awyêko sistemî cîyakerdişê/parçekerdişê cayanê/saxayanê îskanî,

(c) Hetê îskanî ra yew rêzê vernîtî dayîşê nê hereman,

(d) Tespîtê cayanê/saxayanê îskanî û tetbîqê programî de, gela ke cabedîlnayîşê naye rê qerar dîyayo ci, terzê îdare û ciwîyayîşê înan, tebîat û mîzacê înan, rewşê cografî yê cayanê ke te de runiştê yê û cayî ke do neql bibî, şertanê hewayî yê înan, mehalê îskanî de rewşê herre, dereceyê qabîliyê wêyekerdişê dar û daristanê înan, îmkanê rasayîşê înan bi bazar û merkezanê îqtîsadîyan, welhasil îcab keno ke, ney ke do îskan bibî heta ke birasî halo mustahsil îdareyê xo do senî bikerî û vurîyayîşanê muhtemelî ke bûnyeyê sosyal yê înan de benê gerê bigêrîyî verê çimî.”¹¹¹

Babetanê tewr mûhîmanan ra yewe na ya ke no qisim ra fehmbena; aqilê dewlete wexto ke nasnameyê Kurdan terîf/pênas kena îbareyê “ê ke vanî qey bi xo Kurd ê” şuxulnena. Coka no rapor sey belgeyê dewlete yo ke tewr nimate yo de Kurdî sey “ê ke vanî qey bi xo Kurd ê” qey bîyê. Yew het ra “ê ke vanî qey bi xo Kurd ê” estê û heto bîn ra zî ê ke Îran û Îraq de yê Kurd ê. Rêyna dewlete wazena ke bi tedbîran tekîliyê “ê ke vanî bi xo qey Kurd ê” û ê ke orîjînal de Kurd ê biqerifna. Seba ney zî dewlete wazena ke mîyanê cayanê Kurdan de mintiqayanê îskanî virazo. Na sisteme seba asîmîlasyonê Kurdan xerîb zî nîya. Na rewşa ke gelek îronîk a labelê raştîyê dewlete ya û mojnena ke estbîyayîşo subjektîf yê Kurdan bi şiklo ciddî red beno. Zîhnîyetê dewleta moderne yan zî aqilê dewlete bi herhetî ra Kurdbîyayîşê Kurdan qebûl nêkeno û seba na rewşê gelî sey yew xeletîyayîş yan zî xo xelet zanayîşî qeyd keno. Fikrê awankerdişê nasnameya newe yê dewlete raştî ra dûrî vineno.

Yeno temaşekerdiş ke, seba ke bingeyê polîtîkayanê îskanî hîna pêyde şino, sey yew fenda hazir dewlete destê xo de tepîştê. Bi nê raporî, nê nimûneyî ke verêcû cerebîyayê do polîtîkayanê îskanî rê bibî sey tecrûbeyêk. Na polîtîka binêyna a bîya û peşkeş bîya. Hesretê Kurdêkî eslê xo, kesayetîyê xo û nasnameyê xo vînd kerda, bîyo sey bingeyê tamamê nê tedbîran ke seba nê gureyan virazîyayê. Bi despêkerdişê madeyo yewin ra, Qanûnê Îskanî ke tedawûl de ya bi mantiqê “do tîmîne asîmîlasyonî û

¹¹¹ Rıdvan Akar, Can Dündar. *Ecevit ve Gizli Arşivi*, r.97

hewceyanê polîtîkayanî ke tespît bîyê bîyaro ca” ci ra ameyo ewnîyayîş. Eke hewceyan rê cewab nêdo zî do nayê sero tedîlat zî bibo. Bi nê raporî, pêroyê gureyanî ke seba îskankerdişê Kurdan ameyê fendkerdiş, barkerdişê gureyan, pêroyê dezgeyan ke destê înan ra çîyêko yeno ra ameyo vilakerdiş. Bi şiklo akerde dîyar bîyo ke semedê nê gureyanê herre sey mehkemaya gêrayox, teyyareyî, pisporî û personelî senî temîn benê îzeh bîyê.

Seke qismanê raporî yê bînan de zî esto, dewlete bi tamamê dezgeyanê xo seba asîmîlekerdişê Kurdan şuxulnayê. Fehm beno ke dewlete êşkêna heme kulfetanê xo yê maddî û manewî no rayîr de bi hewes û bi rehatî xerc bikero. Her çî hetanî detaya tewr tenike fikirîyayo û taqsîmê wezîfeyan bîyo. Dewlete wazena ke seba serkewtişê asîmîlasyonî çiqas teferrûat û detayê ciwîyayîşê yê Kurdan ke estê bêrê zanayîş û înan sero cigêrayîşî xorîyênê bêrê kerdiş ke na fenda îskanî do biras armancê xo. No ride ra seba na xebate, zanayîşê babetanî ke cigêrayîşê înan ameyo waştiş mûhîm o: Tespîtê cayanê/saxayanê îskanî û tetbîqê programî de, gela ke cabedîlnayîşê naye rê qerar dîyayo ci, terzê îdare û ciwîyayîşê înan, tebîat û mîzacê înan, rewşê cografî yê cayanê ke te de runiştê yê û cayî ke do neqibî, şertanê hewayî yê înan, mehalê îskanî de rewşê herre, dereceyê qabilîyetê wêyekerdişê dar û daristanê înan, îmkananê rasnayîşê înan bi bazar merkezanê îqtîsadiyan, welhasil îcab keno ke, ney ke do îskan bibî heta ke birasî halo mustahsil îdareyê xo do senî bikerî û vurîyayîşanê muhtemelî ke bûnyeyê sosyal yê înan de benê gerê bigêrîyî verê çimî.”¹¹²

Yew babeta mûhîm ya bîne zî tedbîrî ke seba *Hereme de strûktûrê nufusê ke leyhê yê ney ke vanî qey bi xo Kurd ê ra seba ver bi leyhê Tirkî açarnayîşî* ameyê girewtîş ê. Fenda ke do strûktûrê nufusî bibedelno na ya; hetê şertanê ekonomî ra neçarverdişê heremanê ke Kurdî te de ciwîyêne û badê zî ver bi *heremanê stratêjîkan* goçkerdişê Kurdan temînerdiş. Bi yew heyeto ke do mîyanê wezaretan de bêro awankerdiş, gureyanê finansekerdişê nê goçan û ê Tirkî ke do teverê Tirkîya ra bêrê û ê Tirkî ke kiştê Behra Sîya de yê, nê cayan de cadayîşê înan do temîn bikero. Heremî ke nufusê Kurdan te de zaf o do goçî rê mecbûr biverdîyî û bi na sîsteme do no nufus bêro kêmkerdiş/firkkerdiş. Wina bo asîmîlasyon zî asan beno.

“(3) Na hereme de bi arîdayîşê nîzdê pêroyê Qomîsyonanê Tevzîyê Herre, ha şexisan ra ha zî Xezîne ra herranî ke do îstîmlaq bibî, goreyê tehequqkerdişê Qanûnê Îskanî parsel û vila kerdiş,

¹¹² Rıdvan Akar, Can Dündar. *Ecevit ve Gizli Arşivi*, r.97

(4) seba ke Qomîsyonanê Herre ra pîya bixebitîyo, hendê hewceyî (mehkemeya gêrayox yê qadastroyî) teşkîl û sewqkerdişê ver bi na hereme,

(5) Ekîbanê qadastroyê erazîyî zî Qomîsyonanê Herre ra pîya erşawtişê na hereme,

(6) Gureyanê qasastroyî de Wezaretê Pawitişê Millî ra (seba ke hewa ra fotorafan bianco) paştgirî waştiş

(7) Bi sureto esasî erazîyê hereme ser o vindertiş û erazyîyo ke kulturî rê mûseid o îslehkerdişê nê erazîyî,

(8) Erazîyo ke gere şexisan ra û gere zî Xezîne ra ameyo girewtiş, gere pêroyê nê erazîyî mîyanê gelê cayî ra nêro vilakerdiş û seba ê muhacîrî ke do bêrê înan rê verdiş,

(9) Dewî ke yewbînan ra nîzdîyê pîyanayîşê înan û ê dewî ke cayê înan baş nîyo werte ra wedartişê înan û tetkîkkerdişê îmkananê girdkerdişê yê dewî ke cayanê weşan de yê,

(10) Dewî ke na hereme de yê bi suretê tayînê înan (Muxtar, aza, mella, mamoste, qomutanê/qumandarê cendermeyan “Astsubay”, westeyî), seba dewijan tetkîkkerdişê hususê temînê rayberan,¹¹³

(11) Gere nehîyeyan de îmkanê tehsîsê koperatîfan ke do dewlete fînanse bikero bêrê etûdkerdiş, gere nê koperatîfan ra îstîfadekerdişê dewanî ke giredayîyê nehîye yê verê çimî de bêrê tepîştiş.”¹¹⁴

Yeno vînayîş ke bi maddeyanê ke no qisim de ca genê, gureyê îskanî ke do asîmîlasyonî temîn bikerê fendê înan virazîyayê. Fikiro esasî yê nê qismî na cumle dana: herran “goreyê tehequqkerdişê Qanûnê Îskanî parsel û vila kerdiş”. Seba temînê asîmîlasyonî tîkîlîye bi herre ra virazîyena. Seba pratîzekerdişê îskanî, gama verên de Qomîsyonanê Tevzîyê Herre tîya de yenê pêserkerdiş û bi Mehkemeyanê Gêrayoxan ra pîya, wazenê ke bi rayîranê çendtewrîyan herre temînbikî. Semedê lez3u weş hereketkerdiş, seba ke hewara fotoraafanê cografyayî antiş Wezaretê Pawitişê Millîra teyyare do bêro waştiş û goryê netîceyê nê fotorafan erazîyî ke kulturî rê mûsaîd ê do bêrê îslehkerdiş.

Herrî ke bi metordanê çendtewrî do bêrê peydakerdiş, rêyna seba tesîskerdişê asîmîlasyonî pêroyê nê herran mîyanê gele ra vila nêkenî coka ê muhacîrî ke do bêrê seba cadayîşê înan dest de verdenî ke bidî înan. Bi sîstemê cadayîşê nê muhacîran sey setêkî/bendêkî do mîyanê Kurdan de ca bigirî û tekîlîyê nê grûban yewbînan ra biqerifnî û asîmîlasyonê nê grûban asan bikerî. Çünke cematêko parçebîyaye hîna asan eslê xo vînd keno. Seba ke şênayîyê vilabîyaye yê û yewbînan ra dûr ê hetê polîtîkayanê asîmîlasyonî dezavantajin ê, coka fendanê winayînan xo dir anê. Dima ra nê dewan rê tayînê sey Muxtar, aza, mella, mamoste, qomutanê/qumandarê cendermeyan

¹¹³ Rıdvan Akar, Can Dündar. *Ecevit ve Gizli Arşivi*, r.97

¹¹⁴ Env., r.98

“Astsubay”, westeyan do bibo û ney bibî *reyberê* înan. Çîyo ke gere rayberî ra fehm bibo no yo ke nê rayberî do seba asîmîlasyonî dewan rê bişawiyî.

Dewamiye de:

“b. Gureyê Wadeyo Derg

(1) Goreyê rêzê vernîtî yê îskanî ra hereme de viraştîşê îskanî,

(2) Seba hereknayîşê nufusî ke hereme ra ver bi rojawan û rojawan ra ver bi hereme hetê DPTyî ra;

(a) Her wirdî hereman de –Rojawan û Rojhelat- resmî û qadroyê tesîsanê tîcarî, zîraî û sinaî yê ke ê sektoranê resmî û taybetî yê de nîsbetê muayyenê seyî ra gere ê mişagî/karkerî ke heremanê bînan ra yenê seba înan sey qontenjanî bêro tefrîqkerdiş. (Rojhelat de sey petrol, sinaî, citgehê hilberî yê dewlete û ê fabrîqayê asin û pola ke rojawan de awanbenê û sey mûseseyanê bînan). No gere hetê Wezaretê Xebatî û Wezaretê Vînayîşê Karî û Karkeran teqîb bibo.

(b) Bi no şîkl gere ê azbetî/aîleyî ke rojawan ra ver bi rojhelat û rojhelat ra ver bi rojawan do şîyerî heqê îskanî bidîyo înan.”¹¹⁵

Meseleyê îskanî ke no qisim de zî dewam bena wadeyo derg de fendî nîyenê pîya ra. Na fende de zî yew qismê karkeran ke tesîsanê tîcarî, sinaî, resmî û taybet yê heremanê Rojhelat û Rojawanî de xebetîyêne gere herema bîne ra bê ke yew giranîya heremî mîyanê nê karkeran de nêvejîyo. Yanî gere zafê înan Kurdî nêbî û no zî gere hetê Wezaretê Xebatî û Wezaretê Vînayîşê Karî û Karkeran ra bêro teqîbkerdiş. Seke her hetê ciwîyayîşî de beno no ware de zî qontrolê yew wezaretî yan zî qontrolê dewlete gere qeydeyêkî bibo. Bi na sîsteme zî seba vilabîyayîşê karkeranê Kurd û Tirkan yew homojentî nêbo û seba ke diwasê Tirkî hertim serê Kurdîyê Kurdan de bibo ameyo fikirayîş/armanckerdiş.

Rapor bi sernameyê “Gureyanê Maarîfî/Perwerdeyî” dewam keno. Qismanê tewr mûhîm yê raporî ra yew zî no qism o. No qisim mîyanê organîzasyonê asîmîlasyonî ra yew qismo taybet û mûhîm o. Bi sîstemê perwerdeyî asîmîlekerdişê Kurdan bi taybetî no qisim de cageno. Maddeyî ke acîlen gere bêre kerdiş binê nê sernameyî de yê ke seba ke sîstemê perwerdeyî herind de êşkêna gelan asîmîle bikero û êşkêna biraso herkesî no rayîr ameyo vîjyayîş. Nê heşt maddeyî:

“2. Gureyanê Maarîfî/Perwerdeyî:

a. Gureyê Acîl:

(1) Dawendişê gelê Heremê Rojhelatî mîyanê faalîyetanê perwerdeyî yê gelî de bi mîqyasê hîna hera girewtîş,

(2) Fendkerdişê akertişê Dibistananê Hereme ke cayî ke nê dibistanî tede yê sey mîhraqê medenîyetî yê,

¹¹⁵ Rıdvan Akar, Can Dündar. *Ecevit ve Gizli Arşivi*, r.98

(3) Fendkerdişê akerdişê dibistananê dewan,

(4) Fendkerdişê akerdişê dibistananê pîşeyî/meslekî ke do ciwîyayîşê sinaî û zîraî yê hereme de rolo mûhîm kay bikerê,

(5) Fendkerdişê îskan û refahê mamosteyanî ke do bierşawîyê hereme,

(6) Seba mamosteyanî ke Rojhelat de wezîfe girewta înan rê hetê wîlayetan ra bi yew semînera kilme polîtîkayê dewlete îzeh kerdiş,

(7) Fendkerdişê akerdişê Dibistano Mîyanên, Lîse (heremanê mutaasiban rê seba keynayan dibistano cîya) û mueseseyanê perwedeyî yê bînan,¹¹⁶

(8) Dibistananê Mamosteyan de, ê heremî ke zaf pey de mendê û bi taybetî gelanê Heremê Rojhelatî tēmîyankerdişê bi zafanîyê Tirkan, namzetanê ciwan yê mamosteyan rê musnayîşê usulanê bi dewlete ra germinkerdîşî û esasanê Netewperestîyê Tirk bi înan ra lûlkerdiş.”¹¹⁷

Armanco esasî yê nê qismî, bi rayîrê perwerdeyî temînê asîmîlasyonî yo. Seba ney zî merkezanê Perwedeyîyê Gele de dawendişê zaf kesan û tedbîrê akerdişê mektebanê sey dibistananê mîyanên, lîse, dibistananê pîşeyî/meslekî, dibistananê dewe, dibistananê mamostatî ameyê fikirîyayîş. Nê mamosteyî ke do nê mekteban de bixebitî seba înan fendê refah û îskanî fikirîyayê. Bi semîneran nê mamosteyan rê dayîşê fikrê Netewperestîyê Tirk fend bîyo ke nê mamostayî do seba asîmîlekerdişê Kurdan gureyê xo hîna baş bizanê. Dewlete seba asîmîlasyonê Kurdan, hermanê Kurdan de, hetê gelî ra zêdekerdişê beşdarbîyayîşê nê perwerdeyî, tetbîqanê sîstemê xo ya laîk yê Perwerdeyîya Millî zî îhmal kena. Normal de dewlete, badê awanbîyayîşê Komare bi qaîdeyanê wişkan yê *Laiqtî* dezgeyanê dewlete îdare kena. Labelê gama ke Tirkkerdişê Kurdan bibo babete, nê qaîdeyî yenê îhmalkerdîş. No îhmal zî wina yew portre xêz keno ke rayîrê Tirkkerdişê Kurdan de herçî/rayîr mubeh o. O qas ke heremanê mutaasiban yê Kurdan de zî seba ke nê programî tetbîq bikerî, akerdişê dibistananê cîyayan zî fend bîyo.

Ê mamostayî ke do seba *musnayîşê usulanê bi dewlete ra germinkerdîşî* Kurdan şêrê Rojhelate de mamostatî bikerê rê *esasanê Netewperestîyê Tirk bi înan ra lûlkerdiş* fend bîyo. Çunke nê mamostayî gama ke Rojhelat de wezîfeyê xo kenê gere sey merhaleyê Tirkkerdişî gere nê fikran tetbîqê Kurdan bikerê.

Dewletî seba ke duştê camîaya netewî û mîyannetewî averşîyayîşê xo yan zî duştê aktûel yê dînya de fikrê hûmarê wendekar yê gelanê xo zêde bikerê, Tirkîya de bi armancê Tirkkerdişê Kurdan yan zî gelanê bînan tetbîq bîyo. Seke cor de behs bîyo, rîyê

¹¹⁶ Rıdvan Akar, Can Dündar. *Ecevit ve Gizli Arşivi*, r.98

¹¹⁷ Env, r.99

dezgeyan yan zî dezgebîyayîşan hetê asayî nêasayî/nimiteyî estê. Zafê pratîkanê yê heremê Kurdan seba Tirkkerdişî bî rîyo hetê nêasayî/nimiteyî sey yezê tehndayoxî bîyo.

Qismê *gureyanê perwerdeyî yê gureyanê acilî* ra dima gureyê bi wadeyo derg qeyd bîyê:

“b. Gureyê Wadeyo Derg

(1) Dibistanê heremî, dibistanê dewe û dibistanê pîşeyî/meslekî ke fend bîyê, gama ke hewce bibo do bêrê akerdiş,

(2) Rasnayîşê mîsyoneranê keyna û lajan û seba ney zî akerdişê mûseseseya taybete,

(3) Akerdişê odayanê wendişê yê gele û weykerdişê înan bi neşrîyatê ke meqsedî rê mûsaîd ê,

(4) Ciwananê gelanê yê hereme ra ê ke qijî ra asîmîle bîyê û bi qabîliyet ê seba înan peydakerdişê îmakananê yê tehsîlo berzî.”¹¹⁸

Yeno zanayîş ke heremanê Rojhelat û Başûrê Rojhelatî de dibistanî ge-ge abenê û ge-ge zî qefilyêne. Dibistanê ke seba Tirkkerdiş gama ke hewce bibo abenê û rêyna gama ke hewce bibo qefilyêne semedê şertanê cografi, fizîkî yan zî sebebên bînan ra nîy sebebên polîtîkan ra tetbîqanê cîya-cîyayan kerdiş zî bi no madde sebebê xo yo esasî vejîyeno meydan.

Fendê *rasnayîşê mîsyoneranê keyna û lajan zî tîya de bîya*. Seba dewlete na mesele zaf mûhîm a ke coka semedê nê mîsyoneran *akerdişê mûseseseya taybete zî fend bîya*. Seba Tirkkerişê/asîmîlekerdişê Kurdan, awankerdişê gelek dezge û dezgebîyayîşan verê nê qismî de ame bê vînayîş û badê nê qismî zî do bêro vînayîş. Xo ra tena nê dezgebîyayîşê ke Tirkîya de bîyê û seba asîmîlasyonê Kurdan xebetîya yê babetê yewna xebate ya derge yê.

Dewleta ke wazena îmkananê zanayîş yan zî musnayîşanê formel yan zî înformelî ra îstîfade bikera, seba ney akerdişê odayanê wendişê yê gele fend kerda û rêyna seba ke asîmîlasyonî temîn bikero nê odayan bi neşrîyatê nê mînwalî weye bikero fend kerda.

Asîmîlasyon ke armancê xo yo yegane, tewrê vindertişê israre çimebîyayîşê yê enformasyonî yo, seke pêroyê qismanê bînan de zî yo tîya de zî bi eynî motîvasyon o. Maddeyo peyên no yo: “Ciwananê gelanê yê hereme ra ê ke qijî ra asîmîle bîyê û bi qabîliyet ê seba înan peydakerdişê îmakananê yê tehsîlo berzî.” Bi no madde, Kurdî ke

¹¹⁸ Rıdvan Akar, Can Dündar. *Ecevit ve Gizli Arşivi*, r.99

asîmîle bîyê seba ke do agêrê û Kurdanê bînan asîmîle bikerê, dayîşê îmtîyazan fend bîyê.

Sernameyo hîrêyin:

“3. Polîtîkayê Zerreyî û Tedbîrê Îdarî, Propaganda, Moral:

a. Gureyê Acil:

(1) Rojhelatî ra, mîyanê ê ke vanî qey bi xo Kurd ê ra erşawtîşê memûran (walî, qeymeqam, hakîm, efsêrê cendimeyan, efsêrê artêşî, binefsêr, mamoste, mewkîyanê dirîjan yê wilayet û qezeyanî rê) û temînê bi qelîtebîyayîşê memûran ke şawîyenê tîya û înan rê temînê awantajê maddî û menewîyan,

(2) Bi polîtîkaya bi berdewamî ya ke Rojhelat de do tetbîq bibo (esasê ney edalet û muameleyo seyyewbînî), rewşa taybet yê hereme (vilabîyayîşê nufusî, dîn, mezheb, meseleyanê terîqetan, reqabetanê şexsî, faalîyetê dewletanê xêrîban) Anqara de bi paştgirîyê DPT û Xizmetî Ewlehîyê Millî bi destê Wezaretê Gureyanê Mîyanênî, bi semîneranê taybetan yê ke hetê wîlayetan ra îfadekerdişê bi memûranê mûhîman rê,

(3) Programanê qursan yê Qeymaqamtî newe ra şiklê ke do nê meqsedî rê xizmet bikero verçimî ra derbaskerdiş,

(4) Wextanê dîyarkerdeyan de arîdayîşê amîranê îdareyî yê hereme û înan rê dîrektîfan dayîş,

(5) Heremê Rojhelatî de, ê kesî ke teverê na hereme ra yê û ê kesî ke tehsîlê înan sewîyeyê lîse de yo ra mûdûranê nehîyeyan tayîn kerdiş, ê ke ciwan û dînamîk ê înan rê dîqqet kerdiş, înan rêy-rêy merkezanê wîlayetan de arîdayîş û derheqê teferruatanê sîyasetî ke teqîb beno de orîyante kerdişê înan,

(6) Semedê Amîranê îdareyê hereme, tarîxçeyê hereme, rewşa rojaneyî, meseleyî ke îdareyê Tirk raşt ci ameyê û hadrekerdişê rayberêko seba mehsûsê xizmetî yo ke derheqê esasanê polîtîkayanê ke do hereme de bêrê teqîb kerdiş,

(7) Derheqê heremanê xo de amîranê îdareyî, babetanê ke do çarçîva û muhtewayê xo tespît bibî, tim û bi sîstem arîdayîşê zanayîşî/malumâtî û ê ke înan dima ra do bêrê rê tetbîqê dewr kerdişê înan,

(8) Bi rêya radyo, bi guftayanê Tirkî cenayîşê lawikanî heremî û bi radyoyanê mahallî/heremîyan, seba hereme, vilakerdişê programan ke hetê grûbanê ke pisporanê propagandayî ra muteşekkîl ê,

(9) Xerepînayîşê neşrîyatê yê radyoya xerîbe ke propagandaya muzur kena,

(10) Zêdekerdişê mîqtarê îstasyonanê radyoyanê hereme,”¹¹⁹

Gama ke bêro ewnîyayîşê babetanê nê qismî, semedê personelanê îdarî û leşkerî ke do cayanê ke bi giranî Kurdî tede ciwîyêne ra tayîn bibî yan zî tayîn bîyê rê tim û tim semîner û perwerdekerdişê înan ra behsbeno. Sebebê nê semîner û perwerdekerdişî no yo ke, nê merdimî prosesê Tirkkerdişê Kurdan hîna baş ramitiş û tetbîq kerdişo. Rêyna Anqara de polîtîkaya berdewamî ya ke do Rojhelat de bêro tetbîq kerdiş, bi paştgirîyê DPT û Xizmetî Ewlehîyê Millî zî hetê Wezaretê Gureyanê Mîyanênî ra bi semîneranê taybetan ê merdimî ke cayanê mûhîman de yê rê do bêrê pêşkêş kerdiş.

¹¹⁹ Rıdvan Akar, Can Dündar. *Ecevit ve Gizli Arşivi*, r.100

Programanê qursan yê Qeymeqamtî seba ke do asîmîlasyon tesîs bikero newe ra çim bierzîyo ci, rêy-rêy walî qeymeqamî merkez de do top bibî û dîrektîfî do bidîyî înan. Mîyanê înan ke lîse xelesnaya û Kurd nîyê ra mûdûranê nehîyeyan vîjnayîş û rêyna ê ke mîyanê înan de yê û enerjîk ê înan rê dîqqet kerdiş yew babet a. Dima ra ê ke do bibî yew lingê asîmîkasyonî gere ciwan û dînamîk bîyayîşê înan rê îtîna bimojnîyo û seba ke biêşkê asîmîle bikerê gere rey-rey top bibê û orîyante bibê. Çünke seba organîzasyonê asîmîlasyonî goreyê yew merkezî yan zî bi destê yew cayî hereketkerdiş û senkronîzebîyayîş çîyo ke mûhîm o û coka dewlete zî haydarê nê gureyî ya wina hereket kena.

Bê pêroyê înan, seba amîranê îdarî ke hereme de şuxulyenê zanayîşî hereme yê bi teferruat û derheqê ê meseleyî ke verê cû bi Kurdan de bîyê de hedrekerdişê rayberêk seba mehsûsê xizmetî ameyo fend kerdiş. Bi îfadeyêko hîna akerde, gela ke asîmîlasyonê înan bi fend bîya do baş bişinasnîyo, derheqê înan de her çî do bizanîyo labelê goreyê polîtîkayanê Tirkkerdişê înan do temîn bibo. Ney ke tîya de şuxulyêne heremanê xo yê taybetan de, *ê babetî ke do çarçova û tedeyîyê înan tespît bibê* de û seba ke ê ke înan ra dima bêrê rê tecrûbeyanê xo do bikirişnê.

Yew babeta bîne ya ke eleqayê xo bi heremê Kurdan ra esta radyoyê hereme yê. Mîyanê tedbîranê ke seba radyoyan ameyê fikirayîş de; viraştişê programanê taybetan ke hetê pisporanê propagandayî ra do bêrê viraştiş û bitaybetî ameyo fendkerdiş ke *bi gufteyanê Tirkî lawikanê heremî* do bicenê. Tedbîrê *Xerepînayîşê neşrîyatê yê radyoya xerîbe ke propagandaya muzur kena* zî seba ke o dewr de teverê Tirkîya de Armenîstan û Îraq de radyoyê ke bi giranî neşrîyatê kulturî kenê wazîyeno ke verê neşrîyatê înan bêro girewtîş. Çünke o çax radyoyê Erîwanî ke yew herema hîra de weşanê xo kena, hetê Kurdan ra gelek teqîb bena û mîyanê Kurdan de qodanê kulturî û tradîsyonî/kevneşopî gonî tepişnena. Seba ke wazenê Kurdan Tirk bikerê, coka înan de hîşê Kurdî/Kurdayetî gere gonî nêbo û yan zî eke mûmkûn o vîndkerdişê nê hîşî peyda bibo no ride ra yeno vînayîş ke nê tedbîrî ameyê fend kerdiş. Eynî wext de yeno fikirayîş ke awankerdişê îstasyonanê radyoyî ke bi Tirkî weşanan kenê do bibê reqîbê nê radyoyan.

Dima ra eke do bêrîyo qîsmê Gureyê wadeyo derg yê “Polîtîkayê Zerreyî û Tedbîrî Îdarî, Propaganda, Moral”î;

“b. Gureyê Wadeyo Derg:

(1) Hetê nijadî ra, verê cigêrayîşanê yê ke bi eleqeyê menşeyî/kokî de yê, nîzamê Sîyasî yê Tirk ke gere bîyayîşê seba menfeatê xo pergala/nîzama ke tewr baş, tewr emîn û tewr kêrhatî/musaîd a telkîn biko, yew faalîyetê bawerkerdişî despêbikero û temînkerdişê averşîyayîşê ney bi tedbîranê sîyasî û îdarî zî gere înan heqdar bivejo.

(2) Bi şairanê sazî ke ziwan, urf û adetanê hereme zanî, bi ekîbanê/grûbanê tîyatroyî yê qijkekan, (bi suretê kaykerdişê skeçan ke hetê pisporan ra bi suretê mehsuse de hadre bîyê) ê ke bi meqsedanê ticarîyî gêrenê ra lulkerdişê fikiran ke cor de yê,

(3) Dayîşê radyoyan gele ra ke tena do biêşkî radyoyanê hereme goşdarî bikerî, radyoyî ke suretê hususîye de îmal bîyî û bi dewamî xweytîyê înan kerdiş,

(4) Erzirom, Wan û Dîyarbekir de do gere qewetê muqawemetê yê neşrîyatê radyoyanê xerîban de îstasyonê radyoyî tesîs bibê.”¹²⁰

Gureyê Wadey Derg bi çar maddeyan rêz bîyê. Maddeyo verên de çîyo ke tewr mûhîm o faalîyetê tesîsê bawerkerdişê Kurdan bi dewlete ra yo. Badê emrkerdişê cigêrayîşanê ke derheqê hetê nijadî ra Tirkbîyayîşê Kurdan de yê, ameyo fendkerdiş ke Kurdan bidê bawerkerdişê fikrê “nîzamê sîyasî yê Tirk seba Kurdan pergala tewr baş a”yî. Badê bi no fikir ra bawerkerdişê Kurdan, ver bi nê hetî game eştîş û dekewtişê mîyanê faalîyetanê yê heqîn/heqdar vetîşê nê fikrî ameyo waştîş.

Maddeyo diyin de, tedbîrê lulkerdişê yê fikrê Tirkkerdişî ke derheqê îcrakaranê aktîvîteyanê sosyalî ke ciwîyayîşo cematkê de estê de yo. Seba temînê asîmîlasyonî ameyo fendkerdiş ke *şairanê sazî ke ziwan, urf û adetanê hereme zanî û grûbanê tîyatroyî yê qickekan* zî do bêrê şuxulnayîş. Seke heme wareyanê bînan de beno, aqilê dewlete ke hetanî nê detayanê tenikan yeno û yew ware zî veng nêverdeno.

Îcrakerdişê/sehnekerdişê kay û skeçan ke hetê pisporan ra bi taybetî ameyê hadre kerdiş wazîyeno. Verê ney de, verê cû cor de babetê radyoyan de ke tedbîrê amey bê fikirayîş tîya de zî rêyna ca dîyayo ci. Hereme de radyoyê ke tena bi taybetî semedê hereme awan bîyê û tena qanalanê ke Tirkî weşan kenê ancenê do vila bibê û bi dewamî xweytîyê înan kerdiş fend bîyo. Erzirom, Wan û Dîyarbekir de, ke nufusê xo bi giranî Kurd ê, hewceyê awankerdişê îstasyonanê yê radyoyan ke seba wareyê vergirewtîşê weşananê radyoyanê ke tever de yê û weşananê Kurdî kenê de muqewemet bikerê bîyo. O çax de komînkasyonî pêroyî bi giranî bi radyoyan beno û radyoyî semedê ciwîyayîş, kultur, hûner ûeb yê gelan/netewan mûhîm ê. Gama ke biewnîyo fend kerdişanê makro û mîkroyan ra, waştîş û hewesê Tirkkerdişê Kurdan yê dewlete çiqas biyêz o aseno. Dewlete wazena ke seba temînê asîmîlasyonî biraso hetanî hemeyê şane/hucreyanê Kurdan û mûdahaleyê bedilnayîşê yê nê şaneyan bikero.

Sernameyo çarin yê raporî Polîtîkayê Teverî ya;

¹²⁰ Rıdvan Akar, Can Dündar. *Ecevit ve Gizli Arşivi*, r.100

“4. Polîtîkayê Teverî

a. Gureyê Acîl:

Bi îstîfadekerdişê netîceyanê Akademîkî, lez û bez muhîtê entellektûel yê dînyayî rê, îzeh kerdişê Tirkîya de mewcûdnêbîyayîşê yew Meseleyê Kurd.

b. Gureyê Wadeyo derg:

Na mesele de bi bidestkerdişê paştgirîyê dost, mûttefîq û bêhetanî rê matuf derhal destpêkerdişê xebatan.”¹²¹

Dewlete polîtîkayê zereyî de badê derheqê Kurdan de girewtîşê gelek tedbîran, bi nê sernameyî destbi bûutê mîyannetewîyê nê Gureyê kerdo. Yeno waştîş ke bi hemleyanê polîtîkî mîyanê camîayê mîyannetewî de estbîyayîşê na mesela betal bikî. Seba viraştîşê îdraqê yê Tirkîya de derheqê Kurdan de persêk yan zî çîyo ke nebaş çîno, akademî ke gere gureyê aye yo esas hilberîyo akademîk, entellektûel û zanistî yo bêhet û raşteqîn bo, wazîyeno ke zemînê meşruîyetî yê hemleyanê polîtîkî rê bibo wesîle. Tirkîya de sey ney hemleyê akademîk yê ke zemînê polîtîka de yê seba Kurdan bi zafî tesadûf benê.

Badê nê hemleyan yeno zanayîş ke akademî meşruîyetê xo vînd kena, beno sebebê perscikerdiş û vîndkerdişê bêhetîye. Duştê nê dîrektîfê “Bi îstîfadekerdişê netîceyanê Akademîkî, lez û bez muhîtê entellektûel yê dînyayî rê, îzeh kerdişê Tirkîya de mewcûdnêbîyayîşê yew Meseleyê Kurd” de, tewra/vindertişo ke akademî ra pawyena/o na ya ke, duştê ney de vîndero û zereyê tekîlîyê reelpolîtîk û raştîya subjektîf de ney red bikero –ke tîya de gere bêro zanayîş ke na xebate akademî bi xo pîroz zî nêkena- labelê akademî tam zî sey waştîş û emrê aqilê dewlete mîyanê sînoranê aye de xebatî kerdê. Seke Enstîtuyê Cigêrayîşê yê Tirk ke babetê na teze ya, awankerdox û nuştoxê xo akademîsyen bê zî rêyna eynî sey akademîyê Tirkan tam zî sey waştîş û emrê aqilê dewlete îteat kerdo.

Gama ke dewletêk bikewo mîyanê gureyê asîmîlasyonî ke hûmarê însananî ke do bêre asîmîlekerdiş bi mîlyonan ê gere hetê meşruîyetî ra zî yew meselaya hem netewî û hem zî mîyannetewî ya. Îcraatê asîmîlasyonî gere tever de yanî camîaya mîyannetewî de zî meşru bibo û paştgirî bigero. Coka no tedbîr ameyo fikirayîş: “Na mesele de bi bidestkerdişê paştgirîyê dost, mûttefîq û bêhetanî rê matuf derhal destpêkerdişê xebatan.”

Sernameyo bîn zî;

“5. Cirasnayîş û Îrtîbatanê Muhabereyî:

¹²¹ Rıdvan Akar, Can Dündar. *Ecevit ve Gizli Arşivi*, r.101

a. Gureyê Acîl:

(1) Bi fendanê îşayê rayîranê dewe, wîlayet û qeza, bi dewêka tewr dûre ra zî, qezayan bi telefon, îşayê nînan de tespîtê rêzê vêrnîti û hadrekerdişê fendanê yê muhaberatê bêtel yo direkt wîlayetan ra bi Anqara ra do tîmîn bikero,

2) Nînan ra ê ke bi îmkananê mehallî benê, derhal despêkerdişê îşayê înan,

b. Gureyê Wadeyo Derg:

(1) Goreyê rêzê vêrnîti ke tespît biyê datehequqkerdişê nê fendanê îşayî¹²²

Esas no sername şîroveyi rê cewaz zî nêdano û o qas akerde yo. Semedê dewa tewr dûre ra zî bilezî xeber/îstîhbarat girewtîş, viraştîşê rayîranê dewan û awankerdişê yê xetanê telefonî yeno fend kerdiş ke wexto ke meseleyêka *xirab* bêro meydan do bilezî xeber bigirê birasê ci. Ê ke do gureyêko Kurdewarî bikî yan zî ê dewe û qezayî ke seba dewlete bibê talûkeyin, dewlete rêzê vêrnîti daya gureyanê rayîr û telefon. Seba derhal caardişê nê tedbîran zî hetê wext vîndnêkerdişî ra cayî ke îmkane mahallî estê bi nê îmkanan emr beno ke nê gureyî despêbikerê. Gureyanê wadeyo derg de zî mîyanê ê mintiqayan ke dewlete rê talûke erz kenê de bi rêzê vêrnîti, datehequqkerdişê fendanê ke seba nê gureyan benê ca genê.

Qismo bîn ke derheqê Ewlehîye û Asayîşî de y wina yo:

“6. Ewlehîye û Asayîş:

a. Gureyê Acîl:

(1) Propagandaya ke do bêro kerdiş de seba ke zaf mûhîm o, tespîtkerdişê heremanê ke ê eşîretî ke ti ra Kurd vajîyeno û zaf raşt tespîtkerdişê hususîyetanê nînan.

(2) Dewambîyayîşê arîdayîşê çekan,

(3) nêkerdişê faaliyetanê muzurî yê partîyanê sîyasîyan ke hereme de bi endîşeyê arîdayîşê rêyan, waharê nûfuzbîyayîşê yê reîsanê eşîran û şêxan rê verbest bîyayîş,

b. Gureyê Wadeyo Derg:

(1) Hetanî cayanê tewr dûr yê hereme tesîs kerdişê otorîteyê hukmatî, cayê ke mûmkûn ê de viraştîşê yew qereqolê cendermeyan û bi nê cayan ra îrtibatê telefonî temîn kerdiş, merkezanê qeza nehîyeyan de bi motor û aspar estbîyayîşê qewetanê lezgînan,¹²³

Gama ke bêro ewnîyayîşê hîrê maddeyanê yê qismê sernameyê Gureyê acîlî, çîyo ke verê aseno no yo ke rêyna seke cor de zî vîyert bi sey vatişê *ê ke vanî qey Kurd ê tîya de zî bi vatişê ê eşîretî ke ti ra Kurd vajîyeno zî rêyna Kurdan sey yew netewe yan zî gele qebûl nêkenî. Sey nîzdîbîyayîşê nîzmkerdiş/kêmkerdişî bi vatişê eşîretî Kurdan ra behs kerdo.*

¹²² Rıdvan Akar, Can Dündar. *Ecevit ve Gizli Arşivi*, r.101

¹²³ Env, r.102

Bi despêkerdişê maddeyo yewin ra, kirp bîyo ke gere rewşê hususîyet û cagrafyayê Kurdan zaf raşt tespît bibo. Hewceyê derheqê ê gelan ke do asîmîle bibê de tarîdayîşê/tarîkerdişê zanayîşan û rêyna ê gelî ke do asîmîle bibê, çekî ke destê înan de yê gere bêrê arîdayîş ke gama ke yew mudahale yan zî şer virazîyo do hîna asan înan de mûcadele bikî. Bê înan, faalîyetanê yê partîyanê sîsyasîyan ke muzur ê sey yew talûke yenê vînayîş û vergirewtîşê na rewşe wazîyeno. Yew tedbîro bîn zî vergirewtîşê binûfuzbîyayîşê reîs û şêxan o.

Mîyanê fendanê yê wadeyo derg yê nê qismî de zî, berdişê otorîteyê dewlete hetanî herema tewr dûre, seba ney zî cayê ke îmkanê xo esto de viraştîşê qereqolan ke aparatê diwasnayîş û îdeolojîk yê dewlete yê. Dima ra tedbîrê tesîs kerdişê yê îrtîbatanê telefonan yê na hereme fend bîyê. Bi înan ra pîya, estbîyayîşê qewetanê lezgîn yê motorin û aspar nê nehîye û qezayan de wazîyeno. Seba ke hereme de gama ke meseleyê bivejî hetanî zaf avernêşêrî mûdahaleyê înan bi lezgînî bibo. Duştê pêroyê nê tedbîran û cehdê asîmîlasyonî de şîroveyê, cepeyê Kurdan ra eksê nê tetbîqan de yew sarewedartiş zî pawyeno, êşkeno virazîyo.

Dima ra;

“7. Aversîyayîşo Sosyal û Ekonomîk:

a. Gureyê Acîl:

(1) Îhtîyacê mehellî, nîsbetê îmkananê malî de, derhal gere hal bibê (sey awê şimitîşî yê dewe).

b. Gureyê Wadeyo Derg:

(1) Sey merkezê averşîyayîşo sosyal û ekonomîk înkîşafî rê mûseîd ê, bi vîjnayîşê qezayanê ke tede tena Kurdî qal bena û qezayî ke hem Kurdî, hem Tirkî û hem zî Erebkî tede qalbenê, nê cayan de cerebnayîşê usulanê ke eidê averşîyayîşê yê pêroyê hereme yê.”¹²⁴

Semedê temînê asîmîlasyonî hend tedbîr estê la semedê averşîyayîşo ekonomîk û sosyal tena di maddeyî ameyê nuştîş. Nînan ra yew pêşwazîkerdişê yê hewceyanê mehellî sey awê şimitîşî yê dewe yo o bîn zî cayê ke merkezbîyayîşê averşîyayîşî rê mûseîd ê de heremê ke tede Kurd, Tirk û Erebkî ciwîyêne de cerebnayîşê usulanê averşîyayîşî yo û nê tedbîrî bes dîyê. Tîya ra çîyo ke do birasîyo ci no yo; dewlete heremanê Kurdan de seba averşîyayîşê ekonomîkî zaf zî bi zerre nîya.

Fendê Malî zî wina yê;

“8. Malî:

¹²⁴ Rıdvan Akar, Can Dündar. *Ecevit ve Gizli Arşivi*, r.102

a. Gureyê Acil:

(1) Îmkananê mehelliyan, bi şiklê tehequqkerdişê nê fendan bişuxulî,

(2) Teşebbûsê şexsî, bi şiklê tehequqkerdişê nê fendan herket bikerê,

b. Gureyê Wadey Derg:

(1) Seba averşiyayîşê Rojhelatî yew fono taybet gere tehsîs bibo, fendê hereme eleqayê ey bi palana îqtîsadî ra tespît bibo û tedbîrê ke hewce yê gere bigirîyê.”¹²⁵

Qismê tedbîranê malî, seke cor de sernameyê averşiyayîşo ekonomîk û sosyal de zî esto gureyêko malî de şayîşê/endîşeyê bîyayîşê faydayê gelê hereme rê çîn o, tena tedbîrê bi şiklê tehequqkerdişê îcraatê asîmîlasyonî rê musaîdbîyayîş ameyo fikirayîş. Pêroyê faalîyetan ke do bêrê kerdiş de şerto verên yê temînkardişê asîmîlasyonî esto. Yanî eke îmkanê mehelli yan zî teşebbûsê şexsî temînê asîmîlasyonî bikî yenê kerdiş.

Wadey derg de seba avarşiyayîşê heremê Rojhelatî tesîsbîyayîşê fonêkî taybet ameyo fendkerdiş û badê tespîtê eleqayê fendê hereme bi fendê îqtîsadî ra tedbîrê ke hewce yê do bêrê girewtîş. Çîyo ke fendê hereme ra fehm beno fendê asîmîlasyonî yo. Bi yewbîngirewtîş û yewbîntemamkerdişê yê fenda îqtîsadî û fendê hereme paweyo.

Sernameyo newin yê raporî “Akademîk” o û sernameyo tewr mûhîm yê nê qismî yo. Verê cû kirişnayîşê nê qismî de fayde esto;

“9. Akademîk.

a. Gureyê Acil:

(1) Yew unîversîte ra giredaye, derhal bi awankardişê yew Enstîtuyê Tirkolojî:

a. Gere menşe/kokê înan ke vanî qey bi xo Kurd ê îspat bibo ke Tirk ê û no zî biweşanîyo,

b. Tarîxê Tirk yê Rojhelatî gere bêro nuştîş û neşr bibo.

(2) Ansîklopedîyê Îslamî de, bi girewtîşê nuştayê Mînovskî¹²⁶ ke polîtîkaker û alîmo Rûsî yo û bi suretê hetgirewtîşî, îdda keno ke ê ke vanî qey bi xo Kurd ê menşeyê înan Îranî ya, bi neşikerdişê qismê ê ke vanî qey bi xo Kurd ê de, o yo ke Lozan de bi delegeyan ra dîyayo qebûlkerdiş, bi teza Turanîbîyayîşê menşeyê înan ra û ê ke vanî qey bi xo Kurd ê Tirk ê ke koyî yê ra kewyayo tezad. Na xeletî ya ke mîyanê mûnevveranê Rojhelatîyan de îcabê mûnaqaşayî kena û hetgirê cîyabîyayîşî rê destik dayo, derhal gere bêro tehsîskerdiş.

b. Gureyê Wadey Derg:

(1) Ê ke vanî qey bi xo Kurd ê, derheqê menşeyê/kokê înan raseno qewmanê Turanîyan de, bi cigêrayîşanê çendhetîyan û netîceyanê înan bi wasitayanê neşrîyatî yê çendtewrîyan dewamê vilakerdişê înan bibo.”¹²⁷

Maddeyo verên yê qismê “Gureyê Acil” ke tedbîrê akademîk tede ca genê, derheqê derhal awanbîyayîşê bi yew unîversîte ra giredayê enstîtuyêka Tirkolojî de yo.

¹²⁵ Rıdvan Akar, Can Dündar. *Ecevit ve Gizli Arşivi*, r.102

¹²⁶ Bi raştî nameyê ey Mînorsky o

¹²⁷ Rıdvan Akar, Can Dündar. *Ecevit ve Gizli Arşivi*, r.103

Tîya de hewce esto ke bal biançîyo serê tekîlîya organîk ya ke bêynanetyê nê raporî û TKAE de ya.

Tezê esasî ke na xebate erzena werte ra yew teze zî na ya: bi nê raporî ke sero vindîyayo, cuntaya leşkerî ke bi darbeyê 27 Gulane 1961î îdare girewto binê destê xo, seba her ware de Tirkkerdişê Kurdan sero fendê ke zaf hîra û bi teferruat ê kerdê û gelek tedbîr ameyê fikirayîş. Seba bîzzatî karardişê nê tedbîr û armancan ke qismê “Akademîk” de derbas benê TKAE dîyaya awankerdiş. TKAE, tam zî enstîtuyê Tûrkolojî ya ke gere bêro awankerdiş ke maddyeyo verên yê qismê “Akademîk” yê nê raporî de cagirewto ya. Rêyna programê asîmîlasyon û Tirkkerdişî ke mîyanê nê raporî de vêreno, pêroyê babetan ke kewenî mîyanê xebatê sînoranê yê akademî, bi TKAE rê îhale bîyê. Halê teferruatî nê ney seba ke do qismanê ameyoxan de do bêro vînayîş tîya de no parantez qefîlyeno.

Eke rêyna bêro ewnîyayîşê yê tedbîranê akademîk ra: armanc/fend/spartekî tewr gird yê enstîtuyê Tirkolojî ya ke do bêra awankerdiş na cûmle de yê; *hetê kok/menşeyî ra Tirkbîyayîşê înan ke vanî qey bi xo Kurd ê gere îspat bibo û vila bibo*. Goreyê na xebate, na cûmle, hetanî domayîyê tarîxê Komare, hetê têkîlîyê Kurdan û dewlete ra 1960an ra hetanî 1990an kilmîyê/abstrakê yê nîzdê hîris serran a. Edî *gere tarîxê Tirkî yê Rojhelatî binusîyo û neşr bibo*. Û helbet zî tarîxê Tirkî yê Rojhelatî zî hetê TKAE ra do bêro neşr kerdiş.

2.3. TKAE

TKAE ke babetê na xebate ya 20 Oktobre 1961 de Anqara de ronîyaya. Nîzamname/desturnameyê na Enstîtuye de derheqê awanbîyayîş de nê îbareyî ca genê: “Tarîxê 20 Oktobre 1961î de Anqara de, hetê şexsan ke nameyê înan maddeyo 35ine de vîyeren ra bi nameyê “TKAE” (bi qerarê Desteyê Wezaretan 8.4.1968 tarîx û 6-9826¹²⁸ hûmare – Rojnameyo Resmî: 24.4.1968/12882) yew komela îlmî ronîyaya. Merkezê komare, Anqara – Bahçelievler Soqaqa 17ine, avayîya ke bi hûmarê 38î ya de ya.”¹²⁹ Na komela ke bi nameyê TKAE awan bîya, bi qerarê Desteyê Wezaretan derheqê “hesebnayîşê na komele ke mîyanê komelanê ke faydeyê gelemperî rê yê” de yo zî 08.04.1968 de ameyo girewtîş.

24 Nîsan 1968 de û hûmarê 12882yî yê Rojnameyo Resmî de wina ca girewto: “Hûmarê qerarî:6/9826, Komela <<TKAE>> ke merkezê aye Anqara de yo û

¹²⁸ BCA: Fon No:30 18 1 2-Kutu No:26 Sıra No:1 (Ayrıca B.. TKAE Kuruluş Kararnamesi, Ekler, Ek-2)

¹²⁹ “Tüzük”, www.tkae.org.tr, (ci rasayîş:08.10.2013)

hesbnayîşê na komele mîyane komelanî ke faydeyê gelemperî rê yê; nuşteyê Wezaretê Gureyanê Mîyanênî yo ke bi tarîxê 4.12.1967î û bi hûmarê 81-105/785î û Qurulo Umûmî yê Daniştayî ke bi tarîxê 22.2.1968î û bi hûmarê qerarê 1968/30-52î ra dima, goreyê maddeyo 37ine yê qanunê bi hûmarê 3512yî hetê Desteyê Wezaretanî ra tarîxê 8.4.1968î de ameya qerarkerdiş.”¹³⁰

Awankerdoxê esîl ke waştîşnameyê Enstîtuyî daya Hukmatî; Abidin İtil yo ke Profesora o û Fakulteyê Ziwan û Tarîx-Cografyayî de yo, Osman Nedim Tuna ke Dezgeyê Peydakerdişê Gure û Karkerî¹³¹ de memûr o û rêyna Profesora Ahmet Temir ke Fakulteyê Ziwan û Tarîx-Cografyayî de yo.¹³²

Na qadroya wezîfekerde ya *akademîk* ke seba dayîşê waştîşnameyê awankerdişê yê TKAE, awankerdoxê na enstîtuye Ahmet Temir wina neqlkeno: “TKAE, sey yew *mûeseseya îlmî ya ke bi meseleyanê kulturî yê komanê Tirkan do eleqedar bibe*¹³³ awan bîya. Dewrê yê Cemal Gürselî de ke Serokkomaro çarin yê Komara Tirkîya yo, bi Gureyanê Teverî ra giredaye, do seba nê armancî bixebetîyo, qerarê awanbîyayîşê yew dezgeyî dîyayo û Daîreyê Pancine yê Wezaretî seba îdareyê nê gureyê ameyo wezîfekerdiş.”¹³⁴

Qomîsyonêko ke hetê Prof. Dr. Abidin İtil, Osman Nedim Tuna û Ahmet Temirî ra yeno meydan, seba hadrekerdişê nîzamnâme yê na mûesese *ameyê wezîfekerdiş* û tarîxê 18 Oktobre 1961î de seba awankerdişê komeleyêka îlmî ya ke faydeyê gelemperî rê xebetîyena mûracaatê bi hukmatî kerd. Tarîxê 20 Oktobre 1961î de TKAE resmen awan bî.¹³⁵

Seke fehmbeno, Tirkîya de pêroyê dezgeyanî ke resmî-nîme resmî yê yan zî derheqê şuxulînê nê dezgeyan de dewlete çîyo ke kena yan zî dana kerdiş meheqqeq wahîrê zanayîş a. Tirkîya de seke pêroyê pratîkanê bînan hetê hukmatî ra yan zî îdarekerdoxan ra bi emr/sîparîş ameyo awankerdiş. Tedeye, sînorê hereketî û wezîfeyê naye rêyna hetê hukmatî ra yan zî îdarekerdoxan ra do dîyar bibe.

¹³⁰ *Resmî Gazete*, 24 Nisan 1968, Sayı:12882, r. 2-3, Ankara

¹³¹ İş ve İşçi Bulma Kurumu

¹³² “Tüzük”, www.tkae.org.tr, (ci rasayîş:08.10.2013)

¹³³ Kirpe eîde mi yo

¹³⁴ Ahmet Temir, *Vatanım Türkiye (Rusya-Almanya-Türkiye Üçgeninde Memleket Sevgisi ve Hasretle Şkillenmiş Bir Hayat Hikâyesi)*, Ankara, 2011, TTK Yayınları, r.207

¹³⁵ “Ahmet Temir’in “Vatanım Türkiye” Başlıklı Kitabı Üzerine” <http://www.oncevatan.com.tr/ahmet-temirin-vatanim-turkiye-baslikli-kitabi-uzerine-makale,27299.html>, (ci rasayîş: 08.10.2013)

Derheqê çimeyanê maddî yê TKAE nîzamnamyê enstîtuye de nê îbareyî estê: “Madde 30: Çimeyê maddî yê bingehî yê Komelê TKAE ney ê: a) Endamanê xo ra sey aîdatê dekwetîşî 50 YTL yo, sey aşmaneyî 1 YTL girewîyeno, seba zêdekerdiş û taykerdişê nê mîqtarî qurulo pêroyî deshilatdar o, b) Ardimê Dewlete, c) Pereyê rotişê weşanan, d) Ardimê, bexşê û warîdatê çendtewrî.”¹³⁶ Goreyê neqlê Ercîlasunî enstîtuye serranê xo yê ewîlan de hukmatî ra zî ardim girewto.¹³⁷

Seke maddeyo hîrisin yê nîzamnamiyê ra zî fehm beno, yew yelpazeyo zaf hîra yê finansmanî esto. Çimeyanê warîdatî ra çimeyêko mûhîm zî ardimê dewlete yo ke maddeyê “b”yî de vîyeren. Na enstîtuye 200î ra zafêr kîtab çap kerdê. Ê weşanê ke ma rasayê ci, qaxitê notan ke mîyanê zafê înan de vêjyayê de nusfayyo ke; nê kîtabî belaş sawiyayê û eke rasayo destê şima, keremê xo ra ma rê xeberêk biersawîn.¹³⁸

Wexto ke manayê ekonomîk de bêro ewnîyayîş, gureyêko kulfetê xo zaf giran o yo û tena na enstîtuye bi îmkananê xo kerdişê nê gureyê bêîmkan aseno. Derheqê peydabîyayîşê na paştgirî, Kovara Zebtname yê TBMMyî¹³⁹ de donema 20ine, cîldo 29ine, hûmarê serra 2yine yê Qanûndayîşî de, “Serra 1996î de Wezaretê ma hetê “Qurulê Vîjnayîşê Weşanan” ra qismê ê weşananê peryodîk ê ke qerarê bi înan ra abonebîyayîşî ameyo girewtîş ke pere yê înan dîyayê” de, Kovara Kulturê Tirk rê ke weşanê TKAE a, TBMM tena serra 1996 de 500 hebî abonetiyyî viraştê û seba nê abonetiyan zî 18.000.000 TL pereyî dayî.¹⁴⁰ Bê înan zî rêyna na kovare de listeyê “serra 1996î de ê kîtabî ke kîtabxaneyanê şarî rê ameyê girewtîş” de yeno vînayîş ke gelek weşanê yê TKAE estê. Tena di kîtaban ra seba vilakerdişê bi Kîtabxaneyanê Şarî rê 1020 hebî kîtabî ameyê girewtîş û seba nê kîtaban zî yeno vînayîş ke pêro-pîya 101.976.000 TL pereyî ameyê dayîş.¹⁴¹

Binê şewqê/roşnîyê dataya ke cor de ya û derheqê aboneti û kîtaban yê yew serreyî de ya zî senkronîzebîyayîşê dezgeyan û pozîsyonê ke babetanê finansî de paşt dayîşê yewbînan yê aparatanê dewlete vêjîyeno werte. Hetê aparatanê dewlete ra na qabîliyetê yewbînan de pîya herketkerdişê dezgeyan fehm beno ke yew sewîyeya berz de ya. Yew het de hilberkarê zanayîşî heto bîn de zî TBMM ya ke dezgeyê dewlete ya

¹³⁶ “Tüzük”, www.tkae.org.tr, (ci rasayîş:08.10.2013).

¹³⁷ Ercîlasun, B. Ahmet, “*Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü*”, <http://www.yg.yenicaggazetesi.com.tr/yazargoster.php?haber=20091>, (ci rasayîş: 08.10.2013)

¹³⁸ b. Ekler, Ek-2/3

¹³⁹ Meclîsê Millete ya Gird yê Tirkîya

¹⁴⁰ *T.B.M.M. Tutanak Dergisi*. (Dönem:20, Cilt:29, Yasama Yılı:2), B:108, 18.6.1997, O:1, r.417

¹⁴¹ *T.B.M.M. Tutanak Dergisi*. (Dönem:20, Cilt:29, Yasama Yılı:2), B:108, 18.6.1997, O:1, r.436

tewr eslî ya, vilakerdişê nê zanayîşan ke hilber bîyê de fehm beno ke mîyanê vilakerdoxanê zanayîşanî ra vilakerdoxa tewr bi tesîr a.

2.4. Kovara Kulturê Tirk

Kovara Kulturê Tirk ke weşanê yê TKAE ya, awanbîyayîşê enstîtuye ra dima ca de zî dest bi weşanan kerda. Kovara Kulturê Tirk hûmara xo ya ewîle Teşrîne 1962 de weşanaya. Kûnyeyê/namenasê hûmara ewîl yê na kovare wina ya:

“Weşanger: TKAE

Waharê Îmtîyazî: Prof. Dr Ahmet Temir

Mûdûrê Gureyanê Nuşteyî: Doç. Dr. Şerif Baştav

Vaya/Fiyat:1 T.L. Abonetîya yew serre:12 T.L. Memleketanê tevrî rê ucretê postayî îlawe bena.

Nuşteyî ke kovare de yê bi nîşandayîşê çimeyî eşkeno bêro girewtîş. Fikrî ke nuşte de yê eidê waharê înzayî yê.

Cayê Îdareyî: Bolûk C. 8 Kavaklidere Anqara

Cayê Rêz û Çapî: Matbaayê Ayyildizî Anqara”¹⁴²

Hûmara ewîle de nuşteyo ewîl Atatûrkî rê nusîyayo. Hama hûmar û nuşteyo ewîl ra gelek baş fehm beno ke pardarîya mûşterek yê weşangeranê kovare Kemalîzm o. Vervateyo ke bi sernameyê “Atatûrkî Rê” nusîyayo, sey tezahûrê xêzê/xetê Kemalîst hûmarîyeno wina yo:

“Atatûrkî Rê

Tarîxê dekewtişê mîyanê ciwîyayîşê weşanî yê kovarê ma, ke tam raştê rojanê ke mîyanê ma ra şîyayîşê bedenê fanî yê Atatûrkî yeno, ma ney sey yew tesadûfê talehî yo bi zaf manayin qebûl kenê. Çunke Ensîtuyê ma no armanc de ya ke, emstîtuye ya ke hetê ey ra bi eleqe pawiyaya û serranê xo yê peyênan de bi israr waştî, serê dewayanê sosyalî yê Tirk û Kulturê Tirk de, bi tamamî ê rayîrê ke ey xêz kerdê de şîyayîş, dekerdişê venganiyanê nê wareyan, seba werte vetişê ê eserê ke Netewa Tirk ya gird ke mazîyê xo yo bişan de xelq kerdê, dost û dişmenan rê musnayîş û dasinaşnayîşê înan, o... bi wecîzeyê; kam ke vajo ez Tirk a keyf keyfê ey o. Atatûrk ke qelbê her Tirkî vêşeno tim û tim ma zerrê xo de eşnawenê û bi pêroyî bi ey ra giredayîbîyayîşê xo bi ey ra girediyayê yê.”¹⁴³

Na enstîtuye, na felsefeya esasî ya ke Kemalîzmî dana vêrnîyê xo û pîroz kena, seba armancê nê gureyî zî ke sey waştîşê Atatûrkî qebûl kena. Bi na cûmle zî binê vîrê xo eşkera kenê: “Serê dewayanê sosyalî yê Tirk û Kulturê Tirk de, bi tamamî ê rayîrî ke ey xêz kerdê de şîyayîş, dekerdişê venganiyanê nê wareyan, seba werte vetişê ê eserî ke Netewa Tirk ya gird ke mazîyê xo yo bişan de xelq kerdê, dost û dişmenan rê musnayîş û dasinaşnayîşê înan, o.”

¹⁴² *Türk Kültürü*, serre.1, r.1, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1962, Ankara, qepaxê zerreyî ra

¹⁴³ *Türk Kültürü*, serre.1, r.1, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1962, Ankara, r.4

Dezgeyê xelqkerdişê nasname yê netewa newe “(...) Xo sey wezîfedarê raştmotişê yê îdeolojîyo resmî yanî Kemalîzmî hesebnenê. Kewenê xîretê ney ke asing no zanistî yo.”¹⁴⁴ Wina aseno ke, kovare armancê xo serê duştîyê/kontrastê dost-dişmentî ra awan kena, bi no armanc, mojnenê ke xo daya no gure û ameyox de do bêro vînayîş ke bi esasanê sey *zanistî, objektîfî* ra –hama cûmleyanê ewilînan ra- fehmbeno ke kewta tezdad.

Badê nê vervateyî ke rîpelo verên de yo bi sernameyê “Armanc û Rayîrê Ma” bi metnêko new rîpelî ameyo nuştîş.¹⁴⁵ Goreyê na xebate, rayîrê femhmkerdişê yê kovara Kulturê Tirk, bi vînayîşê “Armanc û Rayîrê Ma” mûmkûn o. Bi no armanc no metno new rîpelî ra dayîşê tayê qisman raşt aseno:

“Armanc û Rayîrê Ma

Armancê Ma;

Yew serre ra nate ke seba awankerdişê enstîtuyeyê ma yeno xebetîyayîş, nîhayet bi vetîşê hûmarê ewilî, destbi ciwîyayîşê weşanî kerda. Sey destgirewtîşê babetê dasinaşnayîş û cigêrayîşê çend hetanî yê kulturo Millî yê ma, weşananê birayîyan dir seba xizmetkerdişê averşîyayîşê yê cigêrayîşan ke no rayîr de yê û hetanî ke destê ma ra bêro ardimkarbîyayîşê averberdişê yê wareyanê kulturî yê milletê ma, bingeyê armancê ma teşkîl keno. Enstîtuye yê ma bi armancê here hete ra û sey pêroyî yê dînyaya Tirk cigêrayîşan kerdiş ameya awankerdiş. Labelê seba ke xelet nêro fehmkardiş ma derhal îlawe bikî ke, xebate ma bi temamî do îlmî bê. Îddaya sîyasî, hele ke îhtîrasan ra dûr vindertiş, badê tepîştîşê rayîrêko bingeyê xo dano cigêrayîşanê îlmî, nê cigêrayîşanê xo bi welçeyanê sîyasî ra bisinorkerdiş, tabîû yo ke ma nêşkêyne rayîrêko îcabanê zanistî seqet keno de şêrê.”¹⁴⁶

No qismê metnî de nîzdîbîyayîşanê esasî ra ameyo behskerdiş. Dima ra, heme yê dinayayê Tirkan sey yew pêroyî her hete ra cigêrayîş, sey sebebê awanbîyayîşî ameyo teqdîm kerdiş. Gama ke mesela temamê dinayayê Tirkan bena zî bi endîşeyo sîyasî, temamê nê xebatan do îlmî bê ra dem ginayo piro. Nîzdîbîyayîşê yê polîtîkayê kovare bi heqîqetî ra zî nê cûmleyî ke eynî rîpel de ca genê kilme kenê: “Netîceyê parçebîyayîşê yê Împaratorîya Osmanî ê komê Tirkan ke Traqya de, Qibrîs de, Sûrîya û Îraq de mendê sirf seba ke teverê sinoranê Tirkîya de yê, ma înan nêgirî mîyanê cigêrayîşanê yê îlmîyan, ma rayîrê zanistî ra nêşînê. Çünke zanistî keweno dima raştî ra, *hal no yo ke ta heqîqet bixoyî yê estbîyayîş û Tirkîyê nê koman o.*¹⁴⁷

Fehm beno ke, *heqîqetî* ke welçe û netîceyê nîhayî yê înan pêşînen dîyar bîyê û ameyê qebûlkerdiş do bêrê cigêrayîş. Na babete de tespîtî Beşikçiyî bi îsabet ê: “Labelê

¹⁴⁴ İsmail Beşikçi, *Bilim Yöntemi, Kürtlerin Mecburi İskânı*, Komal Yayınları, İstanbul, 1977, r.18

¹⁴⁵ Türk Kültürü Dergisi, serre.1, r.1, r.5-13

¹⁴⁶ *Türk Kültürü*, serre.1, h.1, r.5

¹⁴⁷ Kirpe eîdê mi yo

sebebanê serekeyan ra yewe yê xo mecbûrvînayîşê dekwetîşê mîyanê prosesanê hilberê zanayîşan yê dezge û merdimî ke teverê dezge û organanê dewlete de yê, unîversîteyî ke sey yew merkezê canêardişê wezîfeyanê xo yê. Unîversîte, nîzdîbîyayîşê tayê persanê bîngeyên yê welatî de, yew metodo zanistî nêşuxulnaya, Îdeolojîyo resmî yê dewlete eynen qebûl kerda. Bi bîyîşê bêmunâqaşa raştî yo tek, heqîqet ‘raştî yo nîhayî’ yê nê îdeolojîyî ra bawer kerda û şuxulnayîşê metodê zanistî ra bi israr remaya.”¹⁴⁸

No rexneyo ke hetê Beşikçi ra seba Unîversîteyê Tirk ameyo kerdiş, eynî seba TKAE ke mîyanê dezgeyanê hilberkerdişê zanayîşê ke teverê akademîyî de ya zî meqbûl o. Çünke no dezge şuxulnayîşê metotanê yê îlmî ra zîyade, tim cehdê bi armancanê nîhayî ke polîtîk û îdeolojîk ê ra rasayîş de yo.

Wexto ke cumleyanê ameyoxan ra bêro ewnîyayîş, kovare seba bêhetî yê polîtîkaya weşanî bi nê cûmleyan behs kena: “Bi ney zî ma wazenê ney zî biyarî vîrardiş ke, ma, bi tu cereyanê sîyasî ke mewcûd ê ra gîredaye nîyê. Meqsedê ma ciwîyayîşanê kulturî yê înan ke rojane û mazîyo nîzdî de yê, bi metotanê zanistî cigêrayîşê înan ra wetêr çîyêkî nîyo.”¹⁴⁹

No qîsim de prensîbê enstîtuye, bi menfeato millî ra pîyaameyîşê zanayîşî û nê cûmleyî ke hewceyê vînayîşê zanistî ke sey rayîrê qezençkerdişê mûcadeleyan o do bêre dayîş: “Enstîtuyê ma, dezgeyêka sey enstîtuyanê unîversîteyan a, bi verçim de tepîştîşê wecîzeyê <<Ciwîyayîş de mûrşîdo tewr heqîqî îlm o>> yê Atatûrkî, rayîrê zanistî de şîyayîş sey prensîbêkî qebûl kerda. Labelê qoreyê bawerîyê ma, zanist û menfeato millî û fikranê ma têhet de gîrnayîş û pîya rayîrvîstîş, yewbînan rê ardimkar kerdiş hewce yo. (...) Netîceyî ke bi cigêrayîşanê îlmîyan kewenî destê ma û bi ardimê înan bi ser lingan vîstîşo ke bêpaştîndayîşê îdeayêka bi şuur/vîr serkewtîş nêyeno qezençkerdiş.”¹⁵⁰

Bi dewamî, *çîyo ke terkîbê îlmî yê cigêrayîşan ra hîna tay mûhîm nîyo* no yo: “Bîlhassa mîyanê nîmeyê esra peyêne de ê meseleyî ke raşt ameyê kewtê şîklêko hîna mûhîm. Hem awankerdişê nîzamê sosyalî de hem zî şero ke duştê cereyananê xirabînan de yo, ma mecbur ê ke meseleyanê sey înan bidîn naskerdiş. (...) cigêrayîşê kulturê Tirk zî meydanvetîşê ewnîyayîşo millî yê dînya, terkîbê îlmî yê nê cigêrayîşan ra hîna tay mûhîm nêşkeno bêro hûmartîş.”¹⁵¹

¹⁴⁸ İsmail Beşikçi, *Bilim Yöntemi, Kürtlerin Mecburi İskânı*, Komal Yayınları, İstanbul, 1977, r.12

¹⁴⁹ *Türk Kültürü*, serre.1, r.1, r.6

¹⁵⁰ *Env.*, r.6

¹⁵¹ *Env.*, r.8

Qismo ke sey “Armanc û Rayîrê Ma” di qisman ra parçe bîyo, qismo diyin yê metnê vîzyon/mîsyonî sey “Rayîrê Ma” neql bîyo. Badê ewnîyayîşê armancê kovare nika zî do bêro ewnîyayîşê yê rayîrê kovare ra: “Rayîrê ma: (...) bi şiklêko îdeal qiyetdarkerdişê kulturî, tena bi pîya şîyayîşê îdea û zanistî, yanî ê şexsî ke waharê zanayîşo berz ê, eynî wext de hetê îdeayî ra zî bi mûcehhezbiyayîşê eşkeno mûmkûn bo (*waharê îdea= roşnvîro bi îdea*).”¹⁵² Netîceyo ke nê nîzdîbiyayîşê ke rayîro ke do kovare teqîb bikero ra vejîyeno mojneno ra ke; seba mûcehhezbiyayîşê şexsanê zanyaran, eynî wext de hewceyo ke waharê îdeayî zî bibî.

Yew binnameyo mûhîm yo bîn zî binnameyê “Netew, Netewperestî û Perwerde” yî yo. No qisim de terîfê/pênasê Tirkî te de bîyo. Gelo eşrafê na kovare Tirkî û Netewperestî ra çi fehm kenê? Cûmle eynî wina ya: “(...) ma netewperestî bi nijadperestî nîy, bi no şikl, yanî esasê yewîyê şuurî/vîrî de mutalaa kenê: goreyê ma ê ke Tirkî qîsey kenê, waharê şuurê Millî yê, ê ke xo Tirk vînenê, sey Tirk fikiryenê û ciwîyenê heme Tirk ê.”¹⁵³

Satiranê ameyoxan de meselayê îdeayî yena a kerdiş: “Îdea: (...) Atatürk zî ke seba her hete ra bi yêzbiyayîşê, berzbiyayîşê yê Milletê Tirk, her çare rê sare dayo piro û rayîranê esasî yê ney xêz kerdo, ma rê prensîbê îdeayê yê netewperestî sey mîrasî verda ya.”¹⁵⁴

Gama ke bi xetanê pêroyî bêro ewnîyayîş, goreyê armancê yê awabîyayîşê xo TKAE yew kovara perîyodîk ke bi nameyê “Kulturê Tirk” dest bi weşanan kena. Kovara Kulturê Tirk ke cor de armanc û rayîrê aye ra behsbi bi, panc hûmaranê verênan yê naye de babetê Kurdan de tu nuşteyêk ca nêgirewto. Labelê hûmarê şeşine de goreyê caardişê mîsyonê xo babetê Kurdan de dest bi nuşteyan kena. Hûmarê şeşine de, sey mîsyonê na kovare û enstîtuye hetê Fahrettin Kırzioğlu ra yew meqale weşanîyena.¹⁵⁵

Armanc û netîceyo nîhayî yê xebate ke sey xebatanê bînan, sername de xo mojneno: “Goreyê <<Şerefname>> û <<Oxuznameyanê Dede-Qorqutî>> :Kokê Kurdan Qebîleyê Boxduz û Becenî yê Oxuzan ra yo”. Kovara Kulturê Tirk de, pêroyê xebatanê ke derheqê Kurdan de yê do no mînwale de biramê. Prosesê newe ra hilberkerdişê nasname hetanî newayan, bi meqaleyê Kırzioğlu ke 1963 de weşanîyaya start girewto.

¹⁵² Env., r.9

¹⁵³ Türk Kültürü Dergisi, serre.1, r.1, r.11

¹⁵⁴ Env., r.13

¹⁵⁵ M. Fahrettin Kırzioğlu, “<<Şerefname>> ile <<Dede-Korkut Oğuznameleri>> ne göre: Kürtlerin Kökü Oğuzların Boğduz ile Becen Boylarındanır”, *Türk Kültürü*, h.6, Nisan, 1963, r.29-53

Kovare, babetê Kurdan de hilberê zanayîşî de hetanî nîzdê hîris serran aktîf manena. Ewnîyayîşê bi nê hîris serran de fayde esto. Kovare, derheqê Kurdan de hilberê zanayîşî de goreyê rûhê û qapasîteyê zemanî û îsrarê yê hilberê zanayîşî, yeno tespîtkerdiş ke vurîyayîşan mojnena. No het ra, bi ewnîyayîşê hilberê zanayîşî yê kovare gere bi hîrê dewran ra bêro parçekerdiş.

Gama ke biewnîyo hîrê dewranê kovare ra, ewîl sey dewreyê awanbîyayîş û destpêkê weşanan êşkeno bêro bîdestkerdiş. Bêro ewnîyayîşê bi hususîyetanê nê dewreyî ra, enstîtuye hetê îradeyo sîyasî yê nê dewreyî (Hukmatê 27ê Gulane) ra bi ecele ameya awankerdiş. Motîvasyono esasî yê naye hetê cografî, edebî, tarîxî, kulturî, zîwanî ûêb yê pêroyê Tirkan ra cigêrayîşan kerdiş, prosesêkî awanbîyayîşî de xo merkezêkî resmî de wina terîf/pênas kena. Heto bîn ra -ke babetê na xebate ya-, Tirkkerdişê Kurdan, manayê zîwan, tarîx, kultur û nijadî de sey awanîya ke newe ra hilberkerdişê Tirkî yê Kurdan kena est bîya. Badê nê estbîyayîşî bi cût/çift hetî, sere de sey tîmînê cayo/mekano fîzîkî, tamamkerdişê qadroya akademîk û îdeolojîk yew rewşe esta.

Dewreyo ewîl ke nîzdê vîst serrî nê prosesî dewam kerdo de derheqê Kurdan de hilberê zanayîşî goreyê dewreyê diyine hîna tay bîyo. No dewre yo ke bi Darbeyê 12 Êlule 1980î do bipeynî bibo/biqêdîyo seba TKAE yew prosesê bîyîş û averşîyayîşî yo. No dewre derheqê Kurdan de despêkê prosesê yê hilberê zanayîşî yo.

No dewreyo ewîl yê kovare de derheqê Kurdan de di meqaleyê Fahrettin Kırzioğluyî weşanîyayê. Sebebê naye zî no yo ke; seba ke demanê hîna verênan de mîyanê akademî de yan zî teverê akademî de seba nê xebatan kesî zaf çîn bê ke derheqê Kurdan de binusê. Coka bê nê çend meqaleyan na babete de yew hilberê zanayîşî yo zaf ciddî çîno. Zaten no dewr de Tirkkerdişê Kurdan bigiranî yew teamûlo polîtîk îdeolojîk o. Sey netîceyê nê teamûlî, êşkeno bêro vatiş ke na enstîtuye vecîyaya werte. Labelê no derheq de çînbîyayîşê tu kesî seba hilberê zanayîşî, eynî wext de nêşkîya ya astengî zî bibo. Pisportî ra qest no yo ke, ê kesî ke zanî Kurd kam ê, çî yê do îspatbikerê ke Kurd kam nîyê, çî nîyê, yan zî Tirk ê, pisporî yê înan a. Zanayîşê Kurdî kam ê çî yê, seba îfadekerdişê Kurdî kam nîyê, çî nîyê yew şerto verên o.

Mîyanê sîyasetî de -seke qîsmanê verêna de zî îfade bi- derheqê Kurdan de gelek fikrî estê labelê, hûmarê kesan ke do no ware de binusî coka seba nê Gureyê zanayîş lazim o etaba/gama ewîl de zaf tay ê. Serencamê nê gureyî wina êşkeno bêro

kilmkerdiş: Sîyaset vano ke Kurdî Tirk ê, hilberkarê zanayîşî zî no *pêşnîyaz zanistî kenê*. Seke Foucault vano: “îdeolojî zanistî ra cîya nîyo.”¹⁵⁶

Dewreyo diyin yê newe ra hilberkerdişê nasnameyê Kurd yê kovarê Kulturê Tirk zî bi Darbeyê 12 Êlule 1980î despêkeno. Darbeyê 27 Gulane re nate mîyanê Kurdan de bi taybetî Çepê Kurdan û “Apoçî”yî yan zî PKK û bê înan nîzdê 1980 de sey tevgeranê Tekoşîn, Kawa, KUK û DDKOyî gelek fraksîyonî yenê meydan.¹⁵⁷ Nayê ra zî îradeyê Darbeyê 12 Êlule zî bi taybetî serê meselayê Kurdan de şuxulyenê. Darbeyê 12 Êlule 1980î, hetê newe ra hilberkerdişê nasnameyê Kurd ra, dewreyo tewr zaf weşanan kerdiş yê TKAE yo. Hem hetê weşanayîşê meqaleyan ra hem zî hetê çapkerdişê kîtaban ra no dewre de rasîyayo hûmara maksîmum. Derheqê Tirkbîyayîşê Kurdan de bi desan meqale û kîtabî no dewre de çap bîyê û zerqê mîyanê şarî bîyê. Netîceyo ke tîya ra vêjîyeno no yo: darbeyanê leşkerî ke benê de gure qeydêkî gêreno tadîyeno û raseno Kurdan. Heto bîn ra gureyo ke Kurdan tewr eleqedar keno yeno kerdiş. Badê Darbeyê 12 Êlule 1980î, 19 Oktobre 1983 de qanuna ke bi hûmarê 2932 ya Rojnameyo Resmî de çap bîya û bi îfadeyê “Ziwanê yewin yê dewletanî ke hetê Dewletê Tirkîya ra ameyê naskerdiş, bê nê ziwanan bi tu ziwaneke îfadekerdiş eşkerakerdiş û vilakerdişê înan ameyo qedexekerdiş” Kurdî bi topî qedexe bîya.¹⁵⁸ Na qanune hetê Turgut Özalî ra 12 Nîsane 1991 de merîyet ra wedarîyaya. Dima ra zî seba ke Kurdan gelek sey dezge, enstîtuye, partî awan kerdê û weşanî kerdê edî TKAE derheqê Kurdan de weşanî xo birnayê.

Nê darbeyî ke tesîrê înan bi des serran nêvîyerenê û mîyanê tarîxo sîyasî yê Tirkîya de waharê cayê pîl ê, meheqqeq yew netîceyê xo ke bi Kurdan ra têsîr kerdo esto. Darbeyê 27ê Gulanê TKAE awankerda, Darbeyê 12ê Êlule zî gan dayo TKAE û hûmarê hilberî/kîtab/meqaleyan resnayo serçeçan. Darbeyê 12ê Êlule, têmînê zaf kesan ke no ware de do bixebîtê kerdo, nê merdimî babetê nuştişê kîtab yan zî meqaleyan ke îddîayê Tirkbîyayîşê Kurdan kenê de teşwîq bîyê û enstîtuyê hem maddî û hem zî manewî paştgirî dîya. Na rewşe, bi ewnîyayîşê serranê weşanayîşê yê lîstêyê weşananê

¹⁵⁶ Michael Foucault, Bilginin Arkeolojisi, aç: Veli Urhan, Birey Yayıncılık, İstanbul, 1997, r.237

¹⁵⁷ Suavi Aydın-Yüksel Taşkın, 1960’tan Günümüze Türkiye Tarihi (2. Baskı), İletişim Yayınları, İstanbul, 2014, r.316-317

¹⁵⁸ M. Malmîsanij, *Türkiye ve Suriye’de Kürtçe Kitapçılığının Dünü ve Bugünü*, Vate Yayınevi, İstanbul, 2006, r.16-17

kîtaban yê enstîtuye ra ê kîtabî ke derheqê Kurdan de çap bîyê xo mojnênê. 1981 ra hetanî 1984 bi topî 29 hebî kîtabî çap bîyê.¹⁵⁹

Atmosfera sîyasî yê Tirkîya, badê darbeyê 60î ra ver bi 80an hereketanê sîyasî yê zaf cîyayîyan rê do şahadî bikero. Yeno zanayîş ke hetê tarîxo sîyasî yê Tirkîya ra, tevgeranê sîyasî yê raştî yan zî çepî na deme ra nete zaf zêdeyêne. No dewreyo ke fraksîyonê sîyasî zêde benê û despêkê zaf polîtîkbîyayîşê yê cematî yo de, tekdûzeyî yê dewreyê tek partîyî ra yeno vêjîyayîş û awayîyê tevgerî yê îdeolojîk û polîtîk vecîyenê werte.

Tirkîya de, tevgerê Kurdan yê sîyasî, nîmeyê seserra pêyêne de bi dawayê 49an toximê ayê erzîyayo û sey dewreyê raşteqînbîyayîşê yê tevgeranê sîyasî yê moderne yeno qebûlkerdiş. No dewr ke gelek awayîyanê sîyasî yê neweyî dest bi ciwîyayîşî kerdê de gelek awayîyanê sîyasî yê newe yê Kurdan zî vêjîyayê werte. Nê tevgeranê neweyan bi xo ra newe qewxeyî/pêkotişî zî ardê. Pêkotişanî Elewî û Sunnî zî bi despêkê netîceyanê gonînîyan ver bi 80an de hetê leşkeran ra sey sebebê darbeyî do bêro vînayîş.¹⁶⁰ Nînan ra wetêr Komara Tirkîya de, Îttîhad û Teraqî ra nate, duştê mojnayîşê estbîyayîşê yê Kurdan de lez û bez bi hilberkerdişê zanayîşî yan zî bi metotanê sîyasî yan zî zor û diwasî cehdê çînkardişê/qîrkerdişê Kurdan kenê yan zî derheqê çînbîyayîşê Kurdan de hemleyan kenê. No reaksiyonê estbîyayîş-çînbîyayîşî hetanî 90an dewam kerdo.

2.5. Hilberkarê Zanayîşî yê Enstîtuye

Awanbîyayîşê yê TKAE ra dima na enstîtuye bena merkezê xebatanê sey *Tirkîyê Kurdan yan zî Kurdîrki*¹⁶¹. Badê dewrê merkezîyayîşî, hama êşkeno bêro vatiş ke temamê înan ke derheqê Kurdan de nusenê bi na enstîtuye ra qedeyêkî do tekîldar bibî û halê yew merkezo biyez ke derheqê Tirk mojanayîşê Kurdan de pêroyê xebatan weşnaneno geno. Badê yew-çend meqaleyan, enstîtuye nê meqaleyan top kena û sey kibêkî çap kena û dima zî beleş her ca ra vila kena.

Herçiqas hilberkarê zanayîşî eşrafanê cîya-cîyayan ra bî zî, derheqê Kurdan de armancê nê hilberkaran bi îdeolojîyê Dewlete ra paralel o. Merkezê Tirkkerdişî wertax o labelê Tirkkerdoxî dezge û awayîyanê cîya-cîyayan ra yê. Nizdê temamê awankerdoxanê yê na enstîtuye bi ûnwananê akademîk ê. Bê hilberkaranê zanayîşî yê

¹⁵⁹ b. Fahrettin Kırzioğlu, *Dağıstan-Aras-Dicle-Altay ve Türkistan Türk Boylarından Kürtler*, TKAE Yayınları, Ankara, 1984, r.78-80

¹⁶⁰ M. Ali Birand, *12 Eylül Saat: 04.00*, Karacan Yayınları, 1984, İstanbul, m.r.62-63

¹⁶¹ Bi Tirkî: Kürttürklüğü

kihanî, ê hilberkarê zanayîşî yê neweyî yan akademî ra yê yan ê ke hereme de wezîfedarê îdarîyî yê ke teqawût bîyê yê yan zî leşkerî ke teqawût bîyê ra yê. Ê ke seba *pawitişê yewîyê welatî* nusenê her wext hetê dewlete ra teqdîr vînenê.

Qedroyê Tirkkerdişî bi pêroyî dormalê Unîversîteyanê Xarpêt, Erzirom, Qêserî û Anqara de Hacettepeyî de kom bîyê û qismêkî înan hama zî nê unîversîteyan de xeberîyêne û hama zî derheqê Kurdan de no mînwal de nusenê. Nê merdimî sey; Feharettin Kırzioğlu, Hayri Başbuğ, İsmet Parmaksızoğlu, Kadri Kemal Kop(Sevengil), M Abdulhalûk Çay, Tuncer Baykara, S. Ahmet Arvasi, Faiz Demiroğlu, Bahaeddin Ögel, İsmet Alpaslan, Hıdır Öztürk, Hamit Zübeyir Koşay, M. Aktok Kaşgarlı, Zeynep Türkmen, Aydın Taneri, Kâzım Mirşan, Edip Yavuz, İbrahim Kafesoğlu, Ramazan Salman, Kadir Kasalak, Nail Tan, Oğuz Pala, Bedri Noyan, İsmail Aka, Orhan Türkoğan, Ahmet Buran, Şükrü Elçin, Tuncer Gülensoy, Şükrü Kaya Seferoğlu, H. Kemal Türközü, Ali Berat Alptekin, Ahmet B. Ercilasun, Zeynep Korkmaz, Saim Sakaoglu, sereyê nê merdimanî ke mîyanê Tirkkerdoxan de yê yenê. Qismêkê înan merdê, labelê zafê înan hama zî ciwîyêne û hama zî unîversîteyanê Tirkîya de wezîfeyanê xo dewam kenê. Nê nameyî bi pêroyî warêyê Edebîyatê Gele yê Tirk de hama zî zaf wanîyêne, yenê şinasnayîş û refere benê. Zafê înan Edebîyatkarê Gelî bê zî babetanê ke derheqê tarîx, nasname, ziwan, etnolojî û kulturê yê Kurdan de zaf cûretkar hereket kerdo û hama zî nîsbeten hereket kenê.

Qismo Hîrêyin: Tirkkerdişê Kurdan

3.1. TKAE Û Kurdî

Bi îtîbarê babetanê weşananê peryodîk yan zî bêperyodîk yê TKAE bê hilberkerdişê zanayîşî, ê ke en zaf benê babetê nê xebatan sere de Kurdî yenê. Derheqê îdeolojî, şikl û muhtewa yê awanbîyayîşê na enstîtuye –ke cor de zî zaf behs bi bi- de wareyê xebatî yê yewinî Kurd ê. Ê kîtabî ke hetê na enstîye ra ameyê çapkerdiş, mîyanê înan de ê ke babetê înan Kurd ê zaf ê. Mîsal peynîyê kîtabê ke hetê Fahrettin Kırzioğlu ra ameyo nuştîş û nameyê xo “Mîyanê Qewmanê Tirkanê yê Daxistan-Aras-Dicle û Tirkîstanî ra Kurdî” de lîsteyê kîtaban ke hetê TKAE ra ameyê çapkerdiş de 84 hebî

kîtaban ra 31 hebî derheqê yan zî bi elaqeyê Kurdan de yê.¹⁶² Tîya de seba şênberkerdişê nê zanayîşî lîsteyê nê 31 kîtaban do bêro nîşandayîş:

1- İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milliyetçiliğinin Meseleleri* [Meseleyî yê Netewperestîyê Tirk], TKAE Yayınları, Ankara, 1966, 208 Sayfa

2- Laszlo Rasonyi, *Tarihte Türklük* [Tarîx de Tirkîye], TKAE Yayınları, Ankara, 1971, 418 Sayfa

3- İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü* [Kulturê Tirk yo Millî], TKAE Yayınları, Ankara, 1976, 413 Sayfa

4- M. Şerif FIRAT, *Doğu İlleri ve Varto Tarihi* [Tarîxê Bacaranê Rojhelatî û Vartoyî], 4. Baskı, TKAE Yayınları, Ankara, 1981, 269 Sayfa

5- Şükrü Mehmet Sekban, *Kürt Sorunu* [Problemê/Persê Kurd], 4. Baskı, TKAE Yayınları, Ankara, 1981, 47 Sayfa

6- Şükrü Kaya Seferoğlu, *Anadolu'nun İlk Türk Sakinleri: Kürtler* [Cayîyê Tirkî Ewilê yê Anatolyayî: Kurdî], TKAE Yayınları, Ankara, 1982, 132 Sayfa

7- M. Rıza, *Benlik ve Dilbirliğimiz* [Yewîya Ziwanî û Xoyîyê Ma], 2. Baskı, TKAE Yayınları, Ankara, 1982, 67 Sayfa

8- Şükrü Kaya Seferoğlu – Halil Kemal Türközü, *101 Soruda Türkler'in Kürt Boyu* [101 Persan de Qewmê Kurdan yê Tirkan], TKAE Yayınları, Ankara, 1982, 122 Sayfa

9- Süleyman Sabri Paşa, *Van Tarihi ve Kürt Türkleri Hakkında İncelemeler* [Tarîxê Wanî û Derheqê Kurdan de Tetebbuat], Yay. Haz: Gamze Gayeoğlu, 3. Baskı, TKAE Yayınları, Ankara, 1982, 122 Sayfa

10- Kadri Kemal Kop (Sevengil), *Araştırma ve Düşüncelerim* [Cigêrayîş û Fikrî Mi], 2. Baskı, TKAE Yayınları, Ankara, 1982, 70 Sayfa

11- H. Kemal Türközü, *Osmanlı ve Sovyet Belgeleriyle Ermeni Mezalimi* [Bi Belgeyanê Osmanîyan û Sowyetîyan Mezalîmê Arminîyan], TKAE Yayınları, Ankara, 1982, 116 Sayfa

12- M. Salih San, *Doğu Anadolu ve Muş'un İzahlı Kronolojik Tarihi – Muş Yöresindeki Ermeni Terörü ve Kürt Türkleri* [Anatolyayê Rojhelatî û Tarîxo Kronolojîkî yê Mûşî- Terorê Arminî ke Heremê Mûşî de yo û Kurdê Tirkî], Yay. Haz: Gürsan ÖNER, TKAE Yayınları, Ankara, 1982, 212 Sayfa

13- Nazmi Sevgen, *Doğu ve Güneydoğu'da Türk Beylikleri – Osmanlı Belgeleri İle Kürt Türkleri Tarihi* [Rojhelat û Başûrê Rojhelatî de Begtîyanê Tirk- Bi Belgeyanê Osmanî Tarîxê Kurdan yê Tirkan], Yay. Haz: Şükrü Kaya Seferoğlu, H. Kemal Türközü, TKAE Yayınları, Ankara, 1982, 288 Sayfa

14- Kadri Kemal Kop (Sevengil), *Anadolu'nun Doğu ve Güneydoğusu – Tarih, Etnografya, Folklor* [Rojhelat û Başûrê Rojheşatî yê Anatolyayî-Tarîx, Etnografya-Folklor], Yay. Haz: H. Kemal Türközü, TKAE Yayınları, Ankara, 1982, 69 Sayfa

¹⁶²Fahrettin Kırzioğlu, *Dağıstan-Aras-Dicle-Altay ve Türkistan Türk Boylarından Kürtler*, TKAE Yayınları, Ankara, 1984, m.r.75-80

- 15- Edip Yavuz, *Doğu Anadolu'da Dil-Ontomastik İlişkileri Üzerine Bir Derleme* [Rojhelatê Anatolîyayî de Arîdayîşêkî Serê Tekîliyê Zîwan-Ontomastîkî], TKAE Yayınları, Ankara, 1983, 96 Sayfa
- 16- Tuncer Gülensoy, *Kürmançî ve Zaza Türkçeleri Üzerine Bir Araştırma* [Tirkîyê Kûrmancî û Zaza Sero Cigêrayîşêkî], TKAE Yayınları, Ankara, 1983, 74 Sayfa
- 17- İsmet Parmaksızoğlu, *Tarih Boyunca Kürttürkleri ve Türkmenler* [Domayîyê Trixî ra Kurdtirkî û Tirkmanî], TKAE Yayınları, Ankara, 1983, 126 Sayfa
- 18- Laszlo Rasonyi, *Türk Devletinin Batıdaki Varisleri ve İlk Müslüman Türkler*, “Hazarlar, Macarlar, Kürttürkleri, Hunlar, Ogurlar, Avarlar, Sabirler, Göktürkler, Peçenekler, Uzlar, Kumanlar, Gazneliler, Karahanlılar, Selçuklular, Atabegler, Memlûklular, Timuriler” [Warîsî Dewleta Tirk ke Rojawan de yê û Tirkî Bisilmanî yê Ewilî, “Hazarî, Macarî, Kurdtirkî, Hûnî, Ogurî, Awarî, Sabîrî, Goktirkî, Peçenekî, Uzi, Qumanî, Gazneyîşî, Qaraxanlıyî, Selçuxluyî, Atabegî, Melûkluyî, Tîmuriyî”], TKAE Yayınları, Ankara, 1983, 240 Sayfa
- 19- Kâzım Mirşan, *Prototürkçe'den Bugünkü Kürtçeye* [Prototirkî ra ver bi Kurdîya Rojane], TKAE Yayınları, Ankara, 1983, 46 Sayfa
- 20- M. Abdulhalûk Çay, *Anadolu'da Türk Damgası “Koç Heykel – Mezar Taşları ve Türkler'de Koç – Koyun Meselesi”* [Anatolîya de Morê Tirk “Kerreyî Gorî-Heykelî yê Beranî û Meselayê Mêşna], TKAE Yayınları, Ankara, 1983, 194+49 Sayfa
- 21- Ahmet Caferoğlu, *Türk Kavimleri* [Qewmanê Tirkan], TKAE Yayınları, Ankara, 1983, 96 Sayfa
- 22- Aydın Taneri, *Türkistanlı Bir Türk Boyu Kürtler Kürtler'in Kökeni-Siyasi, Sosyal ve Kültürel Hayatları* [Kurdî Qewmêka Tirk, Kokê Kurdan-Siyasî, Sosyal û Kulturî], Genişletilmiş 2. Baskı, TKAE Yayınları, Ankara, 1983, 187 Sayfa
- 23- Zeynep Türkmen, *Türk Milli Birliği ve Tkp* [Yewîya Tirk ya Millî û TKP], TKAE Yayınları, Ankara, 1984, 64 Sayfa
- 24- M. Aktok Kaşgarlı, *Doğu ve Güneydoğu Anadolu Uygarlığına Giriş* [Dekewtişê Medenîyetê yê Rojhelat û Başûrê Rojhelatî yê Anatolîyayî], TKAE Yayınları, Ankara, 1984, 88 Sayfa
- 25- Hamit Zübeyir Koşay, *Erzurum ve Çevresinin Dip Tarihi* [Tarîxo Binîn yê Erzirom û Dormalêyê Ey], TKAE Yayınları, Ankara, 1984
- 26- Hıdır Öztürk, *Tarihimizde Tunceli ve Ermeni Mezalimi* [Tarîxê Ma de Mezalîmê Tuncelî û Arminî], TKAE Yayınları, Ankara, 1984, 120 Sayfa
- 27- İsmet Alpaslan, *Ağrı Anadolu'nun Giriş Kapısı* [Ağırî Berê Dekewtişê yê Anatolîyayî], TKAE Yayınları, Ankara, 1984
- 28- Hayri Başbuğ, *Kürttürkleri Ve Fanatik Ermeni Faaliyetleri* [Kurdtirkî û Faalîyetî Fanatîk yê Arminî], TKAE Yayınları, Ankara, 1984, 144 Sayfa
- 29- Hayri Başbuğ, *Göktürk - Uygur Zaza – Kurmanc Lehçeleri Üzerine Bir Araştırma* [Goktirk-Uygur Lehçeyanê Zaza-Kurmanc Sero Cigêrayîşêkî], TKAE Yayınları, Ankara, 1984, 88 Sayfa
- 30- Hayri Başbuğ, *İki Türk Boyu Zaza ve Kurmanclar* [Di Qebîleyê Tirkan Zazayî û Kurmancî], TKAE Yayınları, Ankara, 1984, 89 Sayfa

31- M. Fahrettin Kırzioğlu, *Dağıstan-Aras-Dicle-Altay ve Türkistan Türk Boylarından Kürtler* [Mîyanê Qewmanê Tirkanê yê Daxistan-Aras-Dicle û Tirkîstanî ra Kurdî], TKAE Yayınları, Ankara, 1984, 80 Sayfa¹⁶³

Yanî na enstîtuyê, êşkeno bêro vatiş ke enerjîyê xo se ra çewres seba Kurdan xerc kerdo.

Kovara Kulturê Tirk ya ke Tirkîya de mûdeyo gelek derg de dewamê weşananê xo kerdo ya –ke hama zî dewam kena- kovara ke hususî serê Kurdan de sey “weşana ke wezîfedarkerde ya” zanayîşan hilber kena. TKAE, 1960an ra hetanî 1990an sey merkezêk babetê Kurdan de bi *îrade* û bi *cehd* weşananê xo domnena.

Meseleyêka bîne ke gere behsê naye bibo na ya, meselayê newe ra namekerdişê Kurdan o. Tîya de do bêro ewnîyayîşê yê termê “Kurd” yan zî “Kurdî” ke hetanî no dewr şuxulîyayo û dima ra herindê nê termî de şuxulnayîşê termê yê “Kurdirtkî” ke erzîyayo mîyanê sîrkûlasyonî ra. Bi dîrektî, no proses bi serê çekuyanê mifteyîyan de kaykerdiş despêkerdo, nîhayetê xo de bawerîyê qebulkerdişê yê termê “Kurdirtkî”yî ke terîfkerdişê/pênaskerdişê yê nasnameyêka newe yo ke hilber kerdo.

No termo newe ke hilber bîyo, pêroyê eseranê ke dezgehê TKAE ra vêjîyayê de ameyo şuxulnayîş. Şükrü Kaya Seferoğlu ke kovara Kulturê Tirk de bi sernameyê “Derheqê Kurdan de” yew meqale weşanaya, cêrnoto ke seba tabîrê “Kurdirtkî” dayo de nuştî ke; *no tabîr eynî wext de Kovarê Domayîyê Serran de Tarîx û Kovarê Qewetanê bi Çekînan de zî şuxulîyeno.*¹⁶⁴ Yanî eke *aqilê dewlete* çîyêkî biwazo bi pêroyê aparatanê xo û bi senkronîze o gure dano kerdiş, dano şuxulnayîş.

Meseleyêka bîne zî na ya ke tehrîfkerdişê eseran/kîtaban a. Ê kîtabî ke verê cû ameyê çapkerdiş û derheqê Kurdan de yê newe ra û bi tehrîfan ameyê çapkerdiş. Tîya de tena bi qepaxanê di kîtaban sero do na namesela hîna zelal bibo. Kûnyeya verên ya orjînale: Süleyman Sabri Paşa, *Van Tarihi ve Kürdler Hakkında Tetebbuat* [Tarîxê Wanî û Derheqê Kurdan de Tetebbuat], Matbaa-î Ebu Zîya, İstanbul, 1928. Çapo ke hetê TKAE ra 1982 de ameyo kerdiş û nameyê ey ameyo vurnayîş zî wina yo: *Van Tarihi ve KÜRT Türkleri Hakkında İncelemeler* [Tarîxê Wanî û Derheqê KURD Tirkan de Cigêrayîşî]¹⁶⁵.

¹⁶³ M. Fahrettin Kırzioğlu, *Dağıstan-Aras-Dicle-Altay ve Türkistan Türk Boylarından Kürtler*, TKAE Yayınları, Ankara, 1984, m.r.75-80

¹⁶⁴ Şükrü Kaya Seferoğlu, “Kürttürklerine Dair”, *Türk Kültürü*, h.242, Haziran, 1983, r.29

¹⁶⁵ b. Îlaweyî, Îlawe-4

Kîtabo diyin zî kûnyeya verên ya orjînale wina ya: M. Salîh San, *Bu Bir Rapordur: Doğu Anadolu ve Muş'un İzahlı Kronolojik Tarihi (Kürklük ve Çerkezlik Konusuna da Değnilmiştir)* [No Raporêkî yo: Rojhelatê Anatolîyayî û Tarîxo Kronolojîk yo bi Îzeh (Babetê Kurdî û Çerkezî ra zî Behs Bîya)], Özel Yükseliş Koleji Yayınları, Ankara, 1966. Nameyê nê kitabî ke badê vîyertişê bi tornayê TKAE zî wina bîyo: *Doğu Anadolu ve Muş'un İzahlı Kronolojik Tarihi, Muş Yöresindeki Ermeni Terörü ve Kürt Türkleri* [Anatolyayê Rojhelatî û Tarîxo Kronolojîkî yê Mûşî- Terorê Arminî ke Heremê Mûşî de yo û Kurdê Tirkî].¹⁶⁶

3.2. Ziwan

Seke yeno zanayîş ziwan, unsurêko tewr mûhîm yê gel, kom û cematêkî ra yew o. Nê cûmleyî mûhîmatîyê ziwani do hîna akerde û zelal bidî:

“Unsuranê tewr mûhîman ra yew zî ke *cematî* keno *netewe* ziwan o. No hete ra ziwan, kerreyanê tewr biqiyemetan yê awayîyê cematî ra yo. Çunke kultur û medenîyetê cematî, bi averşiyayîşê ziwani yeno biqiyemetkerdiş. Ziwan, bi kirişnayîşê kultur û tarîxê verî bi neslanê ameyoxan rê hîşê tarîxî ano pîya/qewmnenê. Bi şuxulnayîşê ziwani hususîyetê yê cematî neslanê neweyan rê yenê musnayîş. (...) Ziwan bi gonîtiyê xo û sosyalbîyayîşê xo cematî zî gonî û têhet de tepişeno.”¹⁶⁷

Û bi dewamî:

“Ridê bi qismî seba yezê tekîdarî yo gird ra, ziwan bi koko etnikî, polî, cinsîyetî, nijadî û pîyayîyê pêroyê kulturî ra nîzdî ra giredayî yo. O, bi eks kerdişê dînya nêmanêno; dînyayan û raştîyan helq keno zî. Tezahûranê bînan yê edebîyat, sîyaset, zanîst, dîn û kulturî, ziwan çîn bo nêyeno tesewwurkerdiş. No ride ra ziwan, yew çimeyê iqtîdarî yo.”¹⁶⁸

Ziwano ke bi her hetê cematî ra qeydeyêk tekîliyêkî ey esta, bi îtibarê stratejîkbîyayîşê ziwani ra, wareyê mûdahaleyanê yê verênan ra yew o. “Ziwanê Kurdî, hetanî peynîyê seserra 19ine bi mûdahaleyanê dîrektî yê hukmatanê merkezîyan ra kêm-zêde azad aver şî. Tirkîyayê Osmanî û Îran ke dewletî tradîsyonî yê ke sist entegre bîyê, Kurdîstan de yew halo ke polîkayanê bi têsîran qebûl bikerê û tetbîq bikerê de nî bî.”¹⁶⁹ Labelê Tirkîya de merhalêyê awanbîyayîşê yê Komare ra dima têsbitê Hasanpurî zaf mûhîm ê:

“Polîtîkayê Tirkîyaya Komare, awanbîyayîşê 1923yî ra nate, çîyo ke sey “ziwankiştîş”î (linguicide) yan zî “jenosîdo ziwani”yî (linguistic genocide) yeno binamekerdişê rê numuneyêko tîpîk o. Tirkîyaya Komare ya ke herindê Dewleta Osmanî ya ke sist entegre bîya girewta, sey netewe-dewletêka(nation-state) Rojawanbîyaye,

¹⁶⁶ b. Îlaweyî, Îlawe-5

¹⁶⁷ Savaş Çoban, *Küreselleşme, Ulus-Devlet Azınlıklar ve Dil*, Su Yayınları, İstanbul, 2005, r.23

¹⁶⁸ Emir Hasanpur, *Kürt Diliyle İlgili Devlet Politikaları ve Dil Hakları*, Avesta Yayınları, İstanbul, 1997, r.11

¹⁶⁹ Emir Hasanpur, *Kürt Diliyle İlgili Devlet Politikaları ve Dil Hakları*, r.13

gelek merkezî û ya ke serê nasnameya tirk ya etnîkî de ameya awankerdiş. Pratîkê merkezîkerdiş û Tirkkerdişî, bi sebebê sarewedartişan yê Kurdan(1925, 1927-31, 1930-32, û 1937-38 de) ke bi şîddet ameyê diwasnayîş bi”¹⁷⁰

Bi pêroyê nê pratîkan, badê awankerdişê Komare nîzdê 70 serran nê polîtîkayê “ziwankiştîş”î (linguicide) yan zî “jenosîdo ziwani”yî (linguistic genocide) kerdê tradîsyonî. dewlete seba qedexekerdişê şuxulnayîşê yê ziwane Kurdî qanûnî tertîb kerdê, cezayê hepsî û pereyan ardê. No dewre de bi Kurdî qisekerdiş qêdeyêko zaf pêt ameyo qedehekerdiş û bi cezayan no pratîk resayo hetanî cayanê tewr taybetan yê ciwîyayîşî. Zanayeno ke; mîsal, dema ke yew mêşina pancas kuruşe bî, ê dewijî ke malê xo ardên bazar, seba çekuyêka Kurdî panc kuruşe ceza dayêne.¹⁷¹ Wexto ke nê tradîsyonî ke dewam kerdêne, TKAE zî seba Tirkkerdişê Kurdan rayîro ke ewîl cî ra mûracaat kerdo rêyna ziwane Kurdan o. TKAE ya ke loqomotîfa tewr gird yê nê trodîsyonê 70 serreyî ya, wareyê ziwani de (hetanî 1995) gelek ked xerc kerda. Rayîranê îspatî ra rayîro ewîl yê estbîyayîş yan zî çînbîyayîşê Kurdan ke sey netewe, seba ey ke mucadeleyê estbîyayîşî yan zî o yo ke wazîyeno çîn bibo sey qonaxêkî ewîlên êşkeno bêro vînayîş.

Gama ke no bingeh de bêro ewnîyayîş; TKAE gama verên de çînbîyayîşê ziwane Kurdan sero vinderta. Dima ra eke ziwane Kurdan esto zî ziwaneko seba ke arîdayêyê çekuyan o ziwane nêhesebîyeno yo. Yan zî Kurdî zaten Tirkî ya yan zî lehçeyêka Tirkî ya. No vatiş dewamê nê tradîsyonî yo. Seba ke qeydeyêkî estbîyayîşê Kurdan zaten bi taluke yo coka xebatê pêroyî serê çînbîyayîşê yê ziwane Kurdî da yê. Badê no fendo peyên yo tarîxî (historical background) nika derbasê pratîkanê TKAE beno.

Gama ke enstîtuye yan zî dewlete hilberê zanayîşan kena çend metotan şuxulnena. Nê metotan ra yewe mîyanê Kurdan ra vîjneyîşê hilberkaran o. No metodo ke seba ke meşrûiyet bido nê gureyanî ke benê ameyo vîjneyîş û zanayîşêko bi destê Kurdêkî hilber bîyo hîna zaf qebûl beno sey zanayîşêko bi destê Tirkêkî hilber bîyo. Seba nê teqtîkî ke sey avantajê zêdekerdişê bawerkerî ameyê vînayîş –çiyoy ke fehmbeno- peydakerdişê hilberkaran zî zor nêbîyo. Sey M Şerîf Firat, Ahmet Arvasi, Hayri Başbuğî nînan ra tena yew-çend heb ê.

¹⁷⁰ Env., r.53

¹⁷¹ Nevzat Anuk, “Kulturo Fekkî Sanikî Kirdkî/Zazakî”, *Mukaddîme*, Mardin Artuklu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, serre.3, h.5, Bahar 2012, r.81

Kîtabo ke bi nameyê *Rojhelat û Başûrê Rojheşatî yê Anatolyayî-Tarîx, Etnografya-Folklorî* yo hetê Kemal Kopî ra 1933 de nusîyayo hetê TKAE ra zî 1982 de newe ra çap bîyo kîtabêko esasî yo. Kemal Kop ke cehdanê Tirkkerdişî rê referansêko pîl o û pawitoxo ewîl yê fikrê serê ziwani ra tayînê nasnameyan kerdişî yo. Kop ke, seke qismanê na xebate yê ameyoxan de zî ca geno, serê binamekerdişê nameyanê bacaran, cayan û eşîran ra vêjîyeno rayî û keno ke bi nê nameyan Tirkîyê hereme/Kurdan îspat bikero. Bê înan babeta bîne ya ke Kopî mûhîmatîye daya ci babetê ziwani ya. Goreyê Kopî Zazakî Tirkî ya yan zî no paralel de hetê nasname ra Tirkîyê Zazayan serê taybetîyanê ziwani ra keno ke eşkera bikero. Goreyê Kopî;

“Mîyanê ziwani ke Zazayî qisey kenê de zaf çekûyê Tirkî estê. Nê çekuyî se ra şeştê nê ziwani teşkîl kenê. Zazayî ziwano ke nameyê Zazakî yo qise kenê. No ziwani, bi Tirkî û Fariskî ya kihani û bi tayê çekuyanê qlasik yê Erebkî û Arminîkî ra virazîyayo û ziwano ke nêneqîşîya yo. Edebîyatê nê ziwani zî çin o. Tena manîyê gelî edebîyatê nê ziwani teşkîl kenê.”¹⁷²

Dima ra neql keno ke “Nameyê rengan ke Zazayan dayê rengan sey mor, yeşîl, mavî... hur/xas Tirkî yê. Sey çekuyî oda, pencere, baca, ahir, otak, gozîk Tikî yê Zazakî de zî şuxulîyêne.”¹⁷³

Hayri Başbuğ ke Hêne-Amed ra yo, eserê ey ke hetê TKAE ra çap bîyê de ewnîyayîşê ey bi Kurdî (Kurmancî û Zazakî) ra bêro ewnîyayîş. Bi xebata ke bi nameyê *Goktirk-Uygur Lehçeyanê Zaza-Kurmanc Sero Cigêrayîşêk*¹⁷⁴ o yê Başbuğî ke meslekê (pîşe) ey leşkerî ya ra do bêro ewnîyayîş. Başbuğ, têkîlîyê Kurmancî û Zazakî bi Tirkî yan zî Tirkî ra serê “qedîmtî” û “arkaîktî” ra wazeno awan bikero. Seba ney zî bi nivîstekê/kîtabeyê Elegeşî ra têkîlî nano ro.

Goreyê Başbuğî; “Nameyê Kurdtirkan, bi şiklê “Kurd” hewa ewîle, kîtabeyê Elegeşî de ke mîyanê kîtabeyanê Yenîseyî-Tirkan ra yew a de vîyeren o.”¹⁷⁵ Heta hîna aver zî şino vano ke; “Serê kîtabeyê Elegeşî ke eîdê Kurdtirkan a û 1300 serre ya de nuşteyêko 12 satirî esto.” Bi na cumle Başbuğ wazeno ke kîtabeyê Elegeşî malê Kurdan bikero.

Sereyê kîtabî de qenaatê “Derheqê ziwaniê Kurdan de bes xebatî nêbîyê” esto. Nika ê cûmleyî ke derheqê kokanê yê Zazakî û Kurmancî de yê yenê neql kerdiş;

¹⁷² Kadri Kemal Kop (Sevengil), *Anadolu'nun Doğu Ve Güneydoğusu –Tarih, Etnografya, Folklor-*, Yay. Haz: H: Kemal Türközü, TKAE Yayınları, Ankara, 1982, r.29

¹⁷³ Kadri Kemal Kop (Sevengil), *Anadolu'nun Doğu Ve Güneydoğusu –Tarih, Etnografya, Folklor-*, r.29

¹⁷⁴ Hayri Başbuğ, *Göktürk-Uygur Zaza Kurmanc Lehçeleri Üzerine Bir Araştırma*, TKAE, Ankara, 1984, 103r.

¹⁷⁵ Hayri Başbuğ, *Göktürk-Uygur Zaza Kurmanc Lehçeleri Üzerine Bir Araştırma*, r.3

“Zazakî û Kurmancî, yew lehçeyê TIRKÎ yê ke kokê înan şino hetanî esranê verênan. Nê wirdî lehçeyî Tirkî, sey di xezîneyanê ke zaf bi qiyetê û gere bigirîyê destê û biqiyet bibê. Heta ez êşkêna vajî ke, nê lehçeyî, cigêrayîşanê derheqê zıwanê Tirk yo kihan de êşkenê wezîfeyê yew çimeyo mûhîmî bigirî.”¹⁷⁶

Dima ra Başbuğ, armanc û babetê yê xebata ke kerda eşkera keno; “Babetê na xebate, derheqê sey têverardişê çekuyan ke eîdê Tirkî yê Goktirk û Uyğurî yê de ya. Na babete, seba eleqedarên yê na babete rê seke berêk akena ya, ma hêvî kenê ke ê ke kokê Kurmancî û Zazayan mîyanê çimeyanê Ereban de yan zî Farisan de gêrenê rê yan zî ê ke cehd kenê ke no hete de nîşan bidê, çimanê înan zî do akero.”¹⁷⁷ Başbuğ wazeno ke, hem ê ke na babete de do cigêrayîşan bikêrê manîpûle bikero, hem zî cirasayîşê çimeyanê Erbeb û Farisan ke nîsbeten objektîf ê verê înan bigero. Başbuğ behsê *taybetîyanê mûştêrekî yê ke beynateyê Goktirkî û Kurdî (Zazakî û Kurmancî) de yê* keno; “Diqqetî rê şayan o ke, yeno vînayîş ke mîyanê Goktirkî û Kurmancî de gelek hususan de seyyewbînî estê. Rêyna ewro Rojhelatê Anatolya de, kiştê royanê Dicle-Firat-Muradî de, bêynateyê lehçeyê (Tirkîya Zazakî) Tirkanê Zazayan ke bi esiran ra nate tîya de meskûn ê û Goktirkî de zaf taybetîyê mûştêrekî estê gelek mûhîm ê.”¹⁷⁸

Seba rewşa lehçetî ya ke serê seyyewbînîyê Tirkî ra virazîyena keno ke awan biko û nayê ra wetêr muracaatê çend metotanê leksîkolojîkan kerdo. Bi têverenayîşê çekuyan wertaxtîyêk awanbeno û nayê sero Kurmancî û Zazakî sey lehçeyêka Tirkî yenê mojnayîş. Na tekîlîye zî, wazîyaya ke bi rayîrê “qedîmtî” û “arkaîktî” bêro awnkerdiş. Seba ke hetê fonetîkî ra îspatkerdişê na wertaxî zî çekûyî têverenayê. Mîsal, gama ke fonema qefelnayê yê “ê”yî seba Zazakî keno ke îspatbikero nê çekuyî ameyê têverekerdiş:

“Bêşik > beşik

Vêre > îşkembe

Dêrpu > torpû

Kirêç > kêreç

Suzgêç > süzgeç”¹⁷⁹

Zefê nê çekuyan ke Tirkî de tim yenê şuxulnayîş bi vurnayîşê vengên yê qickekan sey Zazakî ameyê nîşandayîş. Eynî teknîk seba Kurmanckî zî ameyo

¹⁷⁶ Env., r.V

¹⁷⁷ Env., r.V

¹⁷⁸ Env., r.11

¹⁷⁹ Env., r.12

şuxulnayîş, serê nê têverenayîşan ra keno ke Kurdî (Kurmancî û Zazakî) biko lehçeyêka Tirkî. Mûnaqesayê hetê prensîbanê têverenayîşê ziwannasî/lengûstîkî ra yan zî wareyê etîmolojî de rewşanê têverenayîşî ra bi tamamî biproblemin bîyayîşê metodolojî yê na xebate mîyanê sînoranê na xebate de nîya.

Xo ra xebata tek yê Başbuğî ke derheqê *Kurdîrkan* de ya na nîya. Xebatê Başbuğî ya bîne ke rêyna hetê TKAE ra bi nameyê “Di Qebîleyê Tirkan Zazayî û Kurmancî”¹⁸⁰ vêjîyaya, seke nameyê naye ra zî fehm beno derheqê Kurdan de ya. Raştîyanê zanistî ke no qase yenê zanayîş û no qase yenê tehrîfkerdiş ke mîsalanê înan ra yew xebata ke numuneyê nê mîsalan a ke tewr baş a.

Bi ewnîyayîşêko asan yo hermonotîk, armancê û endîşeyê nuştişî yê nê kîtabî ca de zî xo bi cûmleyanê ewîlan mojneno, akerdeyo ke bi demîngirewtişo polîtîk yo zêdeyî yan zî sey wezîfe/spartekêkî ameyo nuştiş. Cewabê persanê yê “senî” û “bi çi metod” bîyo/benoyî yê Tirkkerdişî ke babetê na xebate yê, no kîtab de gelek zelal û akerde yê. Goreyê Başbuğî; ê ke vanî Kurdî bi tarîxê xo, bi ziwane xo û bi kulturê xo estê, zafê înan çimeyanê *teverî* ra yê û bi taybetî zî Wiris, Îngîlîz, Fransî û Arminî yê ke *tehrîbkarê îlmî* yê. No paragrafo ke na babete de qenaatê -û esasen referans û felsefeyê dewlete- Başbuğî bi selalî eşkero keno, zarurî yo ke bêro neqlkerdiş;

““Rojhelato Mîyanên ke hetê jeopolîtîkî ra cayê dînya ya tewr bi ehemmiyet a û belkî zî tewr mûhîm yê dînya teşkîl kena, ke hetê bi dewlemendiyê çimeyanê bîne erdî û serê erdî ra yena zanayîş û bîlhessa 3/2yê hilberê yê petrolanê dînyayî rê wahartî kena; ê ke tehrîbkarê îlmî yê û sifetê “merdimê zanistî” xo rê layîq vînenê çira hend sare dejenê û serê *Kurdîrkan* ke sey memleketanê Tirkîya, Îran, Sûriye û Îraqî de vila bîyê, zafê înan koçer û nîm-koçer ê de xeberîyênê û “zanîst kenê” (!), babetêka cîya ya. Mensubbîyayîşê nê “merdimanê zanistî”yan ke milletanê Wiris, Îngîlîz, Fransî, Arminî û ê bînan ra yê zî husuêko bîn o ke bale anceno. O tewr ke, ewro îttîfaqê yê Kurdperest-Arminîperest-Komunîst ke cîyabîyayîş wazenê, nuştuxê nê kîtaban ke hûmarê înan gelek ê û sey mehsûlê nê xebatan û faalîyetaanê rijnayîşî ke seba “bi millet û dewletê xo parçanêbîyayîşê welatî” wêranker û zerardar ê –hama ma vajî tamamê înan- pêroyî xêrîb ê. Tayê qaşo seyyah û zanyaranê Ewrûpayîjanî ke babetê “*Kurdîrkan*” de eserî dayî û bitaybetî yê “Sowîyetîyan” ke rêxçê menfaatnê xo de, bi armancê parçekerdiş û parekerdişê yê Milletê Tirkî nîzdîbîyayîşê na babate kerdê, melûmê millete yo. Rêyna hetê înan ra *Kurdîrkan* ke qewmanê Tirkan ra cîya mojanîş, yanî seke “Millet”êka cîya ya terîfkerdiş/pênaskerdiş û kokê înan sey “Hînd-û Awrûpî” (Arî) mojanîş, -bi pêroyê yezê xo- xîret serfkerdişê înan çiman ra nêremeno.”¹⁸¹

Sey na vateyê Başbuğî, vateyê pêroyê hilberkaranê zanayîşî yê enstîtuye û erkanê dewlete sey yewbînan ê.¹⁸² Nê cûmleyî/fikrî ke kilmkerdeyê halîyet-î rûhiye yê dewlete yê mehsûlê qebûlêkî pêroyî yo. Tîya de fayde esto ke behsê cayo taybet yê

¹⁸⁰ Hayri Başbuğ, *İki Türk Boyu Zaza ve Kurmanclar*, TKAE, Ankara, 1984, 92r.

¹⁸¹ Hayri Başbuğ, *İki Türk Boyu Zaza ve Kurmanclar*, r.V

¹⁸² Seba motivasyonê dewlete ke derheqê na babete de yo b. “Raporê Kurdan û Raporê 27ê Gulane” ra.

Başbuğî ke babetê Kurdan de esto bibo. Sey şîroveyêkî qebûlo pêroyî vînenê; pêroyê Darbeyanê ke Trikiya de bîyê, netîceyê înan ke bîyê tamamê înan wina yan zî o tewr raseno Kurdan yan zî Kurdan eleqedar keno. Bi îtîbaro pêroyî şîroveyêko winayîn êşkeno bêro kerdiş ke; Darbeyê 27ê Gulane, darbeyêko bi armancê Tirkkerdişê Kurdan yan zî pêroyê Kurdan sey Tirkan mojnayîş/şuxulnayîş o û bi îtîbarê netîceyanê xo zî Gureyê ke no mînwal de bîyî yo.

Darbeyo Leşkerî yê 12ê Êlule, babetê Kurdan de nîzdîbîyayîşê yê darbeyê 27ê Gulaneyî eyne û hîna hest dewamnayo, verê înan de zî babetêka verê cû pîyasa de qet nêameya şuxulnayîş do bierzo wete. Na meseleya newe zî meselayê Kurdnêbîyayîşê Zazayan a. Hetanî 12ê Êlule, gama ke Kurdan ra behsbeno tim sey *Kurdtirkê Zaza-Kurmancan* yan zî *Zaza û Kurmancî Tirkê Kurdan ê yê*.¹⁸³ behs beno. 12ê Êlule ra dima û rêyna sey hemleyêka bi şiklêko hest seba ke yewîyê Kurdan betal bikero qebûl dîyo. Meseleyanê neweyan erzenê werte ke sey; *Zazayî Kurdan ra azad milletêk a yan zî gelêk a û Zazakî lehçeyê zîwanê Kurdî nîya, Zazakî xo ser zîwanêk a*.

Bi şiklêko Rûhê 12ê Êlule ra paralel a, bi taybetî zî bi fikrê “Zazayî Kurd nîyê” yo ke hetê Başbuğî ra erzîyayo werte û bi xo zî Dîyarbekirij o, hemle/meseleyêka tewr taybet yê dewlete ya ke seba Kurdan ra yew a. Silsîleyê nê fikrî ra ya peyên ke rojeva rojane de bi nameyê “Zazacîyî/Zazacîtî”¹⁸⁴ yena zanayîş, fikrê *Kurdnêbîyayîşê Zazayan* înan rê çimeyêkî îlahmî yo. Êşkeno bêro şîrovekerdiş ke fikro ke dewlete wazena biko sey nê nûmûneyî, mîyanê milleta ke wazena ci rê mûdahele biko bi merdimanê xo winasî rojevan û zannayîşan dana awankerdiş. Meselayê “Zazacîyî/Zazacîtî” xo sera babetêka xebatêkî ya û gere bêro xebetîyayîş. Seba ke hetê sînoranê na xebate ra hîna zaf cadayîşê na mesela problem teşkîl kena, tîya de birîyena.

Kîtabê Hayri Başbuğî ke binameyê *Di Qebîleyê Tirkan Zazayî û Kurmancî* yo bi taybetî û derg û dila ca dayo na babete. Seke cor de ca dîya bi ci verê 12 Êlule neşrîyatanê na enstîtuye de *Zazayî û Kurmancî Kurdê Tirkan* bî, labelê tîya de edî hetê zîwan û etnîsîte yan zî kulturî ra *Zazayî hîn Kurd nîyê*. No kîtab de na mesela bi desan

¹⁸³ Seba nê tabîran b.: M. Fahrettin Kırzioğlu, “<<Şerefname>> ile <<Dede-Korkut Oğuznameleri>> ne göre: Kürtlerin Kökü Oğuzların Boğduz İle Becen Boylarından”, *Türk Kültürü*, r.6, Nisan, 1963, r.29-53/“Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Çalışmaları”, *Türk Kültürü*, r.7, Mayıs, 1963, r.48-50/M. Fahrettin Kırzioğlu, “İravan/Revan Türkleri”, *Türk Kültürü*, r.11, Eylül, 1963, r.31-36

¹⁸⁴ Goreyê na xebatê nînan ke sey “Zazacîyan” bi namekerdiş yew namekerdişo raşt nîyo, seba ke derheqê zazayan de rewş û nîzdîbîyayîşê înan pîroz mojneno problemên o. Wina binamekerdişê nînan, ke fikiro ke rêçê serê nefretê Kurdan ra û duştê Kurdan de xo mojneno de xo vînenê problemên o û coka manaya pozîtîf dano xelet o û polîtîk o.

rîpelan de ca girewto. Seba ke na mesela hîna zelal bivînîyo tîya de ci ra ewnîyayîşê “tedeyeyî” zî bes o.¹⁸⁵

Manayê senînî de hetê muhtewayêka akademîk/entellektûel/zanîstî ra seba ke çîyêkî çîn o ke bêro mûnaqeşekerdiş do ewnîyayîşê çendayîyê nê kîtabî bes bikero. Rîpelanê verênan ra 13 rîpelan ra dima kîtap hetanî peynî çira *Kurd nêbîyayîşê Zazayan* ra gelek derg behs beno. Yanî kîtabo 78 rîpelî, 13 rîpelanê xo de behsê îspatkerdişê Tirkbîyayîşê Kurdanê yê Zaza û Kurmancan keno. 65 rîpelanê bînan de zî qet behsê Tirkî nêbeno û îspatkerdişê *yewbînan ra dûrbîyayîşê Zaza û Kurmancan û qet seyewbînan nêbîyayîşê Zaza û Kurmancan* ra bi rîpelan behs keno. Ey gore, *Kurmancî û Zazakî ra dûrbîyayîşê Tirkî zaf normal o û na dûrî verê lehçeyê Tirkîbîyayîşê înan de barîyerêkî nîyo*. Labelê wexto ke gure yeno têverenayîşê Zazakî û Kurmancî na dûrî çîyabîyayîşê nê zîwanî rê bes a û naye zî îspat keno.

Nizdîbîyayîşê lehçeyî yê Başbuğî wina yo: “Zazakî û Kurmancî di lehçeyê Tirkî yê ke yewbinan ra dûr ê. Gelek lehçeyê Tirkî estê: sey Kazak, Kırgız, Başkurt, Özbek, Nogay, Çuvaş, Yakut, Azeri ûêb nînan ra yew-çend heb ê. Kurmancî û Zazakî zî sey înan lehçeyêkî Tirkî yê.”¹⁸⁶ Rêyna bi dewamî, teorîyê Başbuğî ke sey mantiqê *Teorîyê Tij-Ziwanî* ya yena; “Ma êşkenê çimeyanê pêroyê lehçeyan “Tirkîya Esasî” de ke do ma bero wextanê verênan, bivînî. Tayê Tirkologan û ziwannasan, hetanî nîzde serranê zîyayîşê/bîyîşê Îsayî, fikrê hetê pêroyê Tirkan ra şuxulnayîşê yê nê zîwanî de yê û seba nê dewreyî zî nameyê “Çaxê Tirkîya Esasî” vanê.”¹⁸⁷ Başbuğ îddîa keno ke pêroyê lehçeyan û şîweyan na Çaxe ra dima vêjîyayê werte.

İsmet Parmaksızoğlu zî, ê kesî ke seba na mesela gelek kede danî ra yew o. Mîyanê înan ke îspatê çînbîyayîşê Kurdan û zîwanê Kurdan kenê ra yew İsmet Parmaksızoğlu yo ke tîya de ca dîyeno fikiranê ey. Îfadeyê Parmaksızoğlu zêde akerde û zelal ê: “Seserra 19ine ra nete seba ke Armînistanêk bivejê werte, yan zî dînya de milletêka newe, ardişê milletê Kurd, rojanê tewr verênan yê tarîxî ra nate bi çendtewrê pêşkeşîyan eftarê dînyayî rê pêşkêş bîyo.”¹⁸⁸

Badê nê tespîtan, Parmaksızoğlu sebebânê xo wina îzeh keno: “Gere no bêro zanayîş ke, seba muqtedîrê/waharê Anatolyayî bibê, parçekerdiş û yew bînan ra

¹⁸⁵ b., Îlaweyî, îlawe-5

¹⁸⁶ Hayri Başbuğ, *İki Türk Boyu Zaza ve Kurmanclar*, TKAE, Ankara, 1984, r.33

¹⁸⁷ Hayri Başbuğ, *İki Türk Boyu Zaza ve Kurmanclar*, r.34

¹⁸⁸ İsmet Parmaksızoğlu, *Tarih Boyunca Kürttürkleri ve Türkmenler*, TKAE Yayınları, Ankara, 1983, r.XIV

heredînayîşê yê însananê nê welatî bi taybetî mîyanê tayê xerîban de dewam keno. Tayê cayan de ke tîpê mehallî ke ridê herembîyayîşê cografî ra ameyê mêydan, tayê cayan de ziwan, tayê cayan de zî bi teferruatânê dînî hewesê/cehdê parçekerdişê yê cematê Tirk hama nêvîerto. Mîsalo tewr akerde yê ney, lehçeya ke sey ziwanê dayîkê menşeyê/kokê xo de emareyanê proto-Tirkî estê yê hemwelatîyan ke îstatîstîkanê peyênan de hûmarê înan 2,5 mîlyon o û bi paştgirî şuxulnayîşê lehçeyêka bi çekuyanê xerîban ke dima ra kewtê mîyanê na lehçe û na lehçe vurnaya, vanî ke yew nufuso zaf yê Kurdan Tirkîya de esto êşkeno bêro nîşandayîş. ”¹⁸⁹

Bi îtîbaro umûmî qenaatê Parmaksızoğlu ke derheqê Kurdî de yo wina yo; lehçeyêka emareyanê proto-Tirkî mojnena û dima ra bi mîyan kewtişê çekuyanê xerîban vurîya ya, yanî lehçeyê Tirkî yo. Goreyê ey zaten ê ke vanê ziwanê Kurdî esto gêrenê ke *Tirkîya parçe bikerê û dişmenê xerîb ê*. Ke zaten: “Heto bîn ra, teza ke hem hetê kokî ra û hem zî hetê tarîx û ziwanî ra bi Tirkanê kihan û neweyan ra pîya waharê vîyertoxêkî wertaxî yê, na teze hetê roşnvîranê Kurd ke tayê îhtîras û macerayan dima ra vazdenê ra bi şiddet red bena.”¹⁹⁰ Seba ke goreyê Parmaksızoğlu pêroyê çîyan ke hetê roşnvîranê Kurdan ra pawîyeno xelet o, tezê ey bi na sîstem saxlem/raşt bena.

Hama êşkeno bêro vatiş ke pêro yê xebatê yê Nazmi Sevgenî ke Subayo teqawut yê cendirmeyî yo hetê TKAE ra û bi giranî zî hetê newe ra hadre kerdişê Şükrü Kaya Seferoğlu û Halil Kemal Türközü ra çap bîyê yan zî kovara Kulturê Tirk de zî sey meqaleyan weşanîyayê. Nê xebatî ke hetê hereketo senkronîzeyî yo ke mîyanê dezgeyan de yo û hetê newe ra dekerdişê mîyanê sîrkûlasyonî ra mîsalî baş ê, verê cû kovaranê Kovarê Tarîxê Tirk bi Belgayan¹⁹¹ û kovaranê Dînyayê Tarîxî¹⁹² de ke polîtîkayê înan zî sey polîtîkayê TKAE a weşanîya bî.¹⁹³ Nê xebatanê Nazmi Sevgenî ke termê *Kurdîrkan* ci rê entegre bîyê ra meqaleya ke bi nameyê “Yew Eşîreto ke Cîwîyayîşê Înan Nimite Mendo Zazayî-I” ya, kovarê Kulturê Tirk de Gulane-1982 de Hûmarê 229ine de newe ra weşanîyaya.¹⁹⁴

Goreyê Sevgenî, Zazayî ke ma înan zaf nêzanî yan zî bi Kurdan ra tîmîyan kenê tu elaqeyê înan bi Kurdî ra çîno û “ê hîna zêde beno ke Tirkman bê” yê.¹⁹⁵ Nê cûmleyî

¹⁸⁹ İsmet Parmaksızoğlu, *Tarih Boyunca Kürttürkleri ve Türkmenler*, r.XV

¹⁹⁰ İsmet Parmaksızoğlu, *Tarih Boyunca Kürttürkleri ve Türkmenler*, r.5

¹⁹¹ Belgelerle Türk Tarihi Dergisi

¹⁹² Tarih Dünyası

¹⁹³ b., Env., r.V

¹⁹⁴ Nazmi Sevgen, “Yaşayışları Gizli Kalmış Bir Aşiret Zazalar I”, *Türk Kültürü*, Mayıs-1982, h.229

¹⁹⁵ Env., r.422(26)

ke derheqê zîwanê Zazayan de yê fikrê Sevgenî eşkera kenê: ferhengê ke “Tirkî-Kurdî-Zazakî hetê ma ra hadre bîyo, zaf weş mojneno ke zîwanê Zaza Kurdî nîyo. (...) Mîyanê ey de [Zazakî de] çekuyî Tirkî Kurdî ra zêde yê. (...) Domayîyê se serran de, zozanê Îranî de mendîşê înan, înan de bîyo sebebê têmîyankerdişê zîwanî û pirogînayîşê morê yê Îranî û Arî.”¹⁹⁶ Sevgen, Îranî û Arîbîyayîşê Zazayan biserran zozanê Îranî de mendîşê ra gire dano.

Kîtabo ke namayê ey “101 Persan de Qewmê Kurdan yê Tirkan” o hetê TKAE ra çap bîyo. Rêyna hetê Şükrü Kaya Seferoğlu û Halil Kemal Türközü ke tewr *xebatox* yê hilberkaranê zanayîşî yê ra nusîyayo.¹⁹⁷ No kîtab hama êşkeno bêro vatiş ke pêroyê babetanê kultur, tarîx, zîwan, edebîyat ûêb yê Kurdan sero viderto û seba ney zî 101 hebî persî pers kerdê û cewabê înan dayê. *101 Persan de Qewmê Kurdan yê Tirkan* ke hetê Şükrü Kaya Seferoğlu û Halil Kemal Türközü ra nusîyayo, bi cûmleyê “Ma cîwanî ke serranê 1950an de şerk de ameyê dînya...”yî vervate despêkeno û vanî ke “Rojhelatîjbîyayîş û Kurdbîyayîş bi eynî mana dest bi şuxulnayîş bîya...” hawar kenê/xo dejnenê. Zîwanê Kurdî ra nîzdîbîyayîşê yê Şükrü Kaya Seferoğlu û Halil Kemal Türközü wina yo;

“Bi nameyê Kurdî zîwanêko cîya çîno. Oxuzî, verê henzar serran ke hama sey Tirkanê îslaman nêame bî Anatolîya, sey Saka-Îskîtî, Hunî, Sûmerî, Elamî, Akatî, amey bî. Tirkîya ke înan qîsey kerdêne şiklê verê henzar serranê yê Trikiya ke ma ewro qîsey kenê bî. Faqtorî ke şiklê dayo Kurdî ke ma êşkênê sey Tirkîya tewr verên terîf/pênas bikî zaf bê. Mîsal, hetê qaîdeyanê gramerî ra Farisan ra têsîr dîyo ke pîya mecbur mendê biciwîyê. Bi se serran bi qewmanê bînan û cayêkî de mendê, dayîş-girewtîşê çekuyan kerdê. Çekuyê Erebi û Tirkîya tewr kihan bi Kurdî ra têmîyan bîyê.”¹⁹⁸

Tirkî ra dûrkewtişê Kurdî, bi serranê dergan ra û cîrantîyanê Sosyolînguîstîkî ra gire dano, dima ra zî îddîa keno ke nê gureyê bîne zî gureyê *merdimanê zanistî yê xêrîb* yan zî *ziwannasanê xêrîban* o ke wazenê memleket parçe bikerê. Rêyna ey gorê “gelek ziwannasê xêrîb zî gama ke serê na lehçeya Tirkîya ke zaf kihan a cigêrayîşanê averşîyayîşê ney ke mîyanê zemanî de bîya kenê ke birase nefîceyê “Kurdî yew zîwan nîyo kombîyayîşê çekuyan o”yî.¹⁹⁹

Hewna goreyê nê di merdiman: “Nîmeyê Kurdî Tirkî ya, nîmeya bîne zî Acemkî ya. Zafê nê Tirkîyan ke, Tirkî ya ke ma zî ewro xo vîr ra kerda. Kurdî, yew nesla Tûran

¹⁹⁶ Nazmi Sevgen, *Doğu ve Güney Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri*, r.3

¹⁹⁷ Şükrü Kaya Seferoğlu – Halil Kemal Türközü, *101 Soruda Türkler'in Kürt Boyu*, TKAE Yayınları, Ankara, 1982, 122 rîpelî

¹⁹⁸ Env., r.11

¹⁹⁹ Env., r.11

a ke bi tesalûbê/yewbînrasayîşê Tirkanê verênan û Aceman hasil bîyê.”²⁰⁰ Şükrü Kaya Seferoğlu Halil Kemal Türközü Kurdan sey “Tirkê Koyî” û “Kurdê Tirkan” pênas/terîf kenê û dewamê kîtabê înan de derheqê Kurdî de yew pers û cewabê nê persî nuşt;

“Pers 20: Edebîyato nuşteki yê Kurdanê Tirkan (Tirkî Koyî) esto? Edebîyatê yê Tirkanê Koyî, teverê edebîyatê Tirk de fikiryayîş bi îmkan o? Ma îzehe verên eserê Qedrî Kemal Kopî ke bi nameyê “Fikir û Cigêrayîşê Mi” ra bikî. Kop, “Formvurnayîş (istihale) û bedîlyayîşî ke zîwanê Tirkanê Koyî de yê qet rasayîşêki (tekamûl) çîno.” Belkî, seba ke sey vate, edat, nameyî yê kokê înan dîyar nîyo, çend milletan ra yenê, yewbînan nêgenê yê û bi gelek mazemeyan dekerde yê ke, yew edebîyatê yê Tirkanê Koyîyan çîno û pêroyê qalanê înan bi 3-5 hezar hebî çekuyî yê” vano. (...) Nêdayîşê eserêka edebî ya taybete, çînbîyayîşê zîwanêki taybetî ra yo. Nîsbetê dûrmendişê edebîyatê Tirkî de dayîşê eserê edebî de, xo ra neçar menda.”²⁰¹

Bi no qeyde, Kurdî her het ra Tirkî ya û zîwanêko arîdayê ya û seba ke kulturê Tirkî ra dûr bîyo/mendo, hilberîyê edebî zî kê menda.

Derdo mûştêrek yê eseranê ke hetê TKAE ra ameyê çapkerdiş/weşanayîş, *Îranînêbîyayîşê Kurdan*, *Turanîbîyayîşê Kurdan* yan zî *çînbîyayîşê Kurdî û Kurdan* o. Yan zî Kurdî zîwanêko Îranî nîyo *zîwanêko Turanî* yan zî *Tirkî* yo. No kîtab de şayîş/endîşe xo serê Fariskî ra mojneno. Seba îfadekerdişê yê Farisînêbîyayîşê zîwanê Kurdî zî wina yew cewab nusîyayo; “Sdney Smith, eserê xo yo ke bi nameyê “Tarîxê Asurî” de “Zîwanê Kurdî lehçeyêko yan zî formo xerepînaye yê Fariskî nîyo”, zanistkarê Rojhelatî Edmonds “Bi halo akerde fehm bîyo ke, Kurdî, lehçeyêki yê Fariskî nîyo”, Siruştzan/Tebîetzan Soane, cigêrayîşanê xo ke serê zîwanê Kurdî de; “Kurdî Farsî ra nêameya girewtîş yan zî dima ra lehzeyêko xerepîyayo nîyo”, Ansîklopediyê Îslamî de, “Mîyanê Kurdî û Fariskî de nîzdê panc hebe cîyayîyê esasî estê: vatiş, awanî, kaşkerdişê karan, qaîdeyê gramerî, qaîdeyê nehvî” vanê.²⁰²

Seba lehçe yan zî muştêq/tûrevê nêbîyayîşê Kurdî yê Fariskî hend kesan ra çimeyî motî labelê goreyê nê neqlan cewabê persê “Kurdî çi ya?” bi îsrar cewab nêdano.

Mîyanê nuştexanê na enstîtuye ra yewe zî S. Ahmet Arvasi yo ke kîtabê ey ke bi nameyê “Raştîyê Rojhelatê Anatolyaye”²⁰³yo hetê na enstîtuye ra weşanîyayo. Arvasi vervateyê kîtabê xo de nuseno ke aîle/azbetê ey dewê Arvasi ya ke gîredayeyê qezayê Mûkûsî/Wanî ra yê. Rêyna vervate de xo wina dano naskerdiş: “Ez, goreyê ehlaq û îmanê îslamî ciwîyayîş seedeto tewr pîl zana, wazena ke Milletê Tirk yo Gird her di

²⁰⁰ Env., r.23

²⁰¹ Env., r.24

²⁰² Env., r.30-31

²⁰³ S Ahmet Arvasi, *Doğu Anadolu Gerçeği*, İlaveli 2. Baskı, TKAE Yayınları, Ankara, 1988,106 rîpelî

cîhanan de ezîz û mesut vînderî û bi no şikl, waharê şuurê/vîrê netewperestîyê Trik ke “Îslâm xo rê armanc kerdo” ya.”²⁰⁴ Seba ke Arvasi damanê sînsî yê îdeolojîyanê xêrîban zano “(...) Duştê kayan û tertîbanê yê rijnayîşê Dewleta Tirk û Milleta Tirk de vinertiş sey deynêko pîl yê wîjdan û namûsî zana. Seke ez lajê Rojhelatê Anatolya ya ke helbet ez duştê nê tertîbanê qehpe û nîyetanê xayînan ke dormaleyê herema ke ez tede ameya dînya û bîya pîle de ez nêşkayêne bêqeyd bimanî. Ê ke mi nîzdî ra naskenê, helbet zanî ke mi emrê xo Îdea yê Tirk-Îslâmî rê weqf kerdo.”²⁰⁵

Kîtabê Arvasi ke xo tede sey Tirk-Îslamperest û Netewperestê Tirk mojneno de, Kurdî ra nîzdîbîyayîşê ey sernameyê qismê Kurdî ra zelal û net fehm beno: “Ziwanêko bi nameyê Kurdî de bo çîno.”²⁰⁶ Paragrafo verên yê nê sernameyî wina yo: “Tayê cîhetê/kesî, wazenê ke heme kesanê ke Rojhelat û Rojhelatê Anatolîyayî de ciwîyenê, sey domayîyê pêroyê tarîxî ra nate kesî ke “Kurdî” qisey kenê bimojnî. Eke ma biewnî înan ra, pêroyê rojhelatî, 5000 serre ra nate ke namê aye “Kurdîstan” o, o ca de tim “Kurdî” ciwîyayê û ziwanê înan ke bi nameyê “Kurdî” –giredayê yê grûba ziwanê Arîyî- ziwanêko mûstaqîl yê înan yo hususî esto. La ê ke Rojhelat û Rojhelatê Anatolîyayê ma de averşîyayîşanê îstîlayan, ê medenîyet û medenîyetan bi heq zanî, nê îddîyan rê tena hûyêne.”²⁰⁷ Goreyê Arvasiyî, zaten wextanê verênan ra hetanî ewro tu gelî ke na cografya de ciwîyayê Kurdî qalî nêkerd bê û “Eke, seke parçeker û emperyelîstî îddîa kenê, na heremê ma de, 5000 serre ra nate ke binameyê “Kurd” qewmêk û cemîyetêko bi nameyê “Kurdî” bibêne, meheqet, tayê belge û rêçê tarîxî do înan dima ra bimanêne. La çîyêko winasî çîno û nê îddîyayî hawa ra manenê.”²⁰⁸

Kîtabê *Mîyanê Pêroyîyê Millî yê Tirk de Rojhelatê Anatolîyayî*²⁰⁹ mîyanê weşananê na enstîtuye ra 1985 de weşanîyayo. No kîtab kîtabanê tewr mûhîmanê yê na enstîtuye ra yew o. Sebebê ney zî, êşkeno bêro vatiş ke, no kîtab sey metnê pîyaameyîşê yê TKAE yo ke babetê Kurdî û Kurdan de yo. No kîtab hetê şeş nameyan ra ke na enstîtuye de hetanî 1985e zaf vecîyayê verê çîman ra û sey xebatêka qomîsyonî hadre bîyo. Kîtab hetê; Prof. Dr. Bahaeddin Ögel, Prof. Dr. Hakkı Dursun Yıldız, Prof. Dr. M. Fahrettin Kırzioğlu, Prof. Dr. Mehmet Eröz, Prof. Dr. Bayram Kodaman ve Doç. Dr. M. Abdulhalûk Çayî ra ameyo hadrekerdiş. Hetanî tîya qerheqê babetê yê Kurd (Zaza û

²⁰⁴ S Ahmet Arvasi, *Doğu Anadolu Gerçeği*, İlaveli 2. Baskı, r.6

²⁰⁵ Env., r.7

²⁰⁶ Env., m.r.28-39

²⁰⁷ Env., r.28

²⁰⁸ Env., r.29

²⁰⁹ Bahaeddin Ögel (v.d.), *Türk Milli Bütünlüğü İçerisinde Doğu Anadolu*, TKAE Yayınları, Ankara, 1985, 235 rîpeli

Kurmanc) û Kurdî (Zazakî û Kurmancî) de nîzdîbîyayîşê yê zafê nuştoxan cîya-cîya gêrîyayê deste, labelê no kîtab manaya pêroyî de û seke cor de zî behs bîyo duştê/meselayê Kurdan de sey metnêkî qonsensûsî yo.

Kîtab, topkerdeyê/nîşanê yê çîyanê ke wazîyenê hetê dînyayî û gelanî ra bizanîyê yê enstîtuye/dewlete yo. Goreyê na xebate, no kîtab gere bi kîtabanê qomîsyonî yê bînan ra tîmîyan nêbo. Çünke no kîtab, teamûl/nîzdîbîyayîş yan zî armancêko polîtîk bi rayîrê qomîsyonî, seba ke hîşanê wendoxan bianco serê xo û bawerkerî bo bi no lîsteyo derg yê *akademîsyenan* ameyo pêşkêşkerdiş.

No kîtab zî, sey kîtabanê bînan yê TKAE ke şîroveyan rê zêde ca nêverdenî û armancanê xo tedeyeyanê kîtaban de danî yo. Zanayîşê ke derheqê armanc û çira ameyo nuştişê yê nê kîtabî zaf akerde û zelal o. Rêyna seke pêroyê kîtabanê bînan de yo, Tirkîya û Rojhelatê Mîyanên de waştişî/emelî sînsî estê. Tay yêzî tim û tim mîyanê fendanê xayînan de yê û wazenê welat vila bîkerê. “Labelê duştê faalîyetanê parçekeranê yê bêpeynîyan de Enstîtuyê ma seba raya giştî/rayîro pêroyî rê raştîyan pêşkêş bikero hewceyê hadrekerdişê kîtabêkî destî dîya. Heyet/desteyo ke no ride ra hadre bîyo, netîceyê xebatêka derg û tîtîze ra, cigêrayîşeko bi nameyê “Mîyanê Pêroyîyê Millî yê Tirk de Rojhelatê Anatolîyayî” ke do îddayanê bimeqsedan û propgandayanê parçekeran ke paşt daya nê îddîyan rê cewabêko baş bo hadre bîyo de, girewtîşê raştîyan ke mîyanê muhtewayê xo seba kesane ke do na babete de bixebitî rê şewq bido îhtîmam mojîyayo.”²¹⁰

Bi nê vervateyî zî armancê na xebate zî vecîyeno werte. Gama ke motîvasyon polîtîk bo motîvasyon zî xo ra rêçêka polîtîk de dewam keno. Qismê kîtabî ke bi sernameyê “Yewîya Ziwanî” yo de nîzdîbîyayîşê ke derheqê Kurdî de yê ameyê dayîş. Kîtab bi îtîbaro pêroyî, bi nîzdîbîyayîşêko paralel sey kîtabanê bînan, Kurdan mîyanê pêroyîyê kulturî yê Tirkan de geno destê xo. “Înan ra pîya, qalanê rojaneyî ke paştê xo danî xezînayê qalanê zaf tayan yê Fariskî û Erebkî, hetê qalanê kulturî ra zî bi zafî paştê xo danî Tirkî.”²¹¹

Estbîyayîşê yê Kurdî rêyna sey netîceyê xîretanê xeliq kerdişê yê milletêka sunnî yê dewletan û parçekeranê xêrîban ke hesabê înan serê Tirkîya de esto yeno vînayîş. “Yeno waştiş ke bi nêgirewtîşê bêynateyê hereman de cîyabîyayîşê şîveyî yê mehelli, ke

²¹⁰ Bahaeddin Ögel (v.d.) *Türk Milli Bütünlüğü İçerisinde Doğu Anadolu*, TKAE Yayınları, Ankara, 1985, r.5

²¹¹ Bahaeddin Ögel (v.d.) *Türk Milli Bütünlüğü İçerisinde Doğu Anadolu*, r.68

pêroyê însananê hereme dormaleyê ziwanêkî sunnî ke nameyê “Kurdî” dayo ci de pêroyê înan arî dê.” Seke cematani ke wazîyenê biyarê têhet de fekêko mûsterek çîno, xo rê xas kelfime û çekuyî orjînal zî yê nê fekan çînê. Se ra qismêko gird Tirkî yo û çekuyî ke sey Farskî û Erebkî ra ziwananê cîranan ra ameyê girewtîş, ca-ca bi deformekerdiş şîweyî mehelli vêjîyayî werte.”²¹² No kîtab ke, Kurdî tede sey “eşîran” ameyê terîfkerdiş de, Kurdî zî sey “fekê eşîran” ameyo vînayîş. Seba îspatkerdişê Kurdî ke sey şîweyo mehelli/fekê eşîrî yê Tirkî yo, tabloya ke tay çekuyê Kurdî û Tirkî nîyayê têvera de cayê Kurdî de binê sernameyê “Muqabeleyê Fekê Eşîran”²¹³ ameyo nuştîş.

Gama ke bi hewayo pêroyî ci ra bêro ewnîyayîş, kîtab de derheqê Kurdî de hîrê habî nîzdîbîyayîşî yenê vînayîş. Yewê nînan;

“Fekê eşîran bi eslê xo de ziwanêko tarîxî yê milletêkî rê mehsus û bibo/est bîyo nîyo. Eslê nê feki Tirkî yo û çekuyanî ke tayê ziwanan ra arîdîyayê îhtîva keno.”²¹⁴

Diyine;

“Se ra hewtay yê çekuyan, Tirkîyê Asyaya kihan û Anatolîyaya Mîyanên a. Se ra hîrisê nê feki, Fariskî û Erebkî ya. Labelê seyî yê çekuyanê Erebkî, Fariskî û Tirkî goreyê heraman cîyayî mojnênê.”²¹⁵

Hîrêyine;

“Yeno vînayîş ke, bê çekuyanê Tirkî, goreyê fekanê eşîran ke mûsterekîyêkî nêmojnênê gelek çekuyî ameyê deforme kerdiş û eslê xo de Tirkî yê û heceyo peyên yê înan Erbkî û Fariskî yê.”²¹⁶

Kîtabê M. Rîza ke bi nameyê “Yewîya Ziwanî û Xoyîyê Ma” yo de, Kurdî yan zî bi tabîrê xo “Tirkê Kurd”î de²¹⁷ hetê ziwanî ra, sey Kurmancî û Zazakî di lete/pare keno.²¹⁸ “Zazayî ke Tirkanê Loyî ra neslê Dumbelî Yezîdî ra û Tirkê verên ke îdeyê hatî-Haltî [Xaltî] ciwîynêne ra yê. Ziwanê înan zî, Tirkîyêka zaf kihan ke eslê xo vurînaya ya û yewbînan ra cîya lehçeyê xo estê.” Bi dewamî “Tarîxê Kurdkî çîno. Çunke ziwanêko esasên û xoser nîyo. Komê çekuyan ke ziwananê cîya-cîyayan ra

²¹² Env, r.69

²¹³ Env, r.73

²¹⁴ Env, r.72

²¹⁵ Env, r.73

²¹⁶ Env, r.72

²¹⁷ Env, r.13

²¹⁸ M. Rîza, *Benlik ve Dilbirliğimiz*, r.13

arîdîyayê ya.”²¹⁹ M. Riza, sîstema ke tewr zaf ci rê mûracaat bena ke, ê ke seba îspatkerdişê çînbiyayîşê Kurdan yan zî ziwannêbiyayîşê Kurdî girewteyanê bêçimeyî dano; “Almankî kîtabo ke bînameyê “Kurdî” de derheqê nê ziwani de nê zanayîşî estê: kîtabê lûgato “Kurdî” ke bi ziwananê Rûskî û Almankî çap bîyo de 8307 çekuyî nusîyayê. 3080 hebê nînan Tirk û Tirkman, 2000 hebê Ereb, 1030 hebê Faris, ê ke manenê zî ziwananê bînan ra ameyê girewtîş. 200 hebê çekuyî Erebkî yê û eîdê dîn, fen û îlmî yê ke elqayê xo bi Eebkî ra birnayê, bîyê Tirkî. Nînan ê ke Tirkî wanenê zî şuxulnenê.”²²⁰ Goreyê mantix û referansanê M. Rizayî êdî peynî de tu çekuyêka nêmanena û bi tabî ziwaneke bi nameyê Kurdî zî nêşkeno est bibo/bibo. Bi no hesab çar ra hîrê yê Kurdî Tirkî ya. Sebebê fehmnêkerdişê Tirkan bi Kurdî zî vurîyayîşê vatişê yê nê çekuyan a.²²¹

3.3. Tarîx û Nasname

Binê nê sernameyê na xebate de, kîtab û meqaleyê ke kovara Kulturê Tirk de weşanîyayê ke hetê TKAE ra ameyê çapkerdiş/weşanayîş do bibê esasê nê qismî zî. Dormaleyê xebatanê tarîx û torixo kulturî yê na enstîtuye de, do bêro analîzkerdiş/ewnîyayîş ke semedê Kurdan, *tarîxo zaf verên ra Trikbîyayîşê Kurdan* bi çî tewr paremetreyan ameyo nuştîş yan zî hilber bîyo? Tarîxo newe ke wazîyayo serê dokûmananê bolan ke hetê Enstîtuyê/Dewlete ra ameyê hîlberkerdiş goreyê çiyî dîyar bîyê? Tezî ke erzîyayî werte çî yê? Çira pêroyê nê xebatan rê hewce bîyo, hêvî, nîyet, ters û teşwişeyî çî yê?

Bi dewrê peyên yê Osmanî û bi awnabîyayîşê Komara Tirkîya; munaqêşeyanê ke derheqê babetanê ke sey netewe, nasname, tarîx, netewperestî qismo yewin de ca dîya bi ci. Bi eynî şikl, Tirkîya de munaqêşayê teorî yê tarîxnuştîşî rêyna qismo yewin de ca dîya bi ci.

Halî hazir de Tezê Tarîxî yê Tirk, awanbîyayîşê Komare ra pîya herçiqas laîk/sekûler bo zî, temamê nasnameyanê dînî, etnikî û mezhebî yê ke Tirkîya de yê seke ney çîn bê hesebîyayê û kerdê mîyanê sîstemê Tirkî ya newe ke sey sînnî-Tirk înaş kena. Hetanî 1960an formatêko çewres serre yo pêroyê unsuran ke Tirkîya de ciwîyêne topyekûn sey Tirk hesebnayo, bi nê xebatan ra pîya êdî na rêy zî tena serê Kurdan ra ver bi fiksîyonêko Tirkî verê xo çarnayo. Bi Tezê Tarîxî yê Tirk, Kurdî zî wazîyayê ke mîyanê fiksîyonê Tirkî ke tecrûbeyê xebatanê tarîxî ya ra dahîl bikî.

²¹⁹ Env, r.13

²²⁰ Env, r.13

²²¹ Env, r.14

Bekraund/fenda peyên ya polîtîk û meqsedê awankerdişê tezê Tirkbîyayîşê Kurdan yê TKAE qismanê “27 Gulane û TKAE” û “Raporî Kurdan û Raporê 27ê Gulane” de ame bê dîyayîş. Bi îtîbarê armancêko polîtîkbîyayîş, hewceyîyê Tirkbîyayîşê Kurdan sey *Garantîyo Yeganeyê Tekparçebîyayîş yê Welatî*” ameynê dîyayîş. Sey nîzdîbîyayîşêko polîtîk proseso ke dewam keno de gere *Kurdî Îranî nîy Turanî* bibêyne. TKAE, bi hedef û bingeyanê winasîyan ameya awankerdiş û babetanê xebatanê xo goreyê nê armancî vîjnayê û weşanayê.

Mîyanê babetanê xebatî yê ke cilanê Tirkan Kurdan rê mawnenê de xebatanê Tarîxî û Tarîxo Kulturî cayo mûhîm genê. Dûr-nîzdî mîyanê prosesê di sey serî de bi zafî; seba hilberkerdişê nasnameya newe, newe ra hilberkerdişê nasname yan zî deformekerdişê nasmevî sereyê nê rayîran de xebatê tarîxî yenê. Sey formêkî/rayîrêkî îspatkerdişî Tarîx, meselayê Tirkîyê Kurdan de wareyo ke bi hîrayî ameyo şuxulnayîş o. Seba ney xebatê Tarîxî yê enstîtuye zaf ê. Ê tezî ke yewbînan ra cîya yê û mîyanê kîtab û meqaleyanê ke seba Tirkkerdişê Kurdan hetê TKAE ra newe ra yan zî bi tehrîf newe ra nusîyayê bi Tezê Tarîxî yê Tirkî ra metotanê paralel teqîb kenê. *Kurdî tirkîya Qedîm* ke do qismanê ameyoxî de bêro vînayîş, seke tezanê hîrisan hetanî Hîtît-Sûmer-Etîyan yenê bingê kerdiş.

Seke zanîyeno, kovara Kulturê Tirk weşana perîyodîk yê TKAE ya. Mîyanê weşananê na enstîtuye de, bîblîyografyayê meqale û kîtaban ke dîrekt yan zî endîrekt bi meselayê Kurdan ra eleqedar ê ke seba na xebate hadre bîyê. Gama ke bi çimeştişo kilm bêro ewnîyayîşê nê bîblîyografyayan, mîyanê nê teferruatan ra yewe ke ca de zî kuwîyeno çimî ra no yo ke hetê hûmarê rîpelî ra hûmarêka dîyar bivîyero derhal sey kîtabî çab benê. Eke ney rê mîsalêkî bêro dayîş; nuştoxanê *tewr hilberkar* yê enstîtuye ra yew Tuncer Gülensoy o. Gülensoy, hûmaranê 251, 252, 253 û 256ine yê kovara Kulturê Tirk de bi sernameyê “Tirkîyê Kûrmancî û Zaza Sero Cigêrayîşî Tirkîya Kihan û Osmanîkî yê Rojhelatê Anatolîyaye” rêzêka nuştayan weşanaya. Gama ke na rêzê nuşte rasena qasê rîpelanê kîtabekî zî bi nameyê “Tirkîyê Kûrmancî û Zaza Sero Cigêrayîşêkî” sey kîtabêko 74 rîpelî çap beno.²²²

Wexto ke xebatanê tarîxî yê enstîtuye ra bêro ewnîyayîş; mîyanê nuştoxan de hetê teorîyanê tarîxî ra ca danê zanayîşanê zaf cîya-cîyayan û mîyanê înan de yewbîngirewtîşêkî çîno. Tayê înan serê Şerefname ra Kurdan bi Tirkî ra giredanî tayê

²²² Tuncer Gülensoy, *Kürmançî ve Zaza Türkçeleri Üzerine Bir Araştırma*, TKAE Yayınları, Ankara, 1983, 74 rîpelî

bînê zî gêrêne ke bi komanê Tirkan yê ke tewr verênan ra gire bidê. Nînan ra wetêr, tay nuştoxî zî seba ke Kurdî mîyanê sinoranê terîtoryalan yê Tirkan de yan zî ê dewletî verên yê Tirkan de ciwîyayê/ciwîyenê nînan Tirk hesebnêne. Verê înan de tay kesî zî nameyê cayanê ke Kurdî tede ciwîyêne bi Tîrkî ra îzafe kenê coka serê tîkîlîyê sebebnetîceyê ra Kurdan Tirk hesebnêne. Xebatanê Tarîxî ke nîzdîbîyayîşanê bînan zî tim şuxulnêne ra ewnîyayîş elzem o.

Kovara Kulturê Tirk, badê awanbîyayîşê yê TKAE, destbi weşanayîşî kerda. Hûmara yewine yê kovara Kulturê Tirk Teşrîne 1962 de vêjîyaya.²²³ Kovare rê babethîyayîşê Kurdan erêy nêkewto, hûmara 6ine de bi sernameyê “Goreyê <<Şerefname>> û <<Oxuznameyanê Dede-Qorqutî>> :Kokê Kurdan Qebileyê Boxduz û Becenî yê Oxuzan ra yo”yî meqaleyêkî hetê Fahrettin Kırzioğlu ra ke vano “1945 ra nate serê Kurdan de xebetîyena”²²⁴ weşanîyaya.

Gama ke na meqaleya ke *bi nameyê xo ra mûsemma* ya ra behs beno, tîya de seba cêrnoto ewîl yê na meqale parantezêkî akertiş hewceyo. Serê nê cêrnoto ewîl ra fehmê dewreyêkî, stratejîyê hilberkerdiş û vilakerdişê zanayîşî, mekanî/cayî ke tercih bîyê, bacar û dezgeyî ke kewtî mîyanê nê gureyan seba fehmkerdişê înan de cayo mûhîm geno: “No nuşte, Gulane 1951î de Dîyarbekir de Dibistanê Mamosteyan de û Lokalê Mamosteyan de, 1952 de Erxenî de Enstîtuyê Dewe yê Dîcleyî de (Gulane), Îstenbol de Malê Gel yê Emînonî de(Temmuze) roja 6 Sibate 1960, Mûş de Sînemayê Sûmerî de 13 Temmuze de, Tebaxê 1960î de û 13ê Oktobre de Anqara de Wecaxê Tirk de. Bikilmîyê qîsmê line yê qonferansanê ma yê ke bi nameyê “Kokê Kurdan” sey “Mûnaqeşayina Azad/Serbest” ameyo dayîş o. Nê qonferansî ke Tebaxê 1960î de Qers û Erzirom de zî tekrar/dubare bîyê, bi nameyê “Kokê Kurdan” de sey di kîtaban seba çapî hadre bîyê.²²⁵

Sey fehmê dewreyî, çarçovayê zanayîşê ke hilber bîyê de, cehdê vilakerdişê zanayîşê ke *Kurdî Tirk ê* yeno vînayîş. Gama ke bacaranê ke nê zanayîşî tede pêşkêş bîyê, zanayîşê yê *Kurdî Tirk ê* ke hilber bîyê seke bacaranê Kurdan de beno bacaranê Tirkan de zî wazîya yo ke vila bibo. Vilakerdîşê nê zanayîşan tena bacaranê Kurdan de bes nêameyo dîyayîş. Sey bacaranê Kurdan Dîyarbekir, Erxenî, Mûş, Qers û Erzirom de

²²³ Türk Kültürü dergisi, serre.1, r.1, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1962, Ankara

²²⁴ M. Fahrettin Kırzioğlu, “<<Şerefname>> İle <<Dede-Korkut Oğuznameleri>> ne Göre: Kürtlerin Kökü Oğuzların Boğduz İle Becen Boylarından”, *Türk Kültürü*, r.6, Nisan, 1963, m.r.29-53

²²⁵ M. Fahrettin Kırzioğlu, “<<Şerefname>> ile <<Dede-Korkut Oğuznameleri>> Ne Göre: Kürtlerin Kökü Oğuzların Boğduz İle Becen Boylarından”, r.29

–goreyê nê dewrî- nê zanayîşê ke bi usûlê qonferansî ameyê dayîş nuqtaya diyine zî nîşan dana. Yew hete ra bi prosesê neqlê zanayîşê ke serê matbuatî ra yena kerdiş, heto bîn ra zî bi şiklê fekî, bi rayîrê qonferansan bi kesan rê şiklo dîrekt ameya kerdişê. No rayîr de têsîrê qal û nuştayî pîya ra ameyo erebînayîş. Heto bîn ra zî sey Enstîtuyê Dewe, Dibistanê Mamosteyan, Loqalê Mamosteyan, Malê Gelî, Salonê Sinema û Ocaxê Tirkî mekanaanê dezgeyîyî yê ke cayê neqlkerdişê zanayîşî ameyê tercîhkerdiş.

Qefîlnayîşê parantezî ra dima, tîya de rêyna tapa gêrîyeno serê meqaleyê Kırzioğluyî. Seke cor de zî vîyert bi Kırzioğlu, 1945 ra nate zaten babetê Kurdan de *xebetîya bi*. Rêyna seke cor de vîyert bi, meqaleyê Kırzioğlu ke hûmarê 6ine de meqaleyê ey weşanîya bî, goreyê nê ewnîyayîşî ke bi Kurdan ra bîyo nika yeno analîzkerdiş. Qırzioxî nata destbi meqaleyê xo keno ê netîceyî ke verê cû zaten rasabi ci rêyna tîya de zî rêz keno; domayîyê tarîxî ra natê name û manayê “Kurd” kopê vewre û kûrtûk²²⁶bi. Kîtabeyanê Yenîsey/Elegeşî Kurdan nuştê bî. Kurdê Macaran est bî, goreyê Şerefname Kurdî qewmanê Tirk yê “Ucum” û “Boxduz”î ra bî. Verê înan de zî, mîyanê Sûlaleyanê Kurdan ra Amanî verê îslamîyetî qewmanê “Oxuzan” ra mensubê “Boxduzan” bî.²²⁷

Wareyanê Mûcadeleyî ra wareyêko tewr pîl yê a dewre ra yewe zî wertevetişê eseran ke duştê nê nuştayanî ke teverê Tirkîya de babetê Kurdan nusîyenê ra muqawemet bikerî bî. A dewre de mîyanê nuştexan ra nuştexêko te de tewr zaf mûcadele beno Mînorskîy o. Sey hewceyê polîtîkayê dewletê, puçkerdişê zanayîşanê Mînorskîyî ê çiyî ke gere bêrê kerdiş sereyê înan de yeno. No ride ra, Kırzioğlu na meqaleyê xo de bi zafî bi Mînorskîyî ra mûcadele keno ke zaten meselayê Mînorskîyî zî mîyanê programê yê raporê 27ê Gulane de ya. Çunke maddeyê “Kurdan” yê Ansîklopediyê Îslamî hetê Mînorskîyî ra cîldo şeşin de ame bi nuştîş. Dima ra prosesê asîmîlekerdişê Kurdan despêkeno ke no maddeyo ke cîldo şeşin de Mînorskîyî nuştî, hetê dewlete ra pêroyê cîladanê şeşinî yê Ansîklopediyê Îslamî arî dîyenê û formayê îna yenê vetiş û newe ra cîld benê.²²⁸

Kırzioğlu derheqê Mînorskîyî de nînan nuseno: “Mînorskîy ke mîyanê memuranê Çartî (Çarlık) ra yo, bacarê Êrmî de bi serran Qonsolostîyê Rûsan kerdo, heta seba Erkanîharbîye yê Rûsan derheqê Kurdan de eserêko nimite zî nuseno (1915 de

²²⁶ Cayanê zimeyî ke badê zimistanî vewre tede manena nameyê na vewre yo.

²²⁷ M. Fahrettin Kırzioğlu, r.29

²²⁸ M. Malmîsanij, Antikürdolojiiden Kürdolojiye Giden Yol ve İsmail Beşikçi, Vate Yayınevi, İstanbul, 2010, r.21

Petrograd de) û çap keno, sere de nuşteyê ey o ke bi nameyê “Kurdî” yo û Ansîklopediyê Îslamî de yo, meqaleyanê xo yê winasîyan de ke no ware de yê gere “dîqet” bibo ke “îlmî, sîyasetî rê elet” keno.”²²⁹

Badê nê îqazî ra ke keno, eseranê yê Heredot û Ksenofonî ke derheqê hereme de sey çîmeyanê tewr kihanan yenê zanayîş ke behsê Kurdan nêkenî û behs keno ke nê Kurdî ke Tirk ê kîtabeyê Elegeşî verdayî.²³⁰ Netîceyo ke raseno ci zî: “Axir, qewmanî ke bi nameyê “Kurd” ê ke tu cemato etnîkî yê Îraniy û Hind-Ewrûpayijî de nêasenê, tena azbetê Saka/Tirkman/Oxuzan ra ameyîşê înan, ma beno netîceyê; Kurmanc/Kurdanê Dîcleyî zî, destananê millî yê Kurdan ke “Şerefname” de vîyerenê û seke Oxuznameyanê Kurdan de zî nîşan dîyeno, mende(kalıntı) yê Sakayan ke Oxuzanê mîyanên/Ûç-Oqî ra yenê.”²³¹ Dima ra dewam keno ke: “Fehmê Tirxo Ûmûmî yê Tirk û Asyaya verên de, ma, na tezê ma ke ver bi raştî îzananê roşnan yê nik-neweyan akena, serrê 1939î ra nate bi şewqê “Oxuznameyanê Dede-Qorqutî” de ke ma kenê ke mahîyê naye çareser bikî îspat kenê.”²³² Yanî bi vatişê “ma bi Oxuznameyan tezê xo îspat kerda” ra dima Kırzioğlu, bi no rayîr Kurdanê Dicle bi şaxanê/qolanê Saka û Oxuzan ra gire dano.

H. Kemal Tûrkozû, kîtabê Kadri Kemal Kop (Sevengîl)î ke bi nameyê “Rojhelat û Başûrê Rojheşatî yê Anatolyayî-Tarîx, Etnografya-Folklor”î yo û 1933 de çap bîyo newe ra çapî rê hedre keno û 1982 de mîyanê weşananê TKAE ra newe ra vejeno.²³³ Seke verê cû zî behs bibi, derheqê Tirkkerdişê Kurdan de awnkerdişê Komare ra dima weşanî bî bî. Bi taybetî ê kesan ra ke sey Tûrkozû û Seferoxlî yê û dormalê na enstîtuye de ameyê têhet, kîtabanê winasîyan vînenê û bi tehrîfkerdiş û newe ra tertîbkerdiş rêyna weşanenê. No muamele/kirarî yê tehrîf û newe ra çapî ra dima no kîtab zî mîsalêko tîpîk o ke sey ê kîtabanê bînan, Kurdan bi çend rayîran bi Tirkî ra gire dano.

Kop ke nê kîtabî Îsmet İnönî rê ke Serokwezîrê a dewre yo rê xelatî keno²³⁴, vervateyê nê kîtabî de xo sey netewperetêkî Tirk dano naskerdiş. Seba zixmkerdişê yewî ya Millî û parçenêbîyayîşê pêroyî, vano ke; gere xebatî winasî goreyê rêzê mûhîmî

²²⁹ Env, r.30

²³⁰ Env, r.30

²³¹ Env, r.30

²³² Env, r.30

²³³Kadri Kemal Kop (Sevengil), *Anadolu'nun Doğu ve Güneydoğusu –Tarih, Etnografya, Folklor-*, Yay. Haz: H: Kemal Türközü, TKAE Yayınları, Ankara, 1982, 69 rîpelî

²³⁴Kadri Kemal Kop (Sevengil), *Anadolu'nun Doğu ve Güneydoğusu*, r.III

bêrê xebeîyayîş.²³⁵ Badê eşkerakerdişê “Her goşeyê walatî rê berdişê fikrê Tirkî û kulturê Tirkan” ke fehmê dewreye yo ra dima, vano; hewceyê berdişê nê fikrî bi Rojhelat û Başûrê Rojhelatî rê çîno, o ca zaten yew hetê welatê Tirkî yo.²³⁶

Kop, bade qebûlkerdişê bi sînoreko terîtoryal ra pîya, bi qebûlkerdişê Tirkîyê pêroyê gelan/unsuran ke mîyanê sînorî de yê ra dima, rewşê cografya ke verê Komare ya bi eynî sîstem îzeh keno. Goreyê ey; “Qebîleyanê Tirkan ke kiştanê Hazarî ra û Asyaya Mîyanên ra hetanî ver bî Rojawan dergbenê her dewreyê tarîxî de nê cayan ra vîretê, nê cayan de koç û rêçî verdayî şîyî Anatolîyaya Mîyanên û Rojawanî û o ca ra ver bi cayanê bînan vila bîyê, vîyertê şîyê. No ride ra yo ke; nika nê memleketan de rêçî tew verên yê kulturê Trikan yenê vînayîş. Ney ra zaf wext cuaver, Qebîlyê Tirkan ameyê Anatolîyaye nê ca yî xo rê kerdê welat, kiştanê rewanê Dîcle û Firatî de vila bîyê, bêşik nê cayan de medenîyetî berzî awan kerdê.”²³⁷

Bi şiklêko şikî re ca nêverdeno, mîyanê tarîxî de hetê cografî ra nê cayan de ciwîyayîşê Kurdan û ê gelanê bînan seba ey tu manayêkî îfade nêkeno û zaten zî “Tarîxê welatê xo yo esasî ra qerîfyayîş û ameyîş û bi ca bîyayîşê Anatolîyayî yê Tirkan tewr kê hewt henzar serrê cuwaver ra hesebîyeno.”²³⁸ Manayê têminê raştî de, çîyî ke Kop behsê ci keno, benê objeyê problemî, çîyî ke dewamen Kop keno ke îzeh bikero zî seba bîyîşê objeyê problemî, malzemeyêko baş pêşkêş dano.

Goreyê Kopî, eke cografyayêka Tirkî ti ra vîyertê yan zî demêkî o ca de ciwîyayê o ca cayê/welatê Tirkan o û eserê kulturê Tirkan a. Bş no fikir dewam keno û bi taybetî cayî ke Kurdî te de ciwîyenê vîjneno û keno ke sebebên Tirkbîyayîşê înan îfade biko. Derdorê royanê Dîcle û Firatî girewtîşê bîne hûkmê xo yê qebîleyanî Oxuzan, mudeyêkî Rojhelatê Anatolîyayî de mendişê Qayîxanan, badê 1071î de Rojhelatê Anatolîyayî ra kewtişê mîyanê nê herran yê Selçukîyan, dewreyêk Erzîrom de hukûmkerdişê Saltuk Oxlîyan û Erzingan de hukûmkerdişê Mengûcekîyan, qismêkî yê na cografya de hukûmkerdişê Aqqoyûnan û Qereqoyunan,²³⁹ seba Tirkîyê na cografyaye îspatêk a.

Semedê Kopî çîyo ke mûhîm o û babeta bîne ya ke sera vinderto zî nameyî yê. No qismo ke nameyê eşîr, qebîlê û xêlan sernameyêkî akerdo de serê nameyanê nînan ra

²³⁵ Env, r.XI

²³⁶ Env, r.XIV

²³⁷ Env, r.2

²³⁸ Env, r.2

²³⁹ Env, m.r.3-7

keweno rayîr înan rê nasname tayîn keno. Bi eşîrê Celalîyan ra ke eşîrêka heremê Bazîdî de meskûn ê û nufusê înan zaf qerebalix o eleqedar beno. “Mîsal: eşîrêka bi nameyê Celelî ya ke heremê Bazîdî de meskûn ê û nufusê înan zaf qerebalix o û sey gelek qebîleyan ra parçe bîya esta. Nameyê Celalî, nemeyêko xas û verên yê na eşîre yo. Ger gelê na eşîre û ger zî qebîleyî bînî bi na eşîre ra elaqeyê xo etsê, qenaatê Tikbîyayîşê yê na eşîre wêye kenê.”²⁴⁰ Kop ke qet derdêkî ey ke sey çimemojnayîşî çîno, qenaatê endamanê na eşîre zano û ca de zî na aşîre Tirk keno.

Ê ke bacaranê yan zî heremanê sey Bêdlîs, Çebaxçur [Çewlîg], Darahênî de ciwîyenê hem nameyanê şexisanê taybet û hem zî nameyanê herem û eşîranî ke sey Az, Cîran [Cibran], Heyderan ra hereket keno û nê nameyan sey Tirkî û ney kî tîya de ciwîyenê zî seba nê nameyan Tirk qebûl keno. Nizdîbîyayîşêkî Kopî ke gelek balkêş o wina yo:

“Bêyneteyê Dêrsim û Erzinganî de, eşîrê Balabanî ke çayo ke te de ronîştê nameyê xo dayo ci eşîrêkî esto. Ferdî na eîre Zazakî qiseykenê. Nufusê înan gelek o. Cîgêrayîşa ke mi kerda de yewna şaxê na eşîre Rojawanê Anatolîyaye de dewanê Seferîhîsar û Doxan Begî raştê ci ameya. Ê eşîrî ke tîya de yê zî bi Tirkî qiseykenê. Anatolîya de sey nameyê Balabanî nameyê dewan û cayan ma gelek raştê ci ameyî. Mîsal: nameyê kuçeyêk û taxêkê yê Anqarayî zî Balaban ê.”²⁴¹

Goreyê nuştoxî, Anqara de estbîyîşê kuçeyêk û taxêkî ke bi namêyê Blabanî yê, seba Tirkbîyayîşê yê eşîrêka bêynateyê Dêrsim û Erzinganî de ciwîyena rê bes a. Serê pêmanayîşan ra tayînkêrdîşê nasnameyan seba nuştoxanê TKAE rê halêko pêroyî yo. Ci ra ewnîyayîşê mîsalan ra yewe ya ke babetê tayînê nasnameyî de rewşê qetîyetê yê enstîtuye ra fayde esto: “Qismêkî Zazayan vanî ke ma Îran ra ameyî û xêlanê yê Tirkanê Qaçarî ra yê. No ride ra her cigêrayîş û musayîş ma rê vano ke Zazayî xasbexas Tirk ê.”²⁴² Na cûmleyê nuştoxî ke pêroyê metodolojîyanê zanistî ra azad a ra, wina asena ke vetîşê netîceyê *Zazayî xasbexas Tirk ê* bê vindertişo îdeolojîk ra wetêr bi çiyêkî bîn qet nêyena îzehkerdiş.

Wina aseno ke Kadri Kemal Kop, tradîsyono ke ey dima ra yeno gelek têsîrê ey înan sero esto. Qasê cirasayîşê na xebate, derheqê Zazayan de, têkîlîyê Zaza-Sasanî ke êy eşta werte, hama zî tayê mûnaqaşayanê rojaneyî de zî yena şuxulnayîş. Bi zafî, na têkîlîya ke hetê kesani tevgerani ke duştê Kurdande yê de ca genê, Kop paştê nayê dano no bingehî sero: “Ewnîyayîşo verên de têkîlîya ke bêynateyê vatişê Zaza û vatişê Sasanî de ya balê insanî ancena. Cigêrayîşî ke mi serê pêmendîşo ke bêynateyê nê wird

²⁴⁰ Env., r.13

²⁴¹ Env., r.15

²⁴² Env., r.29

çekuyan de yo kerdê nê notî mi dîyê: Ma zanî ke, esrê mîladî ya VII ine de îstîlayêyê arteşî ke hetê Xelîfê Umerî ra erşawîyaya Îranî sero, hukmê înan qedînayo û labelê hukûmetêko Sasanî ke çar esrî ciwîyayo nameyê ey tarîxan de nusîyayo.”²⁴³

Kopî bi ney zî bes nêkerdo ke dewamê ci de, behsê Tirkîyê Partan keno û Partî zî helefê Sasnîyan ê û no ride ra bi qewet êşkeno bêro vatiş ke Sasanî zî Tirk ê.²⁴⁴ Ey gore bêynateyê vateyê Zaza û Sasanî de têkîliya akerde esta û Zazayî komêkî ya ke Sasaniyan ra qerîfyaya. Coka Partzî Tirk ê bi halo otomatîk Sasanî û Zazayî zî seba ke ppêameyîşê çekuyan esto ey zî benê Tirk.

Rîpelê XVine yê kitabê M. Rizayî ke bi nameyê “Yewîyaziwanî û Xoyî yê Ma”²⁴⁵ yo de, bi sernameyê “Derheqê Yewîya Ziwanî û Xoyî yê Ma de Yew-çend Vateyî” ca dîyayo notêkî kilmî û binê notî de tarîxê 3.9.932yî ameyo dîyayîş. Nizdîyê pancas serre cuapê rêyna –yan zî hama zî rûhê zemanî rê meqbul o- no kitab zî sey kîtabanê bînan, seba gelanî ke Rojhelatê Anatolîyayî de ciwîyenê “(...) Xas Tirk û Tirkman ê ke gelek sebeb ra yewîya millî ra qerefîyayê û weş nêameyê vînayîş.”²⁴⁶ Nînan ra wetêr Kurdî ke, eqrebayanê ke Tirkî qiseyyênêkenê ra yê, sema M. Rizayî “Tirkê Koyî” yê.²⁴⁷

Kurmê tayînkêrdîşê nasnaneyî ke hetê nuştoxanê enstîtuye ra seba Tirkkerdişê Kurdan bi mûracaatê serê têkîliyê pîyaameyîşî ra beno, wareyanê kulturî de zî xo mojneno. Sey metodêkî Tirkkerdişî seyyewbînkêrdîş xo gelek mîsalan de mojneno. Seba ney zî mîsalêko weş no yo ke: “Hetê orf edetan yê Zazayan ra têkîliyê înan bi Tirkî ra zaf zelal aseno. Edet û bawerîyanê înan zî zaf manenê edet û bawerîyanê Qewmanê kihan yê Tirkan û Tirkanê Asyaya Mîyanên ra. Mîsal: Zazayan de seke zafê qebîleyanê Tirkan yê bînan de zî estê edetê yew-çend cinî girewtîş zaf tay o. No edeto xirab ke hetê îslamiyetî ra bi qebîleyanê Tirkan rê dayo musnayîş mîyanê Tirkanê yê Asyaya Mîyanên de zî raxbet nêdîyo.”²⁴⁸ Bi no hal zî nuştox, hem îslamofobîyê xo eşkera keno û hem zî mîyanê Zazayan û Tirkan de têkîliya ke zixm awankeno.

²⁴³ Env., r.28

²⁴⁴ Env., r.28

²⁴⁵ M. Rıza, *Benlik ve Dilbirliğimiz*, 2. Baskı, TKAE Yayınları, Ankara, 1982, 67 rîpelî

²⁴⁶ Env, r.1

²⁴⁷ Env, r.7

²⁴⁸ Kadri Kemal Kop (Sevengil), *Anadolu'nun Doğu ve Güneydoğusu –Tarih, Etnografya, Folklor-*, Yay. Amd: H: Kemal Türközü, TKAE Yayınları, Ankara, 1982, r.29

Netîce

Nîhayetê na xebate de, hilberê zanayîşê ke binê mahîyetê TKAE de vêjîyayê werte, bi hereketanê fikranê neweyan ke bi averşîyayîşanê sîyasî yê seserranê 18 û 19ine yê dînyayî ra paralel ê, bi têsîranê înan ke serê dewreya peyên yê Osmanîyan û tarîxo rewîn yê Komare de yê despêkerdo û netîceyê pratîkanê rêzilkîyan ra dima rasîyayo no netîce. Hereketê fikranê neweyan, sey pratîkanê bînan bi programkerdişê Komare ke ver bi netew-dewlete zî, biyo sebebê badê ke ê meseleyî ke do bivêjî bi ney ra paralel û sênînîyê tamamkerdişê nê fikrî de bîyê. Programanê ziwan û kulturî yê Dewlete, bi însayê Netew-Dewleta Tirk ke ver bi teketnîyin-tekziwanîyin dahereketkerdişê Trikîya ke bi gelanê homojenan ra yena mêydan, bi Qanûna Esasî yê 1924î resmîyet girewto. Seba ke pêroyê cîyayîyan potayêkî de bi helîno serranê verênan yê Komare ra nate dezgeyanê îdeolojîkî ke sey Dibistananê Millete, Ocaxanê Tirk, Kêyeyanê Gelî, Odayanê Gelî, Enstîtuyanê Dewe ameyê awankerdiş û bi aparatanê diwasnayîşî yê xo ke sey Mûfettişîyanê Ûmûmîyan, Qereqolan û rayîran, nê pratîkî bi şikleko zor û zixm armancî rê xizmet kerdê.

Duştê nê tesewwûr û pratîkanê yê milleta newe de ke paştê xo dana bingeyê programê etnosît yê Komare, gelek serwedartişê Kurdan bîyê û nê serwedartişî bi zor û zixt hetê qewetanê leşkerî yê dewlete ra ameyê diwasnayîş. Donema bêvenge ke 1938 de Herekatê Dêrsimî ra dima hetanî 1960î dewam kerda, bi Darbeyê 27e Gulanê yê Leşkerî no dewr qedîyeno. Babeta Kurd ke bagajê/vîrê dewlete de ya newe ra ameya rojeve û seba pawitişê yewî yê dewlete Raporê Kurd yê 27e Gulanê ke rêzêka tedbîran tede ca genê ameyo hedrekerdiş.

Sey netîceyê nê raporî ke detayî ey cor de ame bî dayîş, Enstîtuye Tirkkerdişî ke derhal gere bêro awankerdiş bi nameyê TKAE 20 Oktobre 1961 de Anqara de awan bîya. Çîyo ke bi nê raporî ameyo armanckerdiş; kokê înan ke vanî qey bi xo Kurd ê Tirkbîyayîşê înan gere îspat bibo û biweşaniyo, tarîxê Tirk yê Rojhelatî gere binusîyo û neşrbibo, seba ke bi tezê Tirkbîyayîş û Turanîbîyayîşê yê ê ke vanî qey bi xo Kurd ê kewîyayo mîyanê tezdî, derheqê kokê înan ke vanî qey bi xo Kurd ê de kokê înan raseno qewmanê Turanî yê de cigêrayîşî çendhetî gere bêrê kerdiş û netîceyê înan bi wasitayê her tewr neşrî dewamê vilakerdişî bibo. TKAE ke bi nê sipartekanê esasî ameya awankerdiş, bi vêjîyayîşê kovara Kulturê Tirk derhal no mînwal de destbi weşanan kerda.

TKAE, sey enstîtuya ke goreyê programê heliqkerdişê netewêkî yê Komara Tirkîya, tarîxo nîzdî de, qebûlkerdişê yê enstîtuya ke nê programî tewr sîstematîk îcra kena, mûmkûn o. Bi no hal, sey yew bitunî/temamîbîyayîş yê polîtîkayê Dewletê Tirk ke semedê Kurdan ra ya qebûl bibo, TKAE zî mîyanê nê bitunî/temamîbîyayîşî de bêro vînayîş û bêro qîymet kerdiş. Hetê faalîyetanê Tirkkerdişî ra û bano/çatî yo kê pêroyê Tirkkeran binê xo de arî dayo ra, bîyîşê hînterlandêko hîra yê nayê û bîyîşê merkezêkî yê Tirkkerdişî yo ke tewr gird o bi rehatî êşkeno bêro vatiş. Hetê dewreyî ra, enstîtî ya ke êşkîyaya kûllîyatêkî weşanî bîyaro mêydan a û ya ke hetê dewlete ra paştgirîya ekonomîk û polîtîk diyayo ci û îhtîmalêko pîl o ke ameyox de dezgeyêka do bibe *bizê gunayî* yê dewlete ya.

Dewlete, qenalanê zanayîşanê yê alternatîffîyan verê înan de bi sînoranê qanûnî yê wişkan barîyerî nayî ro û hama êşkeno bêro vatiş ke, awanbîyayîşê Komare ra hetanî 90an ê esrî ke hetê Kurdan ra ameyê nuştiş hûmarê engîştanê destêkî nêvîyerenê û zaten ê zî arî diyayê û nuşttoxê înan zî bi ceza bîyê. Rewşêka winasî de TKAE bi desan kmeqale û kîtabî neşrkerdê. Nê neşrîyatî ke hetê TKAE ra çap bîyê, pêro yê Partîyanê Sîyasîyan, Komelan, Dibistanan û Kîtabxaneyanê Şarî yê Şaristanîyan rê bê pere ameyê erşawitiş ke no zî bi notanî ke mîyanê rîpelanê nê kîtaban ra vêjîyenê ra fehmedeno. Na enstîtuyê bi bîyîşê enstîtuyêka azad ra zîyade, binê qumandayê dewlete de û armancî rê xizmet kena ya û mûmkûn o ke sey aparatêko polîtîk yê dewlete îzeh bibo. Tîya ra, nê weşanî ke binê mahîyetê na enstîtuye ra vêjîyayî, sey weşananê dewlete yê ke nîm-resmî yê vînayîş zî mûmkûn o.

TKAE ke seba gureyanê faalîyetanê Tirkkerdişî de şuxulnayî ameya awnkerdiş, bi Îdeolojîyê Dewlete ra yew bitunî/temamî erz kena. Sey dezgeyêka sîparîşanê dewlete tedarîk kena, enstîtuyêka bi pratîkanê xo yê ke rûhê zemanî û atmosfero sîyasî rê mehquîl ê estbîyayîşê xo dewamnaya; bi Darbeyo Leşkerî yo ke 1960 de bîyo awan bîya û hetanî Darbeyê 1980î şertanê xo yê ekonomîk, îdarî û fîzîkî rasnayê, kamîl kerdê. Êşkeno bêro îddîakerdiş ke dewreyê 60-80î sey dewreyê qirpî yo. Enstîtuye, no dewre de derheqê Tirkkerdişê Kurdan de tena bi weşanayîşê meqaleyên vîyerena, badê Darbeyê 80î qismêko mûhîm yê enerjîyê xo seba îspatê Tirkbîyayîşê Kurdan xerc kerdo. Serrê 1981î de bi despêkerdişê weşanan, bêynateyê 1981-1985î de derheqê babete de bi desan kîtabî çap bîyê.

Tirkîya de bi derbasbîyayîşê ver bi dewreyo zaf partîyî yê Tirkîya, fikrêko mûstereko ke nîsbeten hewayêko rehat peyda bîyo. Naye ra zî fikr û awahîyî Kurdî zî

destbi merguzîyayîşî kenê. 1960an ra hetanî 1980an bi wertevêjîyayîşê gelek fraksîyon û tevgeran, awnîyî Kurdan zî bi hîna ciddî rêxistinbîyayîşan seba dewlete do sey telûkeyêkî bêrê vînayîş. Awayîyê Dewleta Tirkîya ke roja ke awan bîya ra nate, bi duştê ciyayîyan de tek tîpî, duştê çendtewrî de heterojentî ronayîşî, rikveranê xo zî ardê mêydan. No kontekst de dewlete, ke tim û tim engîştê aye serê lingê tifingî de ya, badê 1960î, herindê kiştîş-goçberkerdişî de êdî faalîyetanê Tirkkerdiş-asîmîlekerdişî bi raybertîyê TKAE de ê dezge û kesî ke senkronîze yê kena mîyanê dewreyî.

Dewlete, seba herindê pancas-pancas îdamkerdiş û henzar tamamkerdiş yê Kurdan de, henzar-henzar Tirkkerdişê Kurdan ke do problemê Kurd en kê mîyanê hîris serre tapa berdiş, bi awnkerdişê TKAE gama verên eşt bî. Goreyê îcabê spartekê xo, TKAE, hama êşkeno bêro vatiş derheqê Kurdan de seba îspatkerdişê fikrê Kurdî Îranî nîyê Turanî yê ke pêroyê wareyanê zanayîşanê yê sosyalî de vistê mîyanê nê cehdan. Netîceyanî nîhayî yê na xebate ra yewe zî no yo ke; nê xebatî, hetê metodolojîyê hilberkerdişê zanayîşî ra gelek bêsenînî yê û tena armanco îdeolojîkî rê xizmet kenê. Nînan ra wetêr ê hilberkarê zanayîşê ke binê mahîyetê na enstîtuye de xebetîyenê qismêko ciddî yê înan “kokê Kurdî” ra yê.

Dewlete goreyê dewreyan stratejîyanê xo vurîmena, ke na enstîtuye zî paralelê nê vurîyayîşan de polîtîkayanê weşananê xo vurînayena. Weşananê dewreya ewîl (1962-1980) yê enstîtuye de Zazayî û Kurmancî pîya sey Kurd hesebîyayî û bi sey “Kurdî tirkî Zaza û Kurmancan” mîyanê weşanan de ca girewto. Mîyanê prosesêko dewam keno de qebulê Tirkîyê Kurmanc û Zazayan ra zîyade, Kurmancî benê Kurdê Tirk û Zazayî zî êdî Kurdî ra azad ê û kenê ke ewîl Kurdnêbîyayîşê Zazayan îspat bikerê. Bi taybetî no pîroses bi mîyanê dewreyî eştişê Hayri Başbuğî ke bi eslê Zaza yo û Hêne/Diyarbekî ra yo destpêkeno ke derheqê Tirkbîyayîşê Zazayan ra zîyade Kurdnêbîyayîşê Zazayan de gelek kîtabî û meqaleyî yenê çapkerdiş. Ê nuştoxî ke binê mahîyetê na enstîtîye de xebetîyay bî nika zî no mînwal de û eynî armanco rê xezmet kenê, kîtaban nusenê û kovaranê popûler yê tarîxî de seba Zazayan dosyayan hadre kenê.

Dewlete bi taybetî badê Darbeyê 1980î, bi wasiteyê sey TKAE û ê şexsî ke bi na sîsteme ra senkronîze yê –sey rayîrêko newe- Kurdnêbîyayîşê Zazayan sero zaf ciddî kedî serf kerdê. Manayê bingehê dezgeyî yê TKAE, hilberkerdiş û vilakerdişê nê xebatan de yeno zanayîş ke bilhassa rolêko merkezî girewto. Yeno zanayîş ke nê xebatî ke derheqê Kurdnêbîyayîşê Zazayan de yê, nîsbeten bo zî mîyanê Zazayan de hetê fehmê nasnameyî ra tîmîyanbîyayîşê hîşî yan zî cîyabîyayîşî ardê mêydan. Rêyna nîsbeten bo zî dewlete,

nê polîtîkayanê xo kerdo ke mîyanê Zazayan de popûlarîteyê Trikkerdişî zêde biko, netîceyê xo de zî buhranêko qismî rê zî bîyo sebeb.

Nuqtayêka mîhîm ya bîne zî, derheqê babetê Zazayî Kurd nîyî de 1994 de bi nameyê Weşanê Kulturê Zazayan weşanêkî ra çend kîtabî vêjîyayî. Nê weşanî ke hetê nê weşanxaneyî ke adres û tefonê ey xelet ê ra vêjîyayî, nameyê pêroyê yê nê kîtaban, cuaver mîyanê lîsteyêko hetê TKAE ra bi nameyê “kîtabî ke çapî rê hadre yê” de estê. Hetê TKAE ra seba ke nê kîtabî hadre bî zî çap nêbîyî û cuapey hetê Weşananê Kulturê Zazayan ra çap bîyê. Nayê ra zî zaf akerde êşkeno bêro vatiş ke Weşananê Kulturê Zazayan zî bi destê na enstîtuye/dewlete bi no îtîbar a bîya û nê kîtabî tîya ra çap bîyê. Derheqê Kurdan de nuştayanê peyênîn (badê 2000î) yê kovara Kulturê Tirk de êdî nasnameyê Kurd tena serê Kurmancan ra bêro qebulkerdiş zî, rewşê Zazayan hama zî hetê înan ra ke no tradîsyon ra ameyî dewam kena.

Bi estbîyayîşê xo yo 50 serre yê TKAE, têsîrê aye hetanî ewro zî dewam kerdo, seba merkezîyîşê Tirkkerdişî awan bîya û no ride ra bi desan kîtabî ça kerdê û meqaleyî weşanayê. Yeno zanayîş ke gelek akadêmîsyenan ke Unîversîteyanê Erzirom, Atatürk û Firatî de yê bi nê xebatanê hilberkerdişê zanayîşî de TKAE ra eleqedar bîyê û mîyanê nê xebatan de ca girewto. Rêyna yeno zanayîş ke, ê akademîsyenî ke nê zanayîşî refere kerdê, vila kerdê û na babete de tezî dayî nuştiş bi rayî payeyî/tîtilî girewtê. Ewro gama ke atmosfero sîyasî yê Tirkîya ra bêro ewnîyayîş, yeno vînayîş ke bi îtîbarê rûhê dewreyî ê dezgeyî ke Kurdan Tirkkenê/asîmîle kenê erzîyayê fenda diyine û popûlarîteyê înan nêmena. TKAE zî ewro seba ke bi rûhê dewreyî rê hîtab nêkena, hetkarî nêvînena û nêyena rojeve.

Nuqtaya mîhîm ya peyên yê TKAE zî na ya ke, bêro ewnîyayîşê analîzê yê metaryalî ke mahîyetê na enstîtuye de peyda bîyê ra, vînayîşê bîyîşê çimeyê referansî yê polîtîkayanê resmî yê ke derheqê nasnameyanê ke teverê nasnameyê Tirk da yê mûmkûn o. Nuqtayê polîtîkayanê kultur, nasname û zîwanî de bi vatişo resmî yê dewlete, awankerdişê pralaltîyêk mîyanê metaryalanî ke mahîyetê na enstîtuye de ameyê mêydan, vatişê na paraleltî zî programêka etnosît ya sîstematîk a mûmkûn o. Qismî bo zî, nê materyalî ke mahîyetê na enstîtuye de vecîyayî mêydan, dînamîkî ke prosesanê bîyîş, averşîyayîş û neqlkerdişî rê têsîr kerdo, hetê motîşê panaroma yê Tirkîya ke bi merkezê kultur, zîwan û nasnameyî ya, biqiyetkerdişo pozîtîf mûmkûn o.

**Çimeyî
Kîtabî**

Ahmet Temir, *Vatanım Türkiye (Rusya-Almanya-Türkiye Üçgeninde Memleket Sevgisi ve Hasretle Şekillenmiş Bir Hayat Hikâyesi)*, TTK Yayınları, Ankara, 2011

Bahaeddin Ögel (v.d.) *Türk Milli Bütünlüğü İçerisinde Doğu Anadolu*, TKAE Yayınları, Ankara, 1985

Belma Akçura, *Devletin Kürt Filmi 1925-2011 Kürt Raporları*, Postiga Yayınları, (3. baskı), İstanbul, 2011

Büşra Ersanlı Behar, *İktidar ve Tarih Türkiye’de Resmi Tarih Tezinin Oluşumu (1929-1937)*, Afa yayıncılık, İstanbul, 1996

Cemil Koçak, *27 Mayıs Bakanlar Kurulu Tutanakları, I. Cilt (2 Haziran 1960 – 6 Ocak 1961)*, YKY, İstanbul, 2010

-, *27 Mayıs Bakanlar Kurulu Tutanakları, II. Cilt (6 Ocak 1961 – 16 Kasım 1961)*, YKY, İstanbul, 2010

Edirne Roman Derneği, *Biz Buradayız! Türkiye’de Romanlar, Ayrımcı Uygulamalar ve Hak Mücadelesi*, mîyan ra: Sinan Gökçen-Sezin Öney, “*Türkiye’de Romanlar ve Milliyetçilik*”, İstanbul, 2008

Ercan Çağlayan, *Cumhuriyet’in Diyarbakır’da Kimlik İnşası (1923-1950)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014

François Georgeon, *Osmanlı-Türk Modernleşmesi (1900-1930)*, aç: Ali Berktaş, 3. Baskı, YKY, İstanbul, 2013

Emir Hasanpur, *Kürt Diliyle İlgili Devlet Politikaları ve Dil Hakları*, Avesta Yayınları, İstanbul, 1997

Fahrettin Kırzioğlu, *Dağıstan-Aras-Dicle-Altay ve Türkistan Türk Boylarından Kürtler*, TKAE Yayınları, Ankara, 1984

Gülççek Günel Tekin, *İttihat Terakki’den Günümüze Yek Tarz-ı Sîyaset: Türkleştirme*, (2. Baskı), Belge Yayınları, İstanbul, 2011

Hans Kohn, “Milliyetçilik Fikri”, *Milletler ve Milliyetçilikler*, ard. Mümtazer Türköne, Etkileşim Yayınları, İstanbul, 2012

Hayri Başbuğ, *Göktürk-Uygur Zaza Kurmanc Lehçeleri Üzerine Bir Araştırma*, TKAE, Ankara, 1984

Hüseyin Yayman. *Türkiye’nin Kürt Sorunu Hafızası*, Doğan Kitap, 2011, İstanbul

İsmet Parmaksızoğlu, *Tarih Boyunca Kürttürkleri ve Türkmenler*, TKAE Yayınları, Ankara, 1983

İsmail Beşikçi, *Bilim Yöntemi, Kürtlerin Mecburi İskânı*, Komal Yayınları, İstanbul, 1977

- Kadri Kemal Kop (Sevengil), *Anadolu'nun Doğu Ve Güneydoğusu –Tarih, Etnografya, Folklor-*, Yay. Amd: H: Kemal Türközü, TKAE Yayınları, Ankara, 1982
- Kürt Çalışmaları Grubu, *Osmanlı Kürdistan'ı*, Bgst Yayınları, İstanbul, 2011
- Louis Althusser, *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*, aç: Yusuf Alp, Mahmut Özışık, İletişim Yayınları, (4. Baskı), İstanbul, 2000
- Malmisanij, *Yüzyılımızın Başlarında Kürt Milliyetçiliği ve Dr. Abdullah Cevdet*, Jina Nû Yayınları, Uppsala, 1986
- , *Türkiye ve Suriye'de Kürtçe Kitapçılığının Dünü ve Bugünü*, Vate Yayınevi, İstanbul, 2006
- , *Cızira Botanlı Bedirhaniler ve Bedirhani Ailesi Derneğinin Tutanakları*, Avesta Yayınları, İstanbul, 2009
- , *Antikürdolojiden Kürdolojiye giden yol ve İsmail Beşikçi*, Vate Yayınevi, İstanbul, 2010
- Mesut Yeğen, *Devlet Söyleminde Kürt Sorunu*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011
- Michael Foucault, *Bilginin Arkeolojisi*, aç: Veli Urhan, Birey Yayıncılık, İstanbul, 1997
- Musa Anter. *Hatıralarım*, (2. baskı), Yön Yayıncılık, İstanbul, 1991
- Mümtazer Türköne, *Türk Modernleşmesi*, Lotus Yayınları, Ankara, 2003
- M. Rıza, *Benlik ve Dilbirliğimiz*, 2. Baskı, TKAE Yayınları, Ankara, 1982
- Naci Kutlay, *İttihat Terakki ve Kürtler*, Vejin Yayınevi, Stockholm, 1990
- Nazan Maksudyan, *Türklüğü Ölçmek Bilimkurgusal Antropoloji ve Türk Milliyetçiliğinin Irkçı Çehresi 1925-1939*, Metis Yayınları, İstanbul, 2007
- Nazmi Sevgen, *Doğu ve Güney Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri –Osmanlı Belgeleri ile Kürt Türkleri Tarihi-*, Yay. Amd: Şükrü Kaya Seferoğlu-Halil Kemal Türközü, TKAE Yayınları, Ankara, 1982
- Rıdvan Akar, Can Dünder. *Ecevit ve Gizli Arşivi*, İmge Kıtabevi, (2. baskı), İstanbul, 2008
- Savaş Çoban, *Küreselleşme, Ulus-Devlet Azınlıklar ve Dil*, Su Yayınları, İstanbul, 2005

S Ahmet Arvasi, *Doğu Anadolu Gerçeği*, İlaveli 2. Baskı, TKAE Yayınları, Ankara, 1988

Saygı Öztürk. *İsmet Paşa'nın Kürt Raporu*, Doğan Kitap, (5. baskı), 2008, İstanbul

Suavi Aydın, *Türk Kimliğinin Yaratılması ve Ulusal Kimlik Sorunu Üzerine*, Özgür Üniversite Kitaplığı, Maki Yayınları, Ankara, 2009

Suavi Aydın-Yüksel Taşkın, 1960'tan Günümüze Türkiye Tarihi (2. Baskı), İletişim Yayınları, İstanbul, 2014, r.316-317

Şerif Mardin, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002

Şükrü Kaya Seferoğlu – Halil Kemal Türközü, *101 Soruda Türkler'in Kürt Boyu*, TKAE Yayınları, Ankara, 1982

Tarık zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler*, Cilt:3, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000

Tuncer Gülensoy, *Kürmançî ve Zaza Türkçeleri Üzerine Araştırmalar*, TKAE Yayınları, Ankara, 1983

Kovarı

Abdulahap Akıncı, “Modern Ulus Devletlerin Doğuşu”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Aralık 2012, h.34, m.r.61-70

Mehmet Karakaş, “Türkçülük ve Türk Milliyetçiliği”, *Doğu-Batı Dergisi*, Doğu Batı Yayınları, İstanbul, 2006, h.38. m.r. 57-76

Hannes Wimmer, *Evolution der Politik*, WUV Verlag, Wien 1996, r. 311 ra nql. Mehmet Soy Türk, “Modern Devlet ve Güvenlik: Fransa, Avusturya-Macaristan ve Osmanlı İmparatorluğu'nda Jandarma Teşkilatı”, *History Studies: International Journal of History*, ISSN: 1309 4173 (Online) 1309 - 4688 (Print) Volume 4 Issue 2, July 2012, m.r. 301-316

M. Fahrettin Kırzıoğlu, “<<Şerefname>> ile <<Dede-Korkut Oğuznameleri>> ne göre: Kürtlerin Kökü Oğuzların Boğdüz ile Becen Boylarından”, *Türk Kültürü*, Nisan, 1963, h.1, m.r.29-53

Nazmi Sevgen, “Yaşayışları Gizli Kalmış Bir Aşiret Zazalar I”, *Türk Kültürü*, Mayıs-1982, m.r.422(26)-433(37)

Nevzat Anuk, “Kulturo Fekkî Sanikî Kirdkî/Zazakî”, *Mukaddîme*, Mardin Artuklu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, s.3, h.5, Bahar 2012, m.r.75-88

Şükrü Kaya Seferoğlu, “Kürttürklerine Dair”, *Türk Kültürü*, Haziran, 1983, h.242, m.r.29-60

T.B.M.M. Tutanak Dergisi. (Dönem:20, Cilt:29, Yasama Yılı:2), B:108, 18.6.1997, O:1

Türk Kültürü, h.1, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1962, m.r.4-13

Çimeyî Dijitalî

“Ahmet Temir’in “Vatanım Türkiye” Başlıklı Kîtabı Üzerine”
<http://www.oncevatan.com.tr/ahmet-temirin-vatanim-turkiye-baslikli-kitabi-uzerine-makale,27299.html>, (cirasayış: 08.10.2013)

Ayşe Hür, “Öfkesiz Kürt: ‘Apê’ Musa Anter”,
http://www.radikal.com.tr/yazarlar/ayse_hur/ofkesiz_kurt_ape_musa_anter-1151956
(cirasayış: 20.12.2013)

Ercilasun, B. Ahmet, “Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü”,
<http://www.yg.yenicaggazetesi.com.tr/yazargoster.php?haber=20091>, (cirasayış: 08.10.2013)

“Kürt yok Türk var”, <http://www.gecmisgazete.com/haber/kurt-yok-turk-vardir>,
(cirasayış: 20.02.2015)

“*Millî Birlik Komitesi*”, tr.wikipedia.org/wiki/Millî_Birlik_Komitesi, erişim: 06.01.2014

Ahmet B. Ercilasun, “Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü”,
<http://www.yg.yenicaggazetesi.com.tr/yazargoster.php?haber=20091>, (cirasayış: 08.10.2013)

Özgürel, Avni. “Kürt sorununda kavşak: 49’lar davası”,
http://www.radikal.com.tr/yazarlar/avni_ozgurel/kurt_sorununda_kavsak_49lar_davasi-972402 (cirasayış: 20.12.2013)

“*Türk Dünyasının Bilge Lideri Türk Milliyetçiliğinin Kurucusu Başbuğ Alparslan Türkeş’in Hayatı*”,
http://www.mhp.org.tr/htmldocs/basbug/hayati/mhp/basbugumuzun_hayati.html,
(cirasayış: 08.10.2013)

Tüzük”, www.tkae.org.tr, (cirasayış: 08.10.2013)

Rojnameyî

Resmî Gazete, 24 Nisan 1968, h:12882, Ankara

“Kürt Yok Türk Var”, 14 Temmuz 1960, Hûrrîyet, İstanbul

Fahrettin Kırzioğlu , “Kurmanc Kürtlerin aslı”, *Tasvir*, 1 Gulane 1945, r.2-3

-, “Kurmanc Kürtlerin aslı”, *Tasvir*, 22 Gulane 1945, r.3

-, “Kurmanc Kürtlerin aslı”, *Tasvir*, 1 Hezîrane 1945, r.3,

Belgeyî

Belge: BCA: Fon No:30 18 1 2-Kutu No:26 Sıra No:1

Îlaweyî

Îlawe-1: Belge; "Kürt Yok Türk Var", 14 Temmuz 1960, Hürriyet, İstanbul

<http://www.gecmisgazete.com/haber/kurt-yok-turk-vardir>, (cirasayış: 20.02.2015)

Kürt yok, Türk vardır

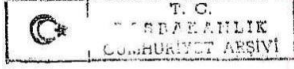
Ankara, 13 (Hususî) — Tarih öğretmenlerinden F. Kırzioğlu tarafından bu akşam Türkocagında verilen bir konferansta: Kürtlerin aslında Türk ırkından oldukları tarihi vesikalara ve kitabelere dayanılarak ispat edilmiştir. Millî Savunma Bakanı Orgeneral Fabri Özdilek Garnizon Kuman-danı Tümgeneral Cemal Madanoğlu ve Millî Birlik Komitesi üyeleriyle kalabalık bir topluluk tarafından merakla takip edilen konferansında Kırzioğlu, Rusların Önasya'yı parçalamak için bir Kürtçölük meselesini nasıl ih-das ederek yaşattıklarını anlatmış Kürtlerin, Türk ırkından geldiklerini; Sakaların bir kolu olan Karduk Kavmine mensup bulduklarını ispatlamıştır.

NE YAPMALI?

Konferans bittikten sonra, Millî Birlik Komitesi üyeleri bu dava hakkında ne yapılması gerektiğini sormuş; sözcü de bunun üzerine Erzurum Üniversitesinde Türkçölükle ilgili çalışmalar yapılmasını, böylelikle Rusların menfi faaliyetlerinin önlenebileceğini söylemiştir.

Bunun üzerine, Komite üyeleri de bu konuda gerekli kararların alınacağını bildirmişlerdir.

İlave -2: Qerarnameyê na enstîtuye

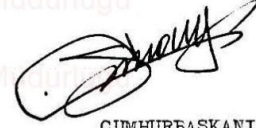
T. C.
BAŞBAKANLIK
KANUNLAR VE KARARLAR TETKİK DAİRESİ

KARARNAME

Sayı : 6/9826

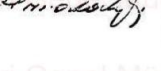

Eldi

Merkezi Ankara'da bulunan "Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü" derneğinin kamu yararına çalışan derneklerden sayılması; İçişleri Bakanlığınının 4/12/1967 tarih ve 81-105/785 sayılı yazısı ve Danıştay Genel Kurulunun 22/2/1968 tarih ve 1968/30-52 sayılı Kararı üzerine, 3512 sayılı Kanunun 37 nci maddesine göre, Bakanlar Kurulunca 8/4/1968 tarihinde kararlaştırılmıştır.

CUMHURBAŞKANI

1
2
3
4
5
6
7
8
9
10
11
12
13
14
15
16
17
18
19
20
21
22
23
24
25
26
27
28
29
30
31
32
33
34
35
36
37
38
39
40
41
42
43
44
45
46
47
48
49
50
51
52
53
54
55
56
57
58
59
60
61
62
63
64
65
66
67
68
69
70
71
72
73
74
75
76
77
78
79
80
81
82
83
84
85
86
87
88
89
90
91
92
93
94
95
96
97
98
99
100

Başbakan Devlet Bakanı Devlet Bakanı Devlet Bakanı Devlet Bakanı

S. Demirel

Adalet Bakanı Millî Savunma Bakanı İçişleri Bakanı Dışişleri Bakanı Mafîve Bakanı

Millî Eğitim Bakanı Bayındırlık Bakanı Ticaret Bakanı Sağ. ve Sos. Y. Bakanı Çın. ve Tekel Bakanı

Tarım Bakanı Ulaştırma Bakanı Çalışma Bakanı Sanayi Bakanı Enerji ve Tabii Kay. Bakanı

Turizm ve Tanıtım Bakanı İmar ve Şeh. Bakanı Köy İşleri Bakanı

Dosya No :
43-136
478

Îlawe -3: Notî ke derheqe belaşbîyayîşê nê kîtaban ke mîyanê kîtaban ke erşawîyayê de vejîyayê

“İki Türk Boyu Zaza ve Kurmanclar”,

“Göktürk-Uygur, Zaza Kurmanc Lehçeleri Üzerine Bir Araştırma”
adlı kitaplar Enstitümüzün kitaplığınıza hediyesidir.

Alındığının bildirilmesi ricası ile başarılar dileriz.

TKAE

Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü
17. Sokak No. : 38 Bahçelievler/ANKARA

“Van Tarihi”

“Benlik ve Dil Birliğimiz”

“Araştırma ve Düşüncelerim”

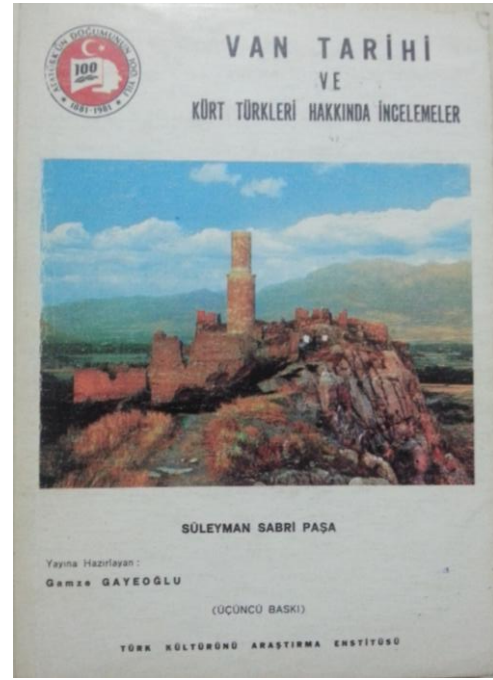
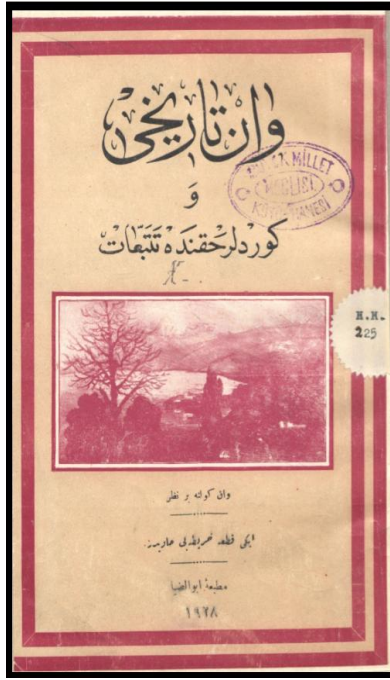
adlı kitaplar Enstitümüz tarafından kitaplığınıza hediye edilmiştir. Alındığının bildirilmesi ricası ile başarılar dileriz.

TKAE

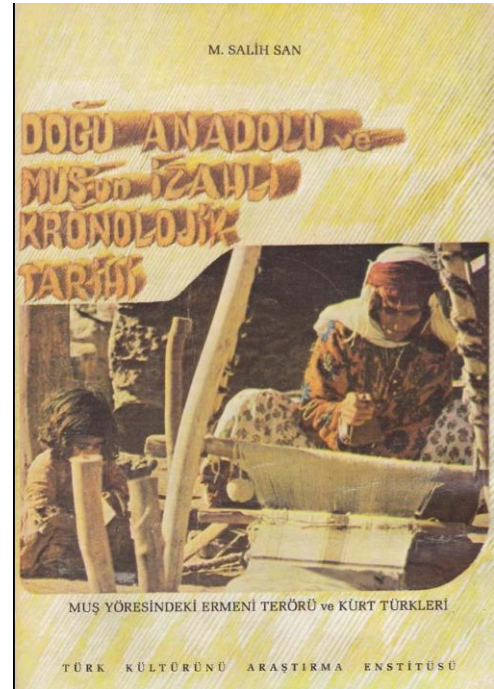
Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü

17. Sokak No. : 33
Bahçelievler/ANKARA
Tel. : 13 41 35

Îlawe -4: Mîsalê tehrîfî yê kîtabanê ke newe ra çap bîyê-1

Îlawe -5: Mîsalê tehrîfî yê kîtabanê ke newe ra çap bîyê -2

İÇİNDEKİLER

Giriş	V – VIII
Kürttürkleri'nin Menşei	1
Zaza Türkleri'nin Menşei	13
Dil Açısından Zaza ve Kurmanclar	33
Zazacayı Kurmanccadan Ayıran Özellikler	41
Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde Zaza ve Kurmanclar ...	59
Celâleddin-i Harzemşah'ın Öldürülmesi ve Zaza Türkleri'nin Tavrı	63
Yezidilik İnancı	67
Sosyal Yapı Bakımından Zaza ve Kurmanclar	71
Folklor Bakımından Zaza ve Kurmanclar	75
Yerleşim Bölgeleri Bakımından Zaza ve Kurmanclar	77
Dipnotları	79

Îlawe -7:

Bîblîyografyayê Kovara Kulturê Tirk (1962-2002)

“Amacımız ve Yolumuz”, *Türk Kültürü*, h.1, Kasım, 1962, m.r.4-13

M. Fahrettin Kırzioğlu, “<<Şerefname>> ile <<Dede-Korkut Oğuznameleri>> ne göre: Kürtlerin Kökü Oğuzların Boğduz İle Becen Boylarındanır”, *Türk Kültürü*, h.6, Nisan, 1963, m.r.29-53

“Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Çalışmaları”, *Türk Kültürü*, h.7, Mayıs, 1963, m.r.48-50

M. Fahrettin Kırzioğlu, “İravan/Revan Türkleri”, *Türk Kültürü*, h.11, Eylül, 1963, m.r.31-36

Abdülhalûk Çay, “Ortadoğu’da Yaratılmak İstenen Sun’î Millet”, *Türk Kültürü*, h.220, Mayıs-Haziran, 1981, m.r.21-29

Abdülhalûk Çay, “II. Meşrutiyet Sonrası İhanet Şebekeleri: (I)”, *Türk Kültürü*, h.223-224, Kasım-Aralık, 1981, m.r.84-88

Şükrü Kaya Seferoğlu, “Milli Bütünlüğümüzü Parçalama Gayretleri”, *Türk Kültürü*, h.223-224, Kasım-Aralık, 1981, m.r.76-83

H. Kemal Türközü, “Kürt’lerin Türklüğü Hakkında Mülahazalar”, *Türk Kültürü*, h.225, Ocak 1982, m.r.51-54

H. Kemal Türközü, “Türk Sakalar (İskitler)İN Batıya Göçleri Ve Kürtlerin Ön Asya’da Doğuşları”, *Türk Kültürü*, h.226, Şubat, 1982, m.r.36-40

H. Kemal Türközü, “Ermeni Terörünün Düşündürdükleri”, *Türk Kültürü*, h.227, Mart, 1982, m.r.35-42

Şükrü Kaya Seferoğlu, “Milli Bütünlüğümüzü Parçalama Gayretleri: (II)”, *Türk Kültürü*, h.228, Nisan, 1982, m.r.25-42

Nazmi Sevgen, “Yaşayışları Gizli Kalmış Bir Aşiret Zazalar -I-”, h.229, Mayıs, 1982, m.r.26-55

Nazmi Sevgen, “Yaşayırları Gizli Kalmış Bir Aşiret Zazalar -II-”, h.230, Haziran, 1982, m.r.34-46

Şükrü Kaya Seferođlu, “Milli Bütünlüğümüzü Parçalama Gayretleri: (IV)”, *Türk Kültürü*, h.232, Ağustos, 1982, m.r.47-51

Şükrü Kaya Seferođlu, “Milli Bütünlüğümüzü Parçalama Gayretleri: (V)”, *Türk Kültürü*, h.234, Ekim, 1982, m.r.34-39

Şükrü Kaya Seferođlu, “Milli Bütünlüğümüzü Parçalama Gayretleri: (VI)”, *Türk Kültürü*, h.235, Kasım, 1982, m.r.35-48

Şükrü Kaya Seferođlu, “Milli Bütünlüğümüzü Parçalama Gayretleri: (VII)”, *Türk Kültürü*, h.237, Ocak, 1983, m.r.15-24

Şükrü Kaya Seferođlu, “Milli Bütünlüğümüzü Parçalama Gayretleri: (VIII)”, *Türk Kültürü*, h.238, Şubat, 1983, m.r.14-30

Şükrü Kaya Seferođlu, “Milli Bütünlüğümüzü Parçalama Gayretleri: (IX)”, *Türk Kültürü*, h.239, Mart 1983, m.r.33-38

M. Fahrettin Kırziođlu, “TKAE Kitap Yayınımın 20. Yılımı Kutlarken “Kürt-Türkleri”ni “Afrasyab – Soylu” ve “Oğuz” Kolundan Olduđunu Gösteren Milli - Gelenekler”, *Türk Kültürü*, h.240, Nisan, 1983, m.r.42-51

Şükrü Kaya Seferođlu, “Kürttürklerine Dair”, *Türk Kültürü*, h.242, Haziran, 1983, m.r.29-60

Hayri Başbuđ, “Kürt ve Zaza Türkleri’nin Folklorunda Su Menşeli Atlar”, *Türk Kültürü*, h.242, Haziran, 1983, m.r.71-80

Şükrü Kaya Seferođlu, “Türkmen ve Kürttürkleri”, *Türk Kültürü*, h.243, Temmuz, 1983, m.r.16-23

Doç. Dr. Op. Bedri Noyan, “Kürt Sözü ve Kürt – Türkleri Hakkında”, *Türk Kültürü*, r.245, Eylül, 1983, m.r.23-38

Şükrü Kaya Seferođlu, “Müslüman Azınlık”, *Türk Kültürü*, h.247, Kasım, 1983, m.r.44-51

Şükrü Kaya Seferoğlu, “Millet Anlayışı”, *Türk Kültürü*, h.248, Aralık, 1983, m.r.34-41

Hayri Başbuğ, “Kürttürkleri’nin Doğu Destanı İle Ergenekon Destanı Üzerine Düşünceler”, *Türk Kültürü*, h.248, Aralık, 1983, m.r.42-48

Şükrü Kaya Seferoğlu, “Ermeni Kongresi Münasebetiyle”, *Türk Kültürü*, h.249, Ocak, 1984, m.r.26-37

Şükrü Kaya Seferoğlu, “Milli Birlik ve Kültür Kaynakları (I)”, *Türk Kültürü*, h.250, Şubat, 1984, m.r.18-58

Tuncer Gülensoy, “Kürmanci ve Zaza Türkçeleri Üzerine Araştırmalar Eski Türkçe Ve Doğu Anadolu Osmanlıcası I” , *Türk Kültürü*, h.251, Şubat, 1984, m.r.52-58

Tuncer Gülensoy, “Kürmanci ve Zaza Türkçeleri Üzerine Araştırmalar Eski Türkçe Ve Doğu Anadolu Osmanlıcası II” , *Türk Kültürü*, h.252, Nisan, 1984, m.r.45-54

Tuncer Gülensoy, “Kürmanci ve Zaza Türkçeleri Üzerine Araştırmalar Eski Türkçe Ve Doğu Anadolu Osmanlıcası III” , *Türk Kültürü*, h.253, Mayıs, 1984, m.r.34-43

Tuncer Gülensoy, “Kürmanci ve Zaza Türkçeleri Üzerine Araştırmalar: IV Kürmanci ve Zaza Türkçelerinin Anadolu Ağızlarıyla İlişkisi” , *Türk Kültürü*, h.256, Ağustos, 1984, m.r.40-50

Şükrü Kaya Seferoğlu, “Sovyetlerin Azınlık Politikası ve Soydaşlarımızdan Kürtler”, *Türk Kültürü*, h.259, Kasım, 1984, m.r.26-35

Ahmet Buran, “Doğu Anadolu Ağızları Üzerine Bir İnceleme”, *Türk Kültürü*, h.265, Mayıs, 1985, m.r.26-35

Saim Sakaoğlu, “Doğu Anadolu Folklorunda Milli Kalıplar”, *Türk Kültürü*, h.268, Ağustos, 1985, m.r.38-45

Oğuz Pala, “Doğu Anadolu Hakkında Sosyal ve Kültürel İnceleme”, *Türk Kültürü*, h.272, Kasım?, 1985, m.r.24-34

Şükrü Kaya Seferoğlu, “Doğu Meselesinin Ele Alınış Tarzları”, *Türk Kültürü*, h.273, Ocak, 1986, m.r.38-52

Nail Tan, “Doğu Anadolu Folklorunun Türk Folkloruyla Bütünlüğü”, *Türk Kültürü*, h.273, Ocak, 1986, m.r.58-62

Abdurrahman Güzel, Şükrü Kaya Seferoğlu, “Milli Terminoloji Konusunda Görüşler”, *Türk Kültürü*, h.286, Şubat, 1987, m.r.14-22

Dr. Ali Berat Alptekin, “Tunceli Masallarının Türk Kültürü İçerisindeki Yeri”, *Türk Kültürü*, h.288, Nisan, 1987, m.r.54-59

Saim Sakaoğlu, “Doğu Anadolu Gençliğinin Milli Kültürümüze Bakışı”, *Türk Kültürü*, h.290, Haziran, 1987, m.r.23-26

İsmail Aka, “Diyarbakır’da Akkoyunlu Hâkimiyeti”, *Türk Kültürü*, h.325, Mayıs, 1990, m.r.40-47

Kadir Kasalak, “Milli Mücadele Yıllarında İngiltere’nin Kürt Devleti Kurma Faaliyetleri”, *Türk Kültürü*, h.347, Mart, 1992, m.r.35-41

Ahmet B. Ercilasun, “Resmî Dil Türkçedir”, *Türk Kültürü*, h.348, Nisan, 1992, m.r.1-3

Abdulhalûk Çay, “Şark Meselesi Veya Emperyalistlerin Türk Politikası”, *Türk Kültürü*, h.350, Haziran, 1992, m.r.4-14

Şükrü Elçin, “Munzur Güzellemesi”, *Türk Kültürü*, h.352, Ağustos, 1992, m.r.24-25,

Orhan Türkdoğan, “Türkiye’de Etnik Gruplar”, *Türk Kültürü*, h.362, Haziran, 1993, m.r.13-25

Abdulhalûk Çay, “Yeni Dünya Düzeni ve Türkiye”, *Türk Kültürü*, h.364, Ağustos, 1993, m.r.1-14

Zeynep Korkmaz, “Türk Dilinde Birlik İlkesi ve Dayandığı Temeller”, *Türk Kültürü*, h.368, Aralık, 1993, m.r.13-24

Ali Berat Alptekin, “Bingöl Efsanelerinin Türk Efsaneleri İçindeki Yeri”, *Türk Kültürü*, h.368, Aralık, 1993, m.r.50-58

Nejat Göyünç, “XVI. Yüzyılda Doęu ve Güney-Doęu Anadolu’da Yönetim ve Nüfus”, *Türk Kültürü*, h.370, Şubat, 1994, m.r.13-22

Tuncer Gülensoy, “Türk Dünyasının Milli Bayramı: Nevruz”, *Türk Kültürü*, h.372, Nisan, 1994, m.r.48-50

Tuncer Gülensoy, ““Millet” ve “Milliyet” Kelimeleri Üzerine”, *Türk Kültürü*, h.379, Kasım, 1994, m.r.55-58

Orhan Türkdoğan, “Alevi Kimlięi”, *Türk Kültürü*, h.382, Şubat, 1995, m.r.4-13

Ramazan Salman, “Baskil (Elazığ) Ağzındaki Arkaik Kelimelerin Etimolojisi”, *Türk Kültürü*, h.449, Eylül, 2000, m.r.22-25

Ahmet B. Ercilasun, “Kürtçe Televizyon”, *Türk Kültürü*, h.452, Aralık, 2000, m.r.5-6

Ramazan Salman, “Baskil (Elazığ) Ağzındaki Arkaik Kelimelerin Etimolojisi - 2”, *Türk Kültürü*, h.460, Ağustos, 2001, m.r.26-30

Yasemin Taşçı, “Kürtçe Eğitim Üzerine Notlar”, *Türk Kültürü*, h.470, Haziran, 2002, m.r.21-25

Îlawe -8:

Lîsteyê Kîtabanê yê ke Hetê Enstîtuye ra Çap Bîyê

İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milliyetçiliğinin Meseleleri*, TKAE Yayınları, Ankara, 1966, 208 Rîpelî

Laszlo Rasonyi, *Tarihte Türklük*, TKAE Yayınları, Ankara, 1971, 418 Rîpelî

İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, TKAE Yayınları, Ankara, 1976, 413 Rîpelî

M. Şerif FIRAT, *Doğu İlleri ve Varto Tarihi*, 4. Baskı, TKAE Yayınları, Ankara, 1981, 269 Rîpelî

Şükrü Mehmet Sekban, *Kürt Sorunu*, 4. Baskı, TKAE Yayınları, Ankara, 1981, 47 Rîpelî

Şükrü Kaya Seferoğlu, *Anadolu'nun İlk Türk Sakinleri: Kürtler*, TKAE Yayınları, Ankara, 1982, 132 Rîpelî

M. Rıza, *Benlik ve Dilbirliğimiz*, 2. Baskı, TKAE Yayınları, Ankara, 1982, 67 Rîpelî

Şükrü Kaya Seferoğlu – Halil Kemal Türközü, *101 Soruda Türkler'in Kürt Boyu*, TKAE Yayınları, Ankara, 1982, 122 Rîpelî

Süleyman Sabri Paşa, *Van Tarihi ve Kürt Türkleri Hakkında İncelemeler*, Yay. Haz: Gamze Gayeoğlu, 3. Baskı, TKAE Yayınları, Ankara, 1982, 122 Rîpelî

Kadri Kemal Kop (Sevengil), *Araştırma ve Düşüncelerim*, 2. Baskı, TKAE Yayınları, Ankara, 1982, 70 Rîpelî

H. Kemal Türközü, *Osmanlı ve Sovyet Belgeleriyle Ermeni Mezalimi*, TKAE Yayınları, Ankara, 1982, 116 Rîpelî

M. Salih San, *Doğu Anadolu ve Muş'un İzahlı Kronolojik Tarihi –Muş Yöresindeki Ermeni Terörü ve Kürt Türkleri*, Yay. Haz: Gürsan ÖNER, TKAE Yayınları, Ankara, 1982, 212 Rîpelî

Nazmi Sevgen, *Doğu ve Güneydoğu'da Türk Beylikleri – Osmanlı Belgeleri İle Kürt Türkleri Tarihi-*, Yay. Haz: Şükrü Kaya Seferoğlu, H. Kemal Türközü, TKAE Yayınları, Ankara, 1982, 288 Rîpelî

Kadri Kemal Kop (Sevengil), *Anadolu'nun Doğu ve Güneydoğusu –Tarih, Etnografya, Folklor-*, Yay. Haz: H: Kemal Türközü, TKAE Yayınları, Ankara, 1982, 69 Rîpelî

Edip Yavuz, *Doğu Anadolu'da Dil-Ontomastik İlişkileri Üzerine Bir Derleme*, TKAE Yayınları, Ankara, 1983, 96 Rîpelî

Tuncer Gülensoy, *Kürmançî ve Zaza Türkçeleri Üzerine Bir Araştırma*, TKAE Yayınları, Ankara, 1983, 74 Rîpelî

İsmet Parmaksızoğlu, *Tarih Boyunca Kürttürkleri ve Türkmenler*, TKAE Yayınları, Ankara, 1983, 126 Rîpelî

Laszlo Rasonyi, *Türk Devletinin Batıdaki Varisleri ve İlk Müslüman Türkler, "Hazarlar, Macarlar, Kürttürkleri, Hunlar, Ogurlar, Avarlar, Sabirler, Göktürkler, Peçenekler, Uzlar, Kumanlar, Gazneliler, Karahanlılar, Selçuklular, Atabeğler, Memlûklular, Timuriler"*, TKAE Yayınları, Ankara, 1983, 240 Rîpelî

Kâzım Mirşan, *Prototürkçe'den Bugünkü Kürtçeye*, TKAE Yayınları, Ankara, 1983, 46 Rîpelî

M. Abdulhalûk Çay, *Anadolu'da Türk Damgası "Koç Heykel – Mezar Taşları ve Türkler'de Koç – Koyun Meselesi"*, TKAE Yayınları, Ankara, 1983, 194+49 Rîpelî

Ahmet Caferoğlu, *Türk Kavimleri*, TKAE Yayınları, Ankara, 1983, 96 Rîpelî

Aydın Taneri, *Türkistanlı Bir Türk Boyu Kürtler Kürtler'in Kökeni-Sîyasi, Sosyal ve Kültürel Hayatları*, Genişletilmiş 2. Baskı, TKAE Yayınları, Ankara, 1983, 187 Rîpelî

Zeynep Türkmen, *Türk Milli Birliği ve Tkp*, TKAE Yayınları, Ankara, 1984, 64 Rîpelî

M. Aktok Kaşgarlı, *Doğu ve Güneydoğu Anadolu Uygarlığına Giriş*, TKAE Yayınları, Ankara, 1984, 88 Rîpelî

Hamit Zübeyir Koşay, *Erzurum ve Çevresinin Dip Tarihi*, TKAE Yayınları, Ankara, 1984

Hıdır Öztürk, *Tarihimizde Tunceli ve Ermeni Mezalimi*, TKAE Yayınları, Ankara, 1984, 120 Rîpelî

İsmet Alpaslan, *Ağrı Anadolu'nun Giriş Kapısı*, TKAE Yayınları, Ankara, 1984

Hayri Başbuğ, *Kürttürkleri Ve Fanatik Ermeni Faaliyetleri*, TKAE Yayınları, Ankara, 1984, 144 Rîpelî

Hayri Başbuğ, *Göktürk - Uygur Zaza – Kurmanc Lehçeleri Üzerine Bir Araştırma*, TKAE Yayınları, Ankara, 1984, 88 Rîpelî

Hayri Başbuğ, *İki Türk Boyu Zaza ve Kurmanclar*, TKAE Yayınları, Ankara, 1984, 89 Rîpelî

M. Fahrettin Kırzioğlu, *Dağistan-Aras-Dicle-Altay ve Türkistan Türk Boylarından Kürtler*, TKAE Yayınları, Ankara, 1984, 80 Rîpelî

Bahaeddin Ögel (v.d.) *Türk Milli Bütünlüğü İçerisinde Doğu Anadolu*, TKAE Yayınları, Ankara, 1985, 235 Rîpelî

Faiz Demiroğlu, *Van'da Ermeni Mezalimi (1895-1920)*, TKAE Yayınları, Ankara, 1985, 104+10 Rîpelî

Tuncer Baykara, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I Anadolu'nun İdari Taksimatı*, TKAE Yayınları, Ankara, 1988, 272 Rîpelî

S Ahmet Arvasi, *Doğu Anadolu Gerçeği*, İlaveli 2. Baskı, TKAE Yayınları, Ankara, 1988, 106 Rîpelî

M. Abdulhalûk Çay, *Türk Ergenekon Bayramı Nevrûz*, İlaveli 4. Baskı, TKAE Yayınları, Ankara, 1995, 107 Rîpelî